

Arbete som rättighet eller skyldighet

Föreläsningar om arbetsmarknadsfrånvaro i välfärdsstaten

Tora Nord

Fakulteten för humaniora och samhällsvetenskap

Arbetsvetenskap

DOKTORSAVHANDLING | Karlstad University Studies | 2018:11

Arbete som rättighet eller skyldighet

Föreställningar om arbetsmarknadsfrånvaro i välfärdsstaten

Tora Nord

Arbete som rättighet eller skyldighet - Föreställningar om arbetsmarknadsfrånvaro i välfärdsstaten

---

Tora Nord

DOKTORSAVHANDLING

Karlstad University Studies | 2018:11

---

urn:nbn:se:kau:diva-66381

ISSN 1403-8099

ISBN 978-91-7063-840-4 (tryck)

ISBN 978-91-7063-935-7 (pdf)

© Författaren

Distribution:
Karlstads universitet
Fakulteten för humaniora och samhällsvetenskap
Handelshögskolan
SE-651 88 Karlstad
+46 54 700 10 00

Tryck: Universitetstryckeriet, Karlstad 2018

WWW.KAU.SE

Till min far Martin Jakobsen

Förord

Att skriva avhandling har på många sätt känts som en utdragen graviditet. Dels på grund av att det under så väldigt lång tid har ockuperat min kropp och mina tankar. Men också på grund av lyckorus, varvat med missmod och den, i synnerhet mot slutet, enorma längtan efter förlösning och få se ett (för mig) litet under. Nu är det över! och även om resultatet inte blev som jag hade tänkt är jag nöjd ändå.

Det är så många människor som har stöttat mig på så olika plan under avhandlingstiden att det är svårt att veta vara jag ska börja. Att jag över huvud taget funderade över en forskarbana är framförallt tack vare Tommy Isidorsson som sådde ett frö redan under mina magisterstudier i Arbetsvetenskap. Tillsammans med Hanne Randle som tipsade mig om en ledig doktorandtjänst blev detta startskottet till otaliga resor till Karlstad och vackra Värmland.

Att jag har funnit mig till rätta med forskarstudierna beror mycket på alla fina kollegor på arbetsvetenskapen i Karlstad och ert varma mottagande. Det har alltid känts trivsamt att komma till avdelningen, i synnerhet fikarummet. Tack även till alla doktorandkollegor vars vägar jag korsat och erfarenheter jag dragit nytta av. En särskild tack till Helena Lundberg, Mats Persson och Pia Rehnman för uppmuntran och gemenskap. För ovärderlig stöttning stort tack till Fredrik Zimmerman. Resan har varit extra rolig med dig som doktorandkollega.

Att kunna finnas nära min familj var avgörande för att jag fortsatte mina forskarstudier. Därför känner jag stor tacksamhet för möjligheten jag fick till att undervisa på Högskolan i Borås. Tack Erik Ljungar för det. Det blev även ingången till en inspirerande miljö med stöttande kollegor på såväl OPUS-programmet som på akademien i stort. Jag har verkligen uppskattat att ni frågat in till hur det går och för era påminnelser om... att man faktiskt måste äta lunch ibland. Tack också till alla OPUS-studenter som med era intressanta frågor gör mitt jobb som lärare så inspirerande.

Att jag har stått ut med avhandlingsskrivandet beror i mångt och mycket på er mina engagerade handledare Birgitta Eriksson, Lena Gonäs och Margareta Oudhuis som troget och ihållande uppmuntrat mig under resans gång. Tack för allt stöd och för att ni inte gav upp. Tack även till er som ställt upp på intervjuer och till alla projektkollegor vid Karolinska Institutet. Ett särskilt tack till Goran Puaca och Päivi Riestola för hjälp med korrekturläsning och kloka kommentarer. Stort tack även till Bengt Larsson för noggrann läsning samt konstruktiva synpunkter på slutseminariet.

Avhandlingen är tillägnad min älskade far som tyvärr gick bort alldeles för tidigt. Jag saknar våra långa samtal och är tacksam för din uppmuntran om att jag skulle utbilda mig: "Först och främst för att du är kvinna!" Tillsammans med mamma skapade ni ett hem som präglades av en förundran över livet och ett ifrågasättande av konventioner. Diskussioner som sammantaget format mig såväl privat som professionellt. Tack mamma för det! Tack också till mina underbara syskon Høgni, Edith och Jóan Pauli för att ni tar er tid för mig och min familj.

Att jag nu kan sätta punkt är sist men inte minst tack vare min lilla familj som varit min fristad och avkoppling särskilt i stunder av motgång och bristande tilltro. Ditt intresse för min forskning, Jens Kristian, har varit särskilt uppmuntrande. Att du aldrig slutat fråga om det jag skriver och engagerat dig i det som upptar mig har gett mig både motivation och inspiration. Tack min älskade för det! Samvaron med er mina underbara barn Marianna, Katrin och Noa har gett mig den omväxling och vila jag behöver för att kunna tänka klart. Samtidigt har jag uppskattat er rättframhet och förundran över mitt val av forskningsämne och jag kan bara beklaga att knölfria jordärtskockor, mysteriet kring svarta hål och hur smuts blir till fortfarande står på "att forska-listan". Det återstår med andra ord en hel del jobb men först.... först ska vi segla flotte i Klarälven.

Fridhem, Fritsla februari 2018

Publikationer som ingår

Publikation I

Nord, T (Artikelutkast) "Labour market absence in the welfare state
Critical perspectives on ideological shifts in contemporary Swedish
work strategy"

Publikation II

Vaez, M, Leijon, O, Wikman, A, Nord, T, Lidwall, U, Wiberg, M,
Alexanderson, K & Gonäs, L (Inskickad till *Scandinavian Journal of
Public Health*). "A follow-up of the introduction of a maximum
entitlement period for receiving sickness benefits in Sweden: a
nationwide register-based prospective cohort study"

Publikation III

Nord, T (2017). Paradigmskifte inom den svenska arbetslinjen
- effekter för arbetsförmedlarnas yrkesutövning och yrkesroll.
Arbetsmarknad & Arbetsliv, (23)4: 27-43

Publikation IV

Dahl, T (2012). Joint responsibility at its peak – searching for a new
Nordic unemployment model. *Nordic Journal of Working Life
Studies*, 2(4): 171-187

Innehållsförteckning

1. INLEDNING	7
AVGRÄNSNINGAR OCH BEGREPPSFÖRTYDLIGANDEN.....	9
DISPOSITION	11
2. TIDIGARE FORSKNING	13
DEN VILLKORADE VÄLFÄRDEN OCH ARBETSNORM SOM INSTITUTIONELLT FENOMEN.....	13
<i>Institutionalisering av samhällets spelregler</i>	13
<i>Arbetsmoralen</i>	14
<i>Det ska löna sig att arbeta</i>	17
ARBETSLINJEN SOM POLITISKT (STYR)VERKTYG OCH ARBETSLÖSHET SOM POLITISKT PROBLEM.....	22
<i>Konkurrerande försörjningslogiker</i>	22
<i>Den tidiga arbetsmarknadspolitik</i>	23
<i>Betoning på ansvar inom olika arbetslinjer</i>	25
FRÅN ARBETSMARKNADSFRÅNVARO SOM POLITISKT PROBLEM TILL INDIVIDUELL ANGELÄGENHET.....	28
<i>Neoliberal influenser</i>	28
<i>Ansvarsförskjutningar i aktiveringspolitiken</i>	30
<i>Mot en villkorad välfärd vid arbetsmarknadsfrånvaro</i>	32
3. TEORI OCH TEORETISKA PERSPEKTIV	35
VÄLFÄRDSSTATEN SOM OMFÖRDELARE	35
<i>Försörjningsarenor</i>	35
<i>Välfärdsstater som system för social stratifiering</i>	37
<i>En fråga om maktresurser</i>	41
ARBETE SOM GRUND FÖR VÄLFÄRD	44
<i>Arbete – en konstituerande verksamhet</i>	44
<i>Marknadisering av arbete och uppkomsten av arbetslöshet</i>	47
4. METOD OCH MATERIAL	51
EN TOLKANDE ANSATS	51
URVAL OCH PRESENTATION AV DATA	55
INTERVJUER OCH MEMOS	57
BEARBETNING AV INTERVJUMATERIAL	62
KRITISK DISKURSANALYS - TILLVÄGAGÅNGSÄTT	66
SAMMANFATTNING AV ARTIKLARNA	73
<i>Publikation 1</i>	73

<i>Publikation 2</i>	76
<i>Publikation 3</i>	80
<i>Publikation 4</i>	83
6. DISKUSSION	86
SUMMARY	93
REFERENSLISTA	96

1. Inledning

”Jobbet är nyckeln till livet i Sverige! Och det är det på sätt och vis, för det är grunden till allt annat också.” (Arbetsförmedlare)

Sedan 1990-talet har socialförsäkringssystemen i Sverige genomgått en rad större och djupgående förändringar (Kjellberg 2011; Ståhlberg 2015:25; Olofsson 2011:68-70; Bengtsson & Berglund 2012; Björnberg 2012, Dahl 2012). Framförallt har utvecklingen varit påtaglig vad gäller ersättningsnivåerna i arbetslöshetsförsäkringen och har inneburit att Sverige numera placerar sig under genomsnittsnivåerna för OECD-länderna (Ferrarini, Nelson, Palme & Sjöberg 2012). En del av utvecklingen går att finna i en politisk ambition om ett tydligare samband mellan inbetalningar och utbetalningar i socialförsäkringssystemen (Mannelqvist 2003:19,93). Annorlunda uttryckt ser vi en politisk strävan efter att göra systemen mer försäkringsenliga. Förändringar som under senare år kan spåras till denna logik är att justeringar uppåt i ersättningsnivåerna till följd av kostnads- och löneutvecklingen har uteblivit och att ersättningsnivåerna i socialförsäkringsnivåerna i vissa fall har sänkts (Olofsson 2011:68-69; Kjellberg 2011). Det ekonomiska glappet mellan den som arbetar och den som är arbetsmarknadsfrånvarande¹ har alltså ökat (Eriksson, Hensvik & Skans 2017:13-18). Parallellt med denna utveckling finner forskare också en växande tendens till att kraven på och kontrollen av de som är arbetsmarknadsfrånvarande till följd av arbetslöshet eller sjukskrivning skärpts i kombination med att sanktionsmöjligheterna av dem ökat (Bengtsson & Berglund 2012; Davidsson 2015:23-28; Paulsen 2015).

Skattefinansierade socialförsäkringssystem som ska stötta upp vid till exempel arbetslöshet eller sjukskrivning är en grundstruktur i det som har kommit att känneteckna den svenska välfärdsmodellen. Socialförsäkringssystemen ger inte bara trygghet till medborgarna utan underlättar även individuellt risktagande samtidigt som de

---

¹ Ansvarsförskjutningar mellan välfärdsstat och individ som undersöks i avhandlingen avgränsas till att omfatta perioder där individen befinner sig helt eller delvis utanför arbetsmarknaden till följd av sjukdom eller arbetslöshet under kortare eller längre tid. Begreppsmässigt kommer denna frånvaro med en samlingsterm fortsättningsvis vara: *arbetsmarknadsfrånvaro*.

bidrar till ekonomisk stabilitet på såväl mikro- som makroekonomisk nivå. Socialförsäkringarna minskar även de mer långsiktiga konsekvenserna som kan tänkas uppstå som en följd av att individen står utan försörjning: ekonomiskt- och socialt utanförskap, svart arbete, social dumping, segregering och så vidare. Dessutom bidrar våra socialförsäkringssystem till att arbetsstyrkan övervintrar perioder av kris. Socialförsäkringarna tjänar således dubbla syften: samhällsekonomiska och fördelningspolitiska (Ståhlberg 2014:73).

Att socialförsäkringssystemen förändras är i sig inget nytt utan det sker med jämna mellanrum, ofta med hänvisning till ekonomiska faktorer som lågkonjunktur och/eller strukturella faktorer som exempelvis demografiska förändringar. Inte så sällan heter det att förändringar som dessa ”kräver anpassningar” i socialförsäkringssystemen, i synnerhet vad gäller försäkringarnas ersättningsnivåer och omfattningsgrad. Men förändringarna kan även påstås avspegla förskjutningar i själva det idékomplex som utgör grunden för föreställningar om arbetsmarknadsfrånvaro i välfärdsstaten. I dessa avseenden kan de sägas representera mer djupgående uppfattningar kring ansvarsfördelningen mellan individ och välfärdsstat vid arbetsmarknadsfrånvaro. Det är förskjutningar i dessa idémässiga grunder samt vilka effekter det får som är i fokus i avhandlingen.

På vilket sätt detta går till samt vilka effekter det fått för individen är föremål för djupare analys i avhandlingens empiriska bidrag som presenteras mer ingående i form av fyra separata artiklar längre fram i avhandlingen. Artikel I beskriver ideologiska element i olika arbetslinjer i syfte att förstå vilka idémässiga grunder dessa vilar på och således hur förändringar i arbetsmarknadspolitiken motiveras. Artikel II beskriver och förklarar vilka konsekvenser förändringar i sjukförsäkringssystemet har haft för individen. Att förstå vilka förändringar i förhållningssätt som skett hos arbetsförmedlare i deras omsättande av arbetslinjen samt konsekvenserna av detta för yrkesutövande analyseras i artikel III. Slutligen ges i artikel IV en beskrivning av en mottendens vad gäller föreställningar om arbetslöshet där en studie av en ny nordisk arbetslöshetsförsäkring presenteras.

Med avstamp i dessa empiriska nedslag är syftet med föreliggande avhandling att förstå och förklara vilka idémässiga grunder som ansvarsförskjutningen i föreställningar om arbetsmarknadsfrånvaro i den svenska välfärdsstaten bygger på samt visa på konsekvenserna härav för individ och samhälle.

Följande frågeställningar undersöks närmare:

Hur motiveras förändringarna?

Vilka blir konsekvenserna för individ och yrkesutövare?

Vilka alternativa föreställningar och praktiker är tänkbara?

Vilka avtryck får ansvarsförskjutningen av arbetsmarknadsfrånvaro på våra uppfattningar om arbetets funktion i välfärdsstaten?

Avgränsningar och begreppsförtydliganden

Termen arbetsmarknadsfrånvaro eller på engelska *labour market absence* används i avhandlingen för att enklare kunna hantera kategoriseringen av fenomenet och omfattar de individer som själva och/eller av välfärdsstaten anses borde vara sysselsatta men som av olika skäl istället omfattas av socialförsäkringssystem.² Det innebär att ansvarsförskjutningen analyseras utifrån hur den yttrar sig på en institutionell nivå och forskningsfältet som avhandlingen befinner sig inom återfinns därför i gränlandet mellan det socialpolitiska och det arbetsmarknadspolitiska området.

Återkommande för avhandlingens empiriska bidrag är studier av välfärdssystem knutna till arbetsmarknadsfrånvaro med avseende på hur regelverken för dessa formuleras, förändras och tillämpas, allt i syfte att hantera frånvaron. Det innebär att avhandlingen dels ramar in institutionell förändring men också undersöker följderna av institutionell förändring för individen både i och utanför arbete. Detta sista eftersom arbetsmarknadsfrånvaro står i motsättning till

---

²Yandle talar om fränkoppling eller frånvaro från arbetsmarknaden utifrån huruvida den är frivillig eller ofrivillig och ger exempel på under vilka villkor den kan uppstå: "Fränkoppling från arbetskraften kan ske på såväl frivillig (som i förtidspension) som ofrivillig grund. Ofrivilligt utträde från arbetsmarknaden kan uppstå på grund av uppsägning, dålig hälsa, arbetsplatsolyckor och skador, familjeförpliktelser eller uppsägning." (Yandle 2003:15) (min översättning).

arbetsmarknadsnärvaro. Det innebär att avhandlingen även berör vilken syn på arbete som kan sägas avspeglas i välfärdsreformerna och i förlängningen frågor om arbete som rättighet eller skyldighet. I dessa avseenden har en ambition med avhandlingen varit att undvika att frågan om arbete eller icke arbete reduceras till en fråga om försörjning allena. En förhoppning är även att avhandlingen skall kunna bidra till en bredare diskussion om vilken roll socialpolitiska reformer knutna till arbetsmarknadsdeltagande kan tänkas ha för hur vi ser på arbetets funktion i och för människors liv.

Forskningsfältet om vilka idémässiga grunder som ansvarsförskjutningar i föreställningar om arbetsmarknadsfrånvaro i välfärdsstaten bygger på kan man närma sig på många olika sätt. Av syftet framgår att avsikten är att empiriskt och teoretiskt diskutera konsekvenserna av denna förskjutning för individer och samhälle. Även om avhandlingen genom detta gör anspråk på att bidra till vad man skulle kalla för välfärdsdiskursen så undviker jag att tala om *välfärd* i en allmän och således bredare mening. Detta är ett medvetet val och grundar sig på svårigheten i att avgränsa välfärd som fenomen där välfärd för en part inte behöver vara det för en annan. Det andra skälet har att göra med den innebörd som tillägnas välfärd och hur detta skiftar över tid och plats (jmf Olofsson 2011:17-24).

Termen *socialförsäkringssystem* nämns återkommande i avhandlingen och syftar till det breda spektrum av allmänna försäkringar som existerar, regleras och administreras genom välfärdsstatens institutioner. Det omfattar försäkringar som: sjuk-, arbetslöshets-, arbetsskade- och föräldraförsäkringen samt ålderspensionen och har som gemensam nämnare att fungera som ekonomiskt stöd vid inkomstbortfall (Ståhlberg 2015:7-23). Denna något vidare term har jag valt eftersom försäkringarna har några avgörande gemensamma nämnare. För det första kan försäkringarna ses som en del av ett omfattande välfärdsskydd som utgår vid livskriser av olika slag och i det avseende kan de ses som allmänna och generella. Samtidigt är de också differentierade eftersom de bygger på inkomstbortfallsprincipen och knyter samman arbetsmarknadsdeltagande med utbetalningsnivå och utbetalningslängd men också genom att det finns ett tak inom försäkringarna.

Omfattningen av utbetalningen är således villkorad arbetsmarknadsdeltagande samtidigt som det finns en grundnivå inom försäkringarna för dem som inte kvalificerar sig helt eller delvis till ersättning. Arbetslöshetsförsäkringen är något udda i sammanhanget då den är partiellt finansierad via medlemskap i A-kassor (se Ståhlberg 2014:63-66). Även om jag använder samlingsbenämningen socialförsäkringssystem så är det ytterst förskjutningar inom arbetslöshets- och sjukförsäkringssystemen som är i fokus i avhandlingen.

Disposition

Avhandlingen är strukturerad i sex kapitel. I det första av dessa ges en introduktion till problemområdet som mynnar ut i syfte och tillhörande fyra frågeställningar. I kapitel två som kommer efter dispositionen följer en genomgång av tidigare forskning. Inledningsvis genom att problematisera hur arbetsmoralen institutionaliserats i Sverige samt hur välfärden villkorats genom idéer om att det ska löna sig att arbeta. Därefter presenteras forskning som problematiserar arbetslinjen som politiskt styrverktyg bland annat etableringen av arbetslöshet som socialpolitiskt problem. Diskussionen tar avstamp i tidigare forskning om vilka idéer arbetsmarknadspolitikerna växer fram ur och i förlängningen visar detta avsnitt på varierande uppfattningar kring ansvar inom olika arbetslinjer. Efter detta följer en genomgång av tidigare forskning med avseende på förskjutningar från att arbetsmarknadsfrånvaro uppfattas som ett politiskt problem till att uppfattas som en individuell angelägenhet. Återigen är fokus på vilken idémassig grund som förskjutningen vilar på och hur detta sedan utvecklar sig till en mer villkorad syn på välfärd vid arbetsmarknadsfrånvaro

Kapitel tre beskriver de teorier och teoretiska perspektiv som stått i förgrunden för kontextualiserandet av avhandlingens resultat. Detta görs genom två ingångar där den första behandlar teoretiska perspektiv kring välfärdsstatens roll som omfördelare mellan olika försörjningsarenor men också hur välfärdsstater fungerar som system för social stratifiering för vilken fördelningen av maktresurser är central. Efter detta presenteras en teoretisk ram där ansvarsförskjutningarna i föreställningar kring arbetsmarknadsfrånvaro

problematiseras utifrån vilka tänkbara implikationer för våra uppfattningar av arbete som verksamhet i välfärdsstaten.

Kapitel fyra redogör för de metoder som använts för insamling av data samt de vetenskapsteoretiska utgångspunkter som dessa i sin tur bygger på. Här presenteras även vilka metodologiska reflektioner som gjorts kring urval, bearbetning och analys av materialet. En sammanfattning av publikationerna ges i kapitel fem medan kapitel sex summerar avhandlingens slutsatser och diskuterar innebörder av dessa. Efter denna diskussion följer en sammanfattning av avhandlingen på engelska och slutligen kommer en lista över referenser. Publikationerna i sin helhet finns i nummerordning längst bak i avhandlingen.

2. Tidigare forskning

Den villkorade välfärden och arbetsnorm som institutionellt fenomen

För att förstå och förklara vilka idémässiga grunder som ansvarsförskjutningen i föreställningar om arbetsmarknadsfrånvaro grundar sig på är en undersökning av rådande arbetsnorm central. I följande kapitel kommer det sätt som arbetsnormen blivit institutionaliserad i Sverige att vara i fokus. Redogörelsen innefattar arbetsnormens historiska rötter samt hur denna har präglat våra uppfattningar om arbetets funktion i och för välfärdsstaten, faktorer som även påverkar synen på och villkoren för ersättning vid arbetsmarknadsfrånvaro. Annorlunda uttryckt handlar det om hur idéer om arbete som norm har institutionaliserats i välfärdsstaten och hur denna norm sedan används för att motivera åtstramningar i socialförsäkringsystemen. Detta mynnar ut i en diskussion om allt mer villkorade välfärdssystem knutna till arbetsmarknadsfrånvaro, vilka konsekvenser det får samt om och hur det kan tänkas påverka våra föreställningar om arbetsmarknadsfrånvaro.

Institutionalisering av samhällets spelregler

I välfärdsstaten formaliseras individens rättigheter och skyldigheter i och utanför arbete. När ansvarsförskjutningar undersöks måste institutioner, så som de fungerar som länk mellan välfärdsstat och individ, därför analyseras närmare. Samhället fungerar här genom olika normsystem, ett sorts socialt tvång som verkställs indirekt av omgivningen men i mer direkt mening av exempelvis myndigheter. Centralt för att förstå de idémässiga grunder som ansvarsförskjutningar i föreställningar om arbetsmarknadsfrånvaro bygger på är därför det historiska skeende som föregått utvecklingen. Varför är vi där vi är, så att säga. Med begreppet *path dependency* eller stigberoende menas att historien och tidigare fattade beslut eller institutioner begränsar våra vägar eller avgöranden i dag (Hedlund 2007:132-133; Olofsson 2011:11-12; Rothstein 1998:29; Åmark 2005:22). Att det sociala genom olika institutioner här står i förgrunden för det individuella kategoriseras som ett strukturellt

samhällsperspektiv och återfinns bland annat hos Durkheim (1858-1917). Det innebär att institutioner präglar oss och vårt handlande mer än vice versa och att institutioner dominerar. North (1990:3) uttrycker det på följande sätt: "Institutioner är samhällets spelregler eller mer formellt mänskligt utformade begränsningar i det som skapar mänsklig interaktion. Följaktligen strukturerar de incitament i mänskligt utbyte, vare sig detta är politiskt socialt eller ekonomiskt. Institutionell förändring bidrar till att samhället utvecklas över tid och är därmed nyckeln till att förstå historiska förändringar" (min översättning). Institutioner kan därmed sägas representera grundläggande samhällsregler (Eriksson-Zetterquist 2009:7-16) en uppsättning regler och normer som skapar struktur för vårt handlande (Durkheim 1982:45, 52-53). Men detta innebär inte att institutioner är statiska till sin karaktär eller att förstå som spelregler som gäller för all tid. Institutioner förändras ständigt, dock oftast på ett så subtilt och försiktigt sätt att vi inte blir varse omdaning (Mahoney & Thelen 2010:1-37). Samtidigt som de reducerar osäkerhet genom att skapa ordning i vår värld och ge struktur till vår omgivning så begränsar institutioner även vårt handlingsutrymme (North 1990:3-6). En av välfärdsstatens viktigaste institutionaliserade norm är arbetsmoralen. En norm som även avspeglas i våra socialförsäkringssystem.

Arbetsmoralen

Den hegemoniska position som arbete ges, i det som Furåker (2009: 23) med referens till Ransome kallar *det arbetscentrade samhället*, finns inga andra alternativ till att uppnå trygga materiella och psykologiska villkor än genom just förvärvsarbete. Oberoende av om individen behöver arbeta eller inte så tycks förvärvsarbete vara det enda möjliga och rätta. Detta avspeglas även tydligt i den politiska debatten och kan förklara varför ambitionen att minska arbetslöshet och sjukskrivningar ständigt verkar vara en högprioriterad politisk fråga oavsett parti och nivån på arbetsmarknadsfrånvaron. Men det får också till följd att det psykologiska och sociala glappet mellan den som arbetar och den som inte arbetar uppfattas som betydande och att den som är arbetsmarknadsfrånvarande inte enbart kontrasterar

mot den etablerade arbetsmoralen utan även bryter mot ett etablerat socialt faktum.

I ljuset av protestantismens etablering i Nordeuropa argumenterar Weber (1978) för framväxten av en särskild arbetsmoral. Argumentationen bygger på de likheter han finner mellan å ena sidan en protestantisk arbetsetik och å andra sidan logiken i det kapitalistiska systemet. Den protestantiska etiken antas här vila på grundpelaren att individen genom flit ständigt strävar, inte slösar, utan återinvesterar och således tyglar sig till en form av återhållsamhet (Weber 1978:84-86). I likhet med detta anser Bauman (2014:22-26) att den protestantiska arbetsetiken under industrialiseringen fungerade som ett ypperligt verktyg med vars hjälp nedskärningar i till exempel socialt understöd kunde berättigas. Ju sämre livet för de fattiga tedde sig desto större chans att de bytte understöd mot lön även om denna var låg, argumenterar han. Arbetsetiken fungerar här som ett budord eftersom den fodrar att vi skall arbeta även om vi eller samhället inte behöver eller förstår meningen med det. Annorlunda uttryckt uppbär förvärvsarbete ett egenvärde (Bauman 2014:13) och står här i grundläggande kontrast till det passiva och samtidigt tärande tillstånd som förknippas med arbetsmarknadsfrånvaro.

Framväxten av socialförsäkringssystem som välfärdsinstitution och i syfte att ekonomiskt täcka upp vid arbetsmarknadsfrånvaro kan i förlängningen tolkas som ett sätt att foga in individer i lönearbetsformen (Lindqvist 2000:65). Ett förkroppsligande av arbetsmoralen där införandet av ett system för inkomstbortfall även kan uppfattas öka det ekonomiska värdet av lönearbete för individen. Men på samma sätt som arbetsmoralen tillsammans med inkomstbortfallsförsäkringar kan användas som ett sätt att foga in individer i lönearbetsformen kan samma arbetsmoral i den politiska debatten användas som motiveringsgrund för varför nedskärningar i socialförsäkringssystemen är nödvändiga. Kontentan av dessa resonemang är ytterst rationell: om tillvaron i arbetsmarknadsfrånvaron ter sig bekväm kommer arbetsmoralen att rubbas.

Ett hot mot arbetsmoralen och mot den politiska ambitionen om full sysselsättning är idén om att arbete kommer ta slut med ökad arbetslöshet som följd. Idén är på intet sätt ny och dyker upp med viss regelbundenhet i både vetenskapliga och populärvetenskapliga sammanhang. Inte så sällan i en dyster tappning där argumenten tar utgångspunkt i samma futuristiska analys: att den teknologiska utvecklingen leder till effektivare produktionssätt med följden att behovet av mänsklig arbetskraft blir allt mer överflödigt. Arbetslösheten till trots så finns inga tydliga empiriska tecken på att arbete håller på ta slut (Furåker 2009:11-15). I sin bok om hur arbete övervann den teknologiska utvecklingen förklarar Paulsen tillblivelsen av arbete som självändamål genom framväxten av det som han kallar *Arbetsamhället*. Utvecklingen mot arbetsamhället sammanfattar han som en utveckling där vi inte längre arbetar för: ”att skapa tillväxt; istället tycks den rådande ambitionen vara att genom tillväxt skapa arbete.” (Paulsen 2010:9). Arbete som verksamhet förskjuts här till att handla om en fråga om att minska arbetslösheten och upprätthålla arbetsmoralen och antar skepnad av att ytterst vara en disciplinerande verksamhet. För även om arbetslösheten under 1900-talets Europa tidvis har varit oroväckande hög så gäller detta för vissa länder och/eller under begränsade perioder. Exempelvis en sammanställning över 27 europeiska länder som Furåker (2009:14-15) gjort att den genomsnittliga arbetslöshetsnivån under perioden 1998-2007 legat på omkring sex till sju procent och alltså inte märkbart hög. Ytterligare visar sammanställningen att arbetslöshet framförallt är starkt konjunkturberoende. För den enskilde individen spelar orsakerna till arbetslösheten kanske inte störst roll eftersom arbetsmarknadsfrånvaron oavsett orsak får stora ekonomiska och sociala konsekvenser. Men i ljuset av att nedskärningar i socialförsäkringsystemen politiskt tidvis har motiverats med att de just ska leda till minskad arbetslöshet (jmf Prop. 2006/07:1) är det relevant att även peka på orsaksförklaringar som ligger *utanför* individens direkta påverkansramar.

Det ska löna sig att arbeta

Arbetsmoralen eller *att göra rätt för sig* har även kännetecknat den svenska arbetsmarknadspolitiken. I synnerhet har denna moraliska aspekt varit knuten till det (ekonomiska) stöd som erbjudits vid arbetsmarknadsfrånvaro (se Junestav 2004). I nyare tid blev detta tydligt inte minst under valkampanjen inför valet 2006 med efterföljande valseger för den politiska koalitionen *Allians för Sverige* bestående av ett samarbete mellan Moderaterna, Centerpartiet, Liberalerna och Kristdemokraterna. Inbäddat i retoriken: "Det skall löna sig att arbeta" som användes under valkampanjen³ fanns ett underförstått antagande om att utbetalningsnivåerna i socialförsäkringssystemen var för höga och således motverkade arbetsmarknadsdeltagande. I Regeringsförklaringen från 2006 slogs det exempelvis fast att: "Fler människor som kan och vill arbeta ska också ha möjligheter att försörja sig genom eget arbete" (Regeringsförklaringen 2006:1). I liknande termer underbyggdes även behovet av "En självständig sjukförsäkring" i Socialförsäkringsutredningen från 2006 genom hänvisning till konsekvenserna av den tidigare sjukförsäkringen, som i utredningen går under benämningen "En mjuk sjukförsäkring". Denna så kallade mjuka sjukförsäkring antogs nämligen leda till att allt fler lämnade arbetslivet och sjukskrevs, något som motiverade behovet av åtstramningar (SOU 2006:86: 51-61). Fokus för sjukförsäkringen borde därför vara att fastställa individens arbetsförmåga istället för hennes arbetsoförmåga, fann man vidare i utredningen.⁴ I motsättning till ett strukturellt perspektiv, som ser svårigheter som exempelvis arbetslöshet eller sjukdom som samhällsstrukturella problem (Thunqvist 2015:43) bygger dessa argument på uppfattningar om arbetsmarknadsfrånvaro som en fråga om individuella tillkortakommanden. Genom att (ekonomiskt) pressa henne kommer hon återfinna sin arbetsmotivation och arbetsorientering.

---

³ Ett exempel på denna retorik återfinns i Fredrik Reinfeldts (M) tal på Almedalsveckan 2005: <http://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=83&artikel=652389> (2017-08-25)

⁴ Att fastställa individens arbetsförmåga kan vara förknippad med en hel del svårigheter, enligt tidigare forskning. Både vad gäller omfattning och beskaffenhet av denna (Ekberg 2011:405 se även Melén 2009).

Även om maktövertaget 2006 markerade en rad plötsliga och omfattande socialpolitiska förändringar knutna till arbetsmarknadsfrånvaro så är utvecklingen och alltså ansvarsförskjutningar från välfärdsstat till individ på inget sätt ny. Sedan 1990-talet ser vi till exempel att omfattningen av arbetsmarknadspolitiska program som står till buds för individen vid arbetslöshet har minskat (Bengtsson & Berglund 2012:21-33). Arbetskravet har även vidgats till att omfatta fler grupper som tidigare befunnit sig i andra socialförsäkringssystem (Johansson & Møller 2009:10-12; Nord 2017). I jämförande undersökningar av arbetslöshetsförsäkringssystem i olika europeiska länder, visar författarna på en förskjutning från "skydd till aktivering" där övervakning av den arbetslöse har kommit att bli ett viktigt kontrollerande inslag (Shaapman & van het Kaar 2007:26).⁵ Walter sammanfattar utvecklingen som en förflyttning: "Från att stödja och kontrollera till att stödja genom att kontrollera." (Walter 2011:61). En utveckling som även kan tolkas som en institutionalisering av misstänksamhet mot individens arbetsvilja.

Lindqvist (2000:14-18) visar på hur utvidgningen av arbetslinjen även används som en politisk strategi i syfte att minska medikaliseringen av individer inom socialförsäkringssystemen i Sverige. Han pekar exempelvis på en tendens till att nerdragningar och uppstramningar av socialförsäkringar under senare år i en mer specifik bemärkelse knutits till rehabilitering. Därigenom antar socialförsäkringarna en starkare behovsprövande karaktär (Lindqvist 2000:14-15). Följder av den ökade betoningen inom sjukförsäkringssystemet på arbetsförmåga istället för arbetsoförmåga har också beskrivits som en process där individen riskerar hamna mellan stolar rent socialförsäkringsadministrativt. Individen anses helt enkelt vara för frisk för att erhålla sjukersättning men är samtidigt för sjuk för att vara attraktiv för en eventuell arbetsgivare (Melén 2009:231). Väl inne i Arbetsförmedlingens regi finns utökade möjligheter till att utöva kontroll och ställa krav samt att sanktionera individer som inte

---

⁵ När politiska förslag kring hur man bäst bör arbeta med att minska sjukfrånvaron undersöktes för perioden 2002-2010 i Danmark fanns inget som innehöll åtgärder i syfte att förbättra hälsa och arbetsmiljön hos individen. Minskningen i sjukfrånvaron antog istället uppnås genom policyförändring och attitydförändring bland individer (Hansen, Andersen & Mikkelsen 2013: 26-28).

anses i tillräcklig stor utsträckning ställa sig till arbetsmarknadens förfogande (Nord 2017). Därigenom skiftar fokus från brist på arbete och arbetsförmåga till brist på anställningsbarhet och arbetsmoral. Genom att på detta sätt villkora välfärden skapas förutsättningar för ansvarsförskjutningar från välfärdsstat till individ och arbetsmoralen och arbetsmarknadspolitiken fungerar som komponenter som underlättar institutionell förändring.

Fler konkreta exempel på hur ansvarsförskjutningen ser ut i en svensk kontext finner vi när vi tittar på utvecklingen för ersättningsnivåerna inom socialförsäkringarna. Eftersom ersättningstaket i A-kassan inte har höjts sedan 2002 har nivåerna halkat efter löneutvecklingen och prisnivåerna i samhället.⁶ Det innebär att det ekonomiska glappet mellan den som arbetar och den som är arbetsmarknadsfrånvarande ökat. Andra förändringar har att göra med A-kassans täckningsgrad. Under perioden 1998-2006 uppehöll mellan 40-50 procent av de som varit heltidsanställda full ersättning från A-kassan med 80 procent av sin tidigare inkomst. 2010 hade samma siffra sjunkit till 12 procent (Kjellberg 2010a:18-29). Till detta kommer att den svenska arbetslöshetsförsäkringen inte heller framstår som generös i internationella jämförelser. Snarare har vi i Sverige långa kvalifikationsperioder och placerar oss genomsnittligt i avseende varaktighet (Bengtsson & Berglund 2012:29-30).

Utvecklingen mot en allt mer villkorad välfärd vid arbetsmarknadsfrånvaro blev i synnerhet påtaglig efter regeringsskiftet 2006. Detta ledde till såväl en sänkning av ersättningsnivåerna som en skärpning av villkoren för att uppnå ersättning ur socialförsäkringssystemen (Kjellberg 2010b:7-8). Från 2008 begränsades exempelvis deltidsarbetslösas rätt till arbetslöshetsersättning från 300 dagar till 75 dagar (Kjellberg 2010 a&b).⁷ Ytterligare förändringar som genomförts och som haft stor betydelse var höjningen av avgiften till arbetslöshetsförsäkringen något som ledde till att nästan 500 000

---

⁶ Ett undantag i sammanhanget var förändringen 2016 som drevs igenom av den röd-gröna regeringen och med stöd av Vänsterpartiet och syftade denna till att återställa nivåerna i A-kassan efter sänkningen som genomfördes av regeringen år 2006.

⁷ En återställning av antalet dagar genomfördes 2017-05-15 efter påtryckningar från Vänsterpartiet.

lämnade arbetslöshetsförsäkringen. Bland dessa fanns en överrepresentation av grupper som löper större risk än andra att drabbas av arbetslöshet: ungdomar, lågutbildade och människor med invandrarbakgrund (Kjellberg 2010a:29; Kjellberg 2010b). Viktigt att notera i sammanhanget är även att medlemsavgiften till arbetslöshetsförsäkringen var densamma oavsett sysselsättningsgrad varför avgiften blev särskilt kostsam för deltidsarbetande. Deltidsarbete är som bekant i synnerhet utbrett i kvinnodominerade låglöneyrken inom vård och omsorg, hotell och restaurang samt handel. Kvinnor har länge haft en osäkrare förankring på arbetsmarknaden än män (se Sainsbury 1996) och tar i större utsträckning än män ansvar för det obetalda arbetet genom att anpassa sitt arbetsmarknadsdeltagande efter familjens behov (Mannelqvist 2003). De fungerar med andra ord som "välfärdsstatens förlängda armar" något som dock innebär en balansgång mellan dubbla roller (Esping-Andersen 2002:95). En balansgång som kan utgöra en viktig förklaring till varför kvinnor har högre sjukfrånvaro än män.⁸

Andra exempel på ansvarsförskjutningar och en utveckling mot en allt mer villkorad välfärd vid arbetsmarknadsfrånvaro efter 2006 var införandet av en bortre tidsgräns i sjukförsäkringssystemet vars konsekvenser för individen är föremål för närmare studier i artikel II i avhandlingen. Syftet med förändringen var att minska tiden som individen fick ersättning från sjukförsäkringen och således öka utflödet från sjukförsäkring till den reguljära arbetsmarknaden (Prop. 2007/08:136). Resultaten som presenteras i artikeln visar emellertid på en mycket begränsat återgång till den reguljära arbetsmarknaden bland de som blev utförsäkrade. Betydligt fler däremot hamnade i nya sjukskrivningsfall och i arbetslöshet (Vaez et al kommande). Detta sista indikerar att individer är utestängda från arbetsmarknaden efter längre perioder med sjukskrivning. I en jämförande analys mellan Finland, Norge och Sverige tar forskarna fasta på olika individuella faktorer som bidrar till att individer utestängs från arbetsmarknaden. Bland de mest signifikanta faktorerna var hälsa och ålder. Studien

---

⁸ Rothstein (2010) anser att det faktum att kvinnor i högre utsträckning är sjukskrivna och hamnar i olika typer av förtidspension kan ses som ett tecken på att implementeringen av jämställdhetspolitiken i dessa avseenden delvis misslyckats.

visade att unga och friska har avsevärt bättre förutsättningar på arbetsmarknaden än äldre och de med hälsoproblem (Furåker, Nergaard & Saloneimi 2014). Att hälsoproblem fungerar som en utestängningsmekanism går att härleda till den skepsis som arbetsgivare uttrycker mot sökande med tidigare sjukdoms- eller arbetslöshetsperioder i bagaget (Mörtvik & Rautio 2009). Arbetsmarknadsfrånvaron är alltså förknippad med stigman (Furåker & Blomsterberg 2002) som försvårar återvändandet till arbetsmarknaden.

En central tanke bakom socialförsäkringssystemen är att minimera effekterna av ekonomiska och sociala svårigheter som kan uppstå till följd av individens arbetsmarknadsfrånvaro. Systemen skyddar individen mot social och ekonomisk utslagning vid vad som skulle kunna kallas *livscykelproblem* (se Esping-Andersen (2002:13-14). Socialförsäkringssystemen är dock som vi sett på inget sätt "neutrala" eller innebär att individer så att säga är "lika inför lagen". Således återspeglas samma strukturella ojämlikhet som råder för arbetslivet i övrigt även inom systemen. Detta blir i synnerhet tydligt när socialförsäkringssystem undersöks ur ett genusperspektiv och paradoxalt nog verkar systemen reproducera rådande ojämlikhet snarare än att bryta dem trots en långvarig politisk ambition om det motsatta (Mannelqvist 2003:169). Orsaker till detta går att finna i att socialpolitiken kan ha motstridiga inriktningar. Socialpolitiken kan således dels minimera social ojämlikhet mellan grupper, dels bidra med att upprätthålla den (Esping-Andersen 1990). Därför är det relevant att titta närmare på utformningen av olika arbetslinjer.

Arbetslinjen som politiskt (styr)verktyg och arbetslöshet som politiskt problem

En central mekanism för att förklara vilka idémässiga grunder som ansvarsförskjutningar i föreställningar om arbetsmarknadsfrånvaro bygger på är institutionaliseringen av individens ansvar genom arbetslinjen. I detta avsnitt ligger fokus på olika arbetslinjer som tidigare forskning identifierat som tongivande inom svensk arbetsmarknadspolitik. Avsnittet knyts ihop med föregående genom att identifiera vilka spår av arbetsnormer som finns närvarande inom olika arbetslinjer och tar således fasta på det idé-komplex som ligger i förgrunden för arbete som norm i välfärdsstaten. Genom att analysera olika arbetslinjer går det också att se vilka specifika idéer omkring arbete som integreras i välfärdsinstitutioner och hur synen på arbetsmarknadsfrånvaro står sig i relation till dessa. I avsnittet görs gällande att arbetslinjer är centrala verktyg för att motivera reformer i välfärdsinstitutioner och socialförsäkringssystem samt att dessa i sin tur påverkar uppfattningar kring arbetsmarknadsfrånvaro.

Konkurrerande försörjningslogiker

En vid definition av arbetslinjen som kan tjäna som utgångspunkt för genomgången nedan är att den består av "(...) ett sammansatt idé-komplex, som kan överföras till eller motivera olika typer av politiska åtgärder" (Junestav 2004:15). Arbetslinje som begrepp är således både mångtydigt och motstridigt samt underlagt rådande tidsanda. Tidvis har betoningen i begreppet legat på de ekonomiska drivkrafter som antas finnas i arbete varför det centrala har varit hur arbete står sig i förhållande till olika former av ekonomisk ersättning som utgått vid arbetsmarknadsfrånvaro. Andra gånger har vikten och utformningen av aktiva åtgärder varit i fokus för arbetslinjen (Fransson & Sundén 2005:9-13). Davidsson (2015:14-15) identifierar två *försörjningslogiker* som, även om de överlappar varandra, konkurrerar om utrymme. Den överordnade logiken *arbetsbaserad försörjning* styrs av de värden som vid en specifik tidpunkt och plats ställs på arbetskraften. Den underordnade *behovsbaserade logiken* styrs som namnet antyder av rådande behov och bygger på

uppfattningar kring att det är en mänsklig rättighet att få dessa tillgodosedda. På en mer konkret arbetsmarknadspolitisk nivå återkommer i tidigare forskning en uppdelning mellan två även dessa något motstridiga utgångspunkter för arbetslinjen. Dels som en välfärdspolitik i syfte att stödja individen och därför bereda henne med resurser och dels som en förlängd kontroll- och disciplineringsinstans i syfte att styra individen och därmed snarare begränsa hennes livsval (Grape 1998). I Socialförsäkringsutredningen från 2005 sammanfattar författarna det som att idéer om rättigheter och tvång vävs samman till ett begrepp genom arbetslinjen (Fransson & Sundén 2005:10). Med detta sagt är arbetslinjen att betrakta som en huvudprincip inom arbetsmarknadspolitiken som sedan 1930-talet inneburit att arbets sökande först och främst skall erbjudas arbete eller arbetsmarknadspolitiska åtgärder och i andra hand kontant arbetslöshetsunderstöd (Nationalencyklopedin). Innebörden av arbetslinjen är alltså inte begränsad till att enbart omfatta olika försörjningsideologiska idéer bakom politiska åtgärder utan även konkreta arbetsmarknadspolitiska tillämpningar och kan därför sägas representera (kanske) varierande uppfattningar omkring arbetsmarknadsfrånvaro.

Den tidiga arbetsmarknadspolitiken

Även om det är omtvistat kan tillsättandet av Arbetslöshetskommissionen år 1914 i sammanhanget ses som startskottet för ett mer tydligt institutionaliserande av arbetslinjen (Fransson & Sundén 2005:10-11). Arbetslöshetskommissionen fungerade som ett samordningsorgan för insatser mot arbetslöshet. Istället för att kommuner gav fattigvård som ansågs som förnedring och förmynderi skulle dessa erbjuda en form av understöd till individer som ansågs arbetsdugliga men som saknade sysselsättning. Att detta var en prioriterad fråga kan utläsas av att kommuner, som skapade system för insatserna, erhöll stöd från staten till ändamålet. Exempelvis inrättades nödhjälpsarbeten (senare reservarbeten) inom offentlig sektor 1923 i syfte att *aktivera* arbetslösa (Olofsson & Wadensjö 2005:40-42, 52-54; Olofsson & Wadensjö 2009:34-38). Utvecklingen mot ett konkret och riktade stöd, som nu erbjuds eller påtvingas

individen vid arbetsmarknadsfrånvaro markerar inte enbart en institutionalisering av arbetslinjen utan även ett institutionaliserande av ansvar och en anvisning om att det delas av stat och individ.

I ljuset av periodens rådande liberal-ekonomiska politik var det dock viktigt att åtgärder mot arbetslöshet var marknadsanpassade, något som skulle motivera individen att söka arbete på den reguljära arbetsmarknaden, även om det innebar flytt till annan ort. Dessutom skulle reservarbeten bidra till att löneutvecklingen anpassades nedåt, något som gjorde att framförallt facken ställde sig kritiska till Arbetslöshetskommissionens taktik (Olofsson & Wadensjö 2005:52-54). Det är dock viktigt att påpeka att denna inledande periods ökade intresse för arbetsmarknadsinsatser baserades på ett relativt ensidigt rörlighetsperspektiv vad gäller lösningsmodeller till arbetslöshetsproblemet. Bakgrunden finner vi i den höga grad av inflytande som den engelske nationalekonomen W. H. Beveridge (1879-1963) hade på svensk arbetsmarknadspolitik. Beveridge gjorde gällande att arbetslöshet uppstår till följd av att det råder bristande anpassning mellan arbetskraftens hemvist och kompetens, också kallat mismatch och att dessa inte i alla lägen matchar företagets behov eller det som arbetslivet just för tillfället efterfrågar (Olofsson & Wadensjö 2005:59-60; Olofsson 2011:168-169).

Kritiken som under perioden riktades mot Arbetslöshetskommissionens politik var också att den ansågs bygga på en ensidig syn på arbetslöshet som något orsakat av höga lönekostnader och begränsad rörlighet på arbetsmarknaden. Socialdemokraterna och fackföreningarna fann snarare att orsaker till arbetslösheten låg i en begränsad efterfrågan på arbetskraft samt otillräcklig yrkesutbildning men också i ett ineffektivt näringsliv. Denna kritik blev utgångspunkten för den omläggning av arbetsmarknadspolitik som Socialdemokraterna genomförde efter maktövertagandet 1932 (Olofsson & Wadensjö 2005:55-56). En period som Korpi (1978:349-354) betecknar som historisk i avseende den kompromiss mellan arbete och kapital som den innebar. Skiftet medförde att arbetsmarknadspolitik förstärktes samt att arbetslöshet som fenomen på ett tydligare sätt antogs vara ett av arbetsmarknaden frambringat problem och som välfärdsstaten även borde ta ansvar för.

Under 1950-talet får Rehn-Meidnermodellen en särskild ställning i Sverige. Uppkallad efter Rudolf Meidner och Gösta Rehn, ekonomer och anställda vid LO:s utredningsenhet tog modellen utgångspunkt i utmaningen att upprätthålla låg inflation och således ett stabilt monetärt värde med låg arbetslöshet och full sysselsättning. Rehn-Meidnermodellen tog utgångspunkt i tre centrala aspekter eller kriterier som ansågs eftersträvansvärda i sammanhanget. För det första byggde modellen på en solidarisk lönepolitik eller lika lön för lika arbete. För det andra en återhållsam ekonomisk politik som motverkar inflation och för det tredje en aktiv arbetsmarknadspolitik (Lundh 2002: 187-194, Olofsson 2011:157,161-170; Olofsson & Wadensjö 2005:64-65). Inom loppet av åren som följde ökade betydelsen av den aktiva arbetsmarknadspolitiken för den svenska arbetslinjen. I synnerhet visade sig detta vad gäller medel som delades ut inom ramen för den så kallade rörlighetspolitiken. Från 5,7 till 23,5 miljoner under 1957-1964. På liknande sätt ökade även resurserna till omskolning av arbetsstyrkan från 5,1 till 124 miljoner (Olofsson & Wadensjö 2005:68).

Betoning på ansvar inom olika arbetslinjer

Intressant med utvecklingen av arbetslinjen är vilken syn på arbete som rättighet eller skyldighet den representerar och därför vilka uppfattningar omkring ansvarsfördelningen mellan välfärdsstat och individ som den bygger på. I sin historiska genomgång (1930-2001) av arbetslinjen som politisk idé och det sätt som den påverkat socialpolitiken identifierar Junestav (2004) tre olika inriktningar som har stått i förgrunden för innehåll och utformning av arbetsmarknadspolitiken och som presenteras längre fram. Arbetslinjer som kan sägas representera olika syn på arbete men framförallt på arbetsmarknadsfrånvaro som politiskt problem och således även ansvarsfördelning av densamma. En central poäng i Junestavs genomgång är att en specifik periods arbetslinje kan bära spår av flera inriktningar och att arbetslinjerna därför överlappar varandra (Junestav 2004:26). Vissa ideologiska inriktningar inom arbetslinjen dominerar dock medan andra finns mindre närvarande vid en given

tidpunkt och beroende på vilken inriktning som dominerar påverkar detta frågor om rättigheter och skyldigheter.

I förlängningen presenterar Junestav *kontroll- och disciplineringsperspektivet* för vilket individens ansvar och skyldigheter som försörjare är tongivande. (Ekonomiskt) stöd till individen ges med tydliga krav på motprestation som i sin tur bygger på behovsprövning. Perspektivets logik präglas av starka paternalistiska och moraliska drag där arbete ses som tvång. Här syns även perspektivets rötter i lösdriverilagstiftningen samt fattigvården och en central motor för arbetslinjer som präglas av denna inriktning är att styra och kontrollera individers beteende genom hot om ekonomisk sanktion (se även Olofsson 2011: 143-148). I nyare tid kan perspektivet kännas igen från det som med det engelska begreppet "workfare". Begreppet dök upp under 1980-talets USA och som syftade till ökade krav på motprestation från individer som levde på behovsprövade bidrag (Junestav 2004: 21-22). Såvida individen inte ställer upp på aktiveringsvillkoret sanktionerades ersättningen.

Ett annat perspektiv som Junestav (2004) tar fasta på inom den svenska arbetslinjen är *självhjälps- och uppfostringsperspektivet*. Som namnet indikerar ligger betoningen inom denna inriktning på fostran av den gode medborgaren. Med ursprung ur en liberal fattigvårdande socialpolitik är tanken om hjälp till självhjälp central. Fostran och upplysningen anses här vara viktiga ingredienser för att lyfta individen ur den egna misären. Följaktligen är statens roll som ansvarstagare något mer tongivande än för kontroll- och disciplineringsperspektivet, om än tydligt begränsat till att hjälpa individen att hitta den egna motivationen till att försörja sig själv (Junestav 2004: 23-24).

I *rättighetsperspektivet* däremot står individens rätt som samhällsmedborgare i centrum något som givetvis påverkar synen på välfärdsstatens ansvar. Med rötter i Marshalls (1949) tankar om medborgarens rätt till ett visst mått av samhällets resurser ligger betoningen i detta perspektiv på allmänna sociala rättigheter i syfte att öka jämlikheten mellan individer. Med detta följer att välfärdsstatens skyldigheter blir explicita. Omfördelningspolitiken i

syfte att öka alla medborgares förutsättningar är central men framförallt kännetecknas perspektivet av en aktiv sysselsättningspolitik med ambitionen att ge alla individer chansen till en ökad välfärd genom lönarbete. Att socialpolitiken utformas med fokus på att skapa förutsättningar för lönearbete har i synnerhet haft betydelse för att öka kvinnors arbetsmarknadsdeltagande. Perspektivet har stark förankring i arbetarrörelsen och har präglat utvecklingen för hur relationen mellan arbete och välfärdsstat yttrar sig i framförallt Skandinavien (Junestav 2004: 25-26, se även Esping-Andersen 1990).

Betoningen på aktiva åtgärder genom exempelvis utbildning istället för enbart ekonomiskt stöd vid arbetslöshet har dock varit det som kommit att förknippas med arbetslinjen i Sverige (Segendorf 2003:5). Som visats tidigare har emellertid anslagen till dessa satsningar minskat med åren. I kombination med att ersättningsnivåerna vid arbetsmarknadsfrånvaro i vissa fall minskat och i vissa fall inte höjts motsvarande löne- och kostnadsnivåerna har ansvaret allt mer förskjutits till individen i linje med det Junestav (2004) identifierar som tongivande inom *kontroll- och disciplineringsperspektivet*. Dessutom har vi sett att andra typer av arbetsmarknadsfrånvaro än enbart arbetslöshet som exempelvis sjukskrivning i allt större utsträckning också omfattas av arbetslinjen. Ansvarsförskjutningar isoleras således inte endast till utvecklingen inom arbetslinjen utan vi ser även en utvidgning av arbetslinjen som socialpolitiskt verktyg. Utvecklingen sedan 1990-talet även inneburit en växande betoning inom arbetslinjen på individens eget ansvar samtidigt som välfärdsstatens ansvar och roll tonats ner (Junestav 2004:240-242). Detta är faktorer som sammantaget avspeglar förskjutningar i föreställningar om ansvarsfördelningen i avseende att bryta arbetsmarknadsfrånvaron där fördelningen och graden av ansvar kan säga avspegla idémässiga förskjutningar inbäddad i det idé-komplex som kallas arbetslinjen. Detta är problematiskt av det skälet att det är genom arbetslinjen som villkoren för den välfärd som arbete genererar ställs. Men också eftersom omdaning av arbetslinjen som beskrivits ovan medverkar till en förskjutning mot individens *skyldigheter* vid arbetsmarknadsfrånvaro istället för en betoning på individens *rättighet* till arbete eller försörjning.

Från arbetsmarknadsfrånvaro som politiskt problem till individuell angelägenhet

I denna del beskrivs förändringar i uppfattningar om arbetsmarknadsfrånvaro som en välfärdsutmaning och den centrala roll som en omdirigering av aktiveringspolitiken har fått i sammanhanget. I fokus för avsnittet är ansvarsförskjutningen från stat till individ så som den yttrar sig genom ett skifte från att betona brist på sysselsättning till brist på anställningsbarhet. En utveckling som drivits på genom minskat stöd och ökade krav på motprestation vid arbetsmarknadsfrånvaro. Ett perspektiv som kan sammanfattas som en utveckling från välfärd till aktiveringsåtgärd där en avgörande mekanism är individualisering av ansvar.

Neoliberal influenser

Syftet med välfärdspolitiken kan i en svensk kontext ses som ett sätt att skapa rättvisa mellan individer genom att omfördela resurser (Molander 2014:35-40). Men som jag visat tidigare har senare års förändringar i ersättningsvillkor och arbetsmarknadspolitiska satsningar vid arbetsmarknadsfrånvaro sammantaget inneburit att graden av omfördelningen har minskat. Detta är en förändring som innebär att glappet mellan de som arbetar och de som är arbetsmarknadsfrånvarande har ökat och att välfärdsstatens roll som omfördelare i dessa avseenden krympt. Det är mot denna bakgrund som utvecklingen från arbetsmarknadsfrånvaro som politiskt problem till individuell angelägenhet analyseras i det följande.

En del av förklaringarna till neddragningar i socialförsäkringsystemen vid arbetsmarknadsfrånvaro går att härleda till de ekonomiska utmaningar som välfärdsstater står och har stått inför under en längre tid. För arbetslivet är nyckfullt och under ständig förändring, ständig utveckling, något som både individ och välfärdsstat har att hantera. Inte minst sedan 1980- och 90-talet har förändringarna varit påfallande. Framväxten av en global ekonomi och följaktligen en allt hårdare konkurrens på en global marknad pekas ofta ut som en bov i sammanhang som rör välfärdsstaters ekonomiska instabilitet och efterföljande arbetslöshet (Clarke 2004:

80-81; se även Standing 2013:15-17; Kalleberg 2013:700 och Beck 2000:1-9). Utvecklingen antas påverka arbetslivet genom att en allt hårdare global konkurrens kräver en snabb förändringstakt. Återkommande omstrukturering av arbetslivet genom exempelvis mer flexibla produktionssätt har varit ett sätt att möta utmaningarna (Grönlund 2004:17-20; Karlsson & Eriksson 2000:19). I sammanhanget blir individen mer utbytbar (Garsten, Lindvert & Thedvall 2011:13) med en ökad segmentering av arbetsmarknaden där anställda får en mer perifer relation till arbetsgivare och arbetsmarknad (Peck 1996). I fråga om detta sätt att möta utmaningarna sätts likhetstecknen mellan ökad produktivitet och tillväxt. Men trots ökad tillväxt och effektivare produktionssätt har västvärlden ändå drabbats av återkommande ekonomiska kriser med arbetslöshet som följd. Utmaningen består bland annat i att hög tillväxt inte i samma utsträckning som tidigare resulterat i ökad efterfrågan på arbetskraft. För många välfärdsstater har besparingar i sociala utgifter varit svaret på de ekonomiska utmaningar som följt recessionerna (McGovern, Hill, Mills & White 2007:1-32).

När 1980-talet lider mot sitt slut höjs politiska röster mot att kostnaderna för sjukskrivningen i Sverige är för höga och legitimiteten för en vad som anses vara en generös socialförsäkring minskar (Lindqvist 2000:66-78, Lindqvist 1990:198-200). Trots att socialförsäkringarna bygger på universella rättigheter så anar vi här avtrycken från forna tiders fattigvård där ekonomisk utslagning till stor del sågs som självförvållad och statens uppgift i förlängningen att fostra individen till lydiga samhällsmedborgare (Lindqvist 2000:49-56). En utveckling som även inverkar på aktiveringspolitiken (Johansson & Møller 2009:43-45). Utvecklingen bör ses utifrån rådande neoliberal politiska inriktningar som återfinns i EU under perioden (Larsson, Letell & Thörn 2012:3; Gamble 2001). De neoliberal influenserna kommer som ett svar på en ansträngd ekonomi och periodens växande långtidsarbetslöshet bland framförallt gruppen unga, ett problem som drabbar många EU-länder under framförallt 1990-talet (Hobbins 2015:59-60). Lösningen på de ekonomiska utmaningarna blir en politik som präglas av en marknadslogik där avreglering, privatisering och konkurrensutsättning genom styrmekanismer som New public management gör

sig gällande (Thörn & Larsson 2012:264-265). Bakom förändringarna kan man ana en stor tilltro till att verksamheter där marknadsprinciper dominerar, drivs mer effektivt. Som Lindberg (2013:7-8) beskriver det: "Det har inrättats en rad nya marknader och fiktiva låtsasmarknader för alla de sociala nyttigheter som tidigare erbjöds som medborgerliga rättigheter". Sammanfattningsvis markerar perioden en ny riktning för arbetsmarknadspolitiken där marknadsprinciper i allt större utsträckning dominerar offentliga välfärdsinstitutioner och som därför i stigande grad blir underlagda olika marknadslogiker.

Ansvarsförskjutningar i aktiveringspolitiken

Även om politiker är relativt överens om att en aktiv arbetsmarknadspolitik är nödvändig för att komma till rätta med arbetsmarknadsfrånvaron är kärnan i det som brukar beskrivas som en aktiv arbetsmarknadspolitik desto svårare att identifiera. Grovt sagt kan arbetsmarknadspolitiken dock sammantaget beskrivas som åtgärder i syfte att förbättra individens möjligheter på arbetsmarknaden (Calmfors, Forslund & Hemström 2002). Det innebär allt från makro- till mikropolitiska satsningar. I utblickar från EU finner forskare att perioden från 1990-talet markerar ett skifte vad gäller aktiveringspolitiken, så som den omsätts genom EUs institutioner. I mångt och mycket syftade den nya aktiveringspolitiken till att internalisera yttre krav på en anställningsbar och aktiv individ. Sociala risker länkas här ihop med individuella dispositioner och arbetsmarknadsfrånvaro ses i förläningen ytterst som en fråga om tillkortakommanden med avseende på individens anställningsbarhet och hennes arbetsorientering (Serrano Pascual & Crespo Suárez 2007). Perioden sedan 1990-talet präglas därför av att diskursen kring arbetslöshet flyttar fokus: från bristen på anställningar till bristen på anställningsbarhet (Garsten & Jacobsson 2004:7-11, 274-276). Ett skifte som gör avtryck på arbetsmarknadspolitiken vars satsningar räknat på kostnader för den aktiva arbetsmarknadspolitiken minskade drastiskt under 1990-talet. Jämfört med andra OECD länder är minskningen i Sverige för kostnaderna av arbetsmarknads-politiska satsningar dessutom

påfallande tydlig (Johansson & Møller 2009:72-73, se även Bengtsson & Berglund 2012).

1990-talets höga arbetslöshet tillsammans med neoliberala strömningar lägger alltså grunden för en omvärdering av arbetslinjens riktning och innehåll. Lindqvist sammanfattar det som mer piska och mindre morot där universallösningen på problemet heter: aktivering. Att aktivera individen antas här motverka den passivitet som förknippas med tillvaron hos de individer som lever på ekonomisk ersättning av olika slag (Lindqvist 2000:66-71). Effekterna detta får på utvecklingen på det socio- och arbetsmarknadspolitiska området kan sammanfattas som ett ökat individuellt ansvar för inkomst, anställningsbarhet och utveckling där stöd från välfärdsstaten allt mer förutsätter aktivitet (Johansson & Møller 2009:65-73). Denna aktiveringspolitiska linje avviker alltså från tidigare strategier genom betoningen på individens eget ansvar för försörjning, något som antas uppnås genom inskränkningar i till exempel arbetslöshetskassans omfattning och därigenom stimulera individens drivkrafter att hitta tillbaka till egen försörjning (Olofsson 2011:64-67). När Björnberg (2012:76-79) identifierar på vilket sätt skiftet yttrar sig i sjukförsäkringsdebatten i början på 2000-talet visar hon exempelvis på att individens värderingar och attityder på ett tydligare sätt kopplas till sjukskrivningsnivån i kombination med påståenden om att fusk blivit mer socialt accepterat bland samhällsmedborgarna.

Utvecklingen mot ökade krav på motprestation för att få ersättning brukar sammanfattas som en förskjutning från *welfare to workfare* (Peck 2001:19; se även Rose 1999 och Jessop 2002). Betoningen för en rad olika socialpolitiska reformer under 1980- och 1990-talets USA tillika England riktade sig just på att flytta individen från avhängighet till aktivitet (Rose 1999:263-267; Jessop 2002:154-155). Liknande former för defensiv arbetsmarknadspolitik kan i en svensk kontext kanske bättre sammanfattas som en utveckling från välfärd till aktiveringsåtgärd (Nord 2017). Den defensiva arbetsmarknadspolitikens främsta kännetecken är att bryta det utanförskap och den passivitet som arbetslösheten antas bidra till. Men att en defensiv arbetsmarknadspolitik allt mer ersatt den offensiva finner Berglund &

Bengtsson (2012:22-23) problematiskt av det skälet att "...de skiljer sig åt i synen på samhällets roll samt den arbetslöses rättigheter och skyldigheter". Där den offensiva aktiveringsstrategin utgår från att individen har rätt till stöd för att på så sätt utvecklas riktar sig den defensiva aktiveringsstrategin mer isolerat till att motverka bidragsberoende. Och även om det finns en betoning i båda strategierna på aktivering skiljer de sig åt vad gäller synen på individen som aktiv respektive passiv, något som präglar innehållet i de olika aktiveringsstrategierna (Bengtsson och Berglund 2012). Förändringarna exemplifierar sammantaget ett skifte i statens roll som en omfördelare av resurser till att bli ett servicecentra för en aktiv medborgare, ett rollskifte som Fejes (2016:79) med referens till Rose (1999) kallar "den möjliggörande staten". Utvecklingen innebär förskjutningar från makropolitisk till mikropolitisk nivå, alltså att förklaringar bakom samt lösningar till arbetsmarknadsfrånvaron antas finnas på individnivå (jmf Hobbins 2016). Genom att aktivera individen förväntas mer övergripande arbetsmarknadspolitiska problem lösas.

Mot en villkorad välfärd vid arbetsmarknadsfrånvaro

Den villkorade välfärden som normerande princip påverkar även konstruktionen och innehållet av arbetsmarknadspolitiska satsningar. Ett problem som finns med att välfärdssatsningar som till exempel aktiv arbetsmarknadspolitik blir allt mer villkorade är till exempel att insatserna erbjuds när bekymren har uppstått. Inte så sällan resulterar det i att insatser sätts in under ekonomiska kriser eller riktas mot specifika grupper eller områden som antas ha behov av särskilt stöd för att komma in på arbetsmarknaden. Gallie (2002:119-129) gör gällande att satsningar i syfte att förhindra arbetslöshet snarare bör sättas in *innan* arbetslösheten inträffar och att välfärdsstatens förebyggande istället för åtgärdande roll bör präglade politiken. Detta eftersom en betydande andel av arbetslösheten i dagens EU-länder är just ett resultat av så kallade "skill traps" som innebär att arbetslösheten till stor del uppstår ur yrken där förutsättningarna för upp-kvalificering är låga. Eftersom framtida sysselsättningsmöjligheter formas genom nuvarande sysselsättning begränsas denna grups möjligheter till yrken med låga

kvalifikationskrav, hävdar Gallie (2002). Att fokusera på regelbunden upp- och om-kvalificering av arbetskraften bör därför vara i fokus för arbetsmarknadspolitiken. På liknande sätt har forskare även betonat vikten av det förebyggande arbetet i syfte att minska och i vissa fall förhindra sjukskrivning (Junestav 2009; Hansen, Andersen & Mikkelsen 2013) och således fokusera på att förbättra individens arbetsmiljö istället för arbetsmoral och arbetsincitament via regeländringar i sjukförsäkringssystemet.

Kritik från ekonomisk-liberalt håll har dock ständigt riktats mot omfattande statlig reglering och utbredd offentlig socialpolitik. Kritiken har dels riktats mot den kostnad som skattefinansieringen innebär för företag och individer och dels om den inskränkning i individers liv som all statlig styrning antas föra med sig (Olofsson 2011:47). I sammanhangen betonas ofta den fria marknaden som en motsats till statlig reglering och omfattande socialpolitik där de sista två komponenterna anses motverka den självläkande kraft som förmodas uppstå genom en fri marknad (Rose 1999:137-140). Logiken bakom ligger i att om marknaden tillåts agera fritt så kommer arbetsgivare och arbetstagare finna varandra likt köpare och säljare på en öppen marknad. Begrepp som "fri" och "öppen" är centrala normerande kategorier för idéerna. Inte minst i ett politiskt retoriskt sammanhang vars normativa karaktär försvårar eventuella invändningar. Marknadsidealet som normerande princip återfinns i såväl den politiska diskursen som i praktiken kring arbetslivets strukturering och präglar även i mångt och mycket synen på den arbetande individen (Lindvert 2006). En marknadsisering av arbete och den arbetande individen om man så vill. I förlängningen blir detta lösningen på en rad av de ekonomiska och sociala utmaningar som välfärdsstaten brottas med även inom välfärdssfärer som tidigare inte varit marknadsorienterade. Marknadsidealet eller *marknadiseringen* visar sig enligt Hjalmarsson (2011:174) bland annat genom att verksamheter i allt större utsträckning värderas och definieras enligt ekonomiska principer. Arbetsmarknadsfrånvaro och tillhörande socialförsäkringssystem blir i sammanhanget ett tydligt hot mot de ekonomiska principer som styr marknadsidealet och som artikel I visar återfinns även denna idé i den politiska diskursen omkring arbetsmarknadsfrånvaro. Men framförallt underbygger marknads-

idealet även förändringar som syftar till en allt mer villkorad välfärd vid arbetsmarknadsfrånvaro.

Utgångspunkten för kapitlet om tidigare forskning har varit att vi genom att analysera förändringar i institutionella betingelser som exempelvis specifika välfärdsprogram eller regelsystem kan förstå och förklara mer generella värdeförändringar som ansvarsförskjutningar i synen på arbetsmarknadsfrånvaro bygger på och således ta fasta på några av de idémässiga element som förskjutningarna vilar på. Detta eftersom regelsystem som institutionella betingelser inte är isolerade till att ha avgörande betydelse för våra handlingar utan också representerar etablerade normativa villkor (Rothstein 1998: 16-17). Förändringar i välfärdssystem till följd av politiska beslut säger således inte enbart något om själva regelförändringen i sig utan bör analyseras utifrån att dessa också "...påverkar vilka värden som etableras i samhället och således vad vi uppfattar som gemensam kultur, kollektiv identitet, tillhörighet, tillit och solidaritet." (Rothstein 1998:17). Genom att analysera förändringar i institutionella betingelser kan vi förklara hur omsättandet av en allt mer villkorad välfärd knuten till arbetsmarknadsfrånvaro omsätts men också förstå hur utvecklingen blir socialt accepterad genom normativa villkor som exempelvis arbetsnormen. Således har kapitlet problematiserat några av effekterna med en utveckling där arbetsmarknadsfrånvaro som politiskt problem allt mer förskjuts till en individuell angelägenhet samt hur arbetsnormen, arbetslinjer och en aktiv arbetsmarknadspolitik fungerar som mekanismer för individualiseringen av ansvar. I kommande kapitel redogör jag, med hjälp av teorier och teoretiska begrepp, för hur vi kan förstå och förklara vilka idémässiga grunder som ansvarsförskjutningen i föreställningar om arbetsmarknadsfrånvaro bygger på och vilka avtryck det får på uppfattningar om arbetets funktion i välfärdsstaten. Därigenom är det även möjligt att visa på konsekvenserna av ansvarsförskjutningar för individ och samhälle.

3. Teori och teoretiska perspektiv

Välfärdsstaten som omfördelare

Välfärdsstater kännetecknas av att de har olika socialförsäkrings-system som bygger på varierande uppfattningar kring medborgarnas rättigheter och skyldigheter. Genom att analysera utformningen av olika välfärdsstaters socialförsäkringssystem knutna till arbetsmarknadsfrånvaro kan kännetecknen och ansvarsfördelning med avseende på arbetsmarknadsfrånvaro tydliggöras. Kopplat till analyser kring förskjutningar i socialförsäkrings-systemen kan vi se i vilken riktning välfärdsstaten utvecklas och i förlängningen vilka idémässiga grunder som förändringarna bygger på. Det är detta som är i fokus för genomgången i följande kapitel. Dessutom diskuteras vilka dilemman som uppstår relaterade till ansvarsfördelningen. Detta görs med fokus på hur välfärdsprogrammets utformning antas påverka individens arbetsorientering och i förlängningen syftar kapitlet till att ge en klarare bild av vilka uppfattningar om arbetsmarknadsfrånvaro som de representerar.

Försörjningsarenor

I den politiska debatten beskrivs arbetsmarknadsfrånvaro inte så sällan i oroväckande termer och som en återkommande politisk utmaning för välfärdsstater. För att kunna förstå och förklara vilka idémässiga grunder som ansvarsförskjutningar i föreställningar kring arbetsmarknadsfrånvaro bygger på måste välfärdsstatens roll i sammanhanget utrönas och ansvarsfördelningen mellan stat, marknad och individ undersökas. Frågor av detta slag bygger på uppfattningar kring generella sociala rättigheter och skyldigheter och är i sin tur nära knutna till idén om socialt medborgarskap så som de formulerades redan 1949 av T H Marshall (se Marshall 1992:15-20). Utgångspunkten var att individens välfärd i den moderna välfärdsstaten inte var lika beroende av hennes prestationer i ett kapitalistiskt system varför medborgarskapet inte i samma utsträckning grundades på prestation och förmåga utan på en grundläggande rättighet som social medborgare (Johansson 2008:43-58). Men med framväxten av välfärdsstaten följer inte enbart

rättigheter utan också skyldigheter, något som formaliseras genom medborgarskapet. En sådan skyldighet eller vad man skulle kunna kalla ett konstituerande villkor för medborgarskap är ”plikten att arbeta.” (Marshall 1992:45).

Välfärdsstater bygger enligt detta på relationen mellan olika försörjningsarenor där arbete är centralt. Under 1950-talet och framåt riktar R M Titmuss ett mer specifikt intresse för ansvarsfördelningen mellan försörjningsarenorna stat, marknad och familj, något som mynnade ut i en typologisering av tre olika välfärdsmodeller (Johansson 2008:92-95). En indelning som har fungerat som bas för vidareutveckling och jämförande analyser av välfärdsstaters beskaffenhet och ansvarsfördelning i synnerhet. I den första av dessa består försörjningsarenorna främst av familjen och marknaden. Statens roll i det som han kallar den residuala välfärdsmodellen begränsas till att stötta när familj eller marknad inte klarar försörjningen och enbart under en begränsad tid. Med referens till Peacock (1960:11) sammanfattar Titmuss den residuala välfärdsstatens roll som att: ”...lära medborgaren att klara sig utan den” (i Titmuss 1974:31, min översättning). I den andra modellen, den prestationsbaserade, är individens arbetsmarknadsposition och anknytning central för hennes välfärd och välfärdsförmåner är därför tydligt knutna till arbetsmarknadsdeltagande och individens förmågor på arbetsmarknaden. Den tredje modellen, den institutionella är istället universell till sin karaktär. Statens roll som omfördelare är här tydlig och strävan efter jämlikhet essentiell (Titmuss 1974:30-32, 121-124). Titmuss var normativt inställd till indelningen och förespråkade den institutionella välfärdsmodellen eftersom denna skapade störst förutsättningar för rättvisa mellan medborgarna. Denna normativa utgångspunkt baserades på övertygelsen att om marknadslogiken fick dominera skulle den sälla bort eventuella individer med ”dåliga utsikter” (Titmuss 1974:42-43). Relationen mellan välfärdsstatens försörjningsarenor bygger dock inte på ett konstant samband utan förändras kontinuerligt samtidigt som individens välfärd eller möjlighet till välfärd till stor grad beror på samspelet mellan arenorna (Olofsson 2011:35-41). För att kunna förstå och förklara vilka idémässiga grunder som ansvarsförskjutningar i föreställningar kring arbetsmarknadsfrånvaro bygger

på är det relevant att närmare belysa mer nutida välfärdsteorier med fokus på välfärdsstaters omfördelande roll.

Välfärdsstater som system för social stratifiering

Även för Esping-Andersens (1990) analys och kategorisering av välfärdsstaten är ansvarsfördelning ett centralt begrepp för att förstå staternas omfördelande roll. Detta blir tydligt i hans kritik mot det han kallar en gängse definition av välfärdsstaten som han anser begränsar välfärdsstatens ansvar till att tillgodose individens basala behov och han undrar i förlängningen varför inte mer samt vänder sig mot ett allt för snävt fokus på välfärdsutgifter som normerande för kategoriseringen av välfärdsstater. I sammanhanget ger han exempel på välfärdsstater som lägger en betydande andel av resurserna på privilegierade grupper (Esping-Andersen 1990:19-20). Sociala utgifter är således ett trubbigt mått på välfärd eftersom de inte säger något om fördelningen av välfärden (Esping-Andersen 1990:21, Esping-Andersen 2002:11-13). För att förstå ansvarsförskjutningar i välfärdsstaten måste alltså välfärdsstatens roll som omfördelare undersökas.

Centralt i Esping-Andersens analys av välfärdsstaten är begreppen *social stratifiering* och *de-kommodifiering* där det första begreppet syftar till vilken nivåskillnad socialpolitiken bidrar till att skapa mellan grupper i välfärdsstaten medan de-kommodifiering till i vilken utsträckning individen i välfärdsstaten är oberoende av marknaden. I sammanhanget kan välfärdsstaten fungera som mer eller mindre aktiv i att begränsa individens marknadsberoende eller de-kommodifikation, något som djupast sett berör uppfattningar om ansvar och skyldigheter och hur detta fördelas mellan stat och individ (Esping-Andersen 1990:21-23). Social stratifiering syftar i förlängningen till i vilken utsträckning staterna skapar och upprätthåller åtskillnader mellan individer. Esping-Andersen vänder sig därmed mot synsättet att välfärdsstater per automatik bidrar till ett mer jämlikt samhälle och noterar att så inte alls behöver vara fallet: "Välfärdsstaten är inte bara en mekanism som ingriper i och eventuellt korrigerar ojämlikhetens struktur. Den är i sig ett system för stratifiering." (Esping-Andersen 1990:23-24, min översättning).

Centralt i sammanhanget är således välfärdsstaternas roll som aktörer i upprätthållandet och skapandet av social stratifikation genom olika institutioner.

Baserad på komparativa studier mellan 18 OECD länder jämför Esping-Andersen (1990:26) graden av de-kommodifiering och stratifiering mellan länderna och landar inledningsvis i en distinktion mellan tre olika idealtyper för välfärdsregim-kluster.⁹ Inom dessa är ansvarsfördelningen i varierande grad fördelad mellan marknad, familj och regering. Idén med att laborera med idealtyper kommer ursprungligen från Weber och syftar till att kunna förklara och hantera verkligheten på ett enklare sätt. Idealtyper konstrueras på basis av de vanligaste förekommande egenskaperna som ryms inom en social kontext eller som kännetecknar sociala fenomen. Weber talar även om *typfall* och *generaliseringar* (Weber 2012:108-110).

I ett av dessa kluster för välfärdsregimer finner vi den liberala välfärdsstaten. Idealtypen för den liberala välfärdsstaten är länder som USA, Kanada och Australien vilka kännetecknas av att ansvar för välfärden ligger på varje enskild individ. Förekomsten av universella socialförsäkringssystem är marginell till förmån för en betoning på behovsprövning. Ersättningsnivåer och omfattning i socialförsäkringssystemen är begränsade och de drivs ofta i privat regi. Arbetsnormen som behandlades i tidigare kapitel är stark i den liberala regimen och arbetsmarknadsfrånvaro förknippad med betydande stigman. Faktorer som innebär att individens benägenhet och/eller möjlighet till att byta ut arbete mot bidrag är minimal. Graden av de-kommodifiering är därför begränsad och som sådant bidrar systemet till att stratifiera individer som inte kan försörja sig själva till en relativt jämn grupp med en låg levnadsstandard (Esping-Andersen 1990:26-27). Bakgrunden till detta går att finna i en grundläggande tilltro till att om marknadslösningar inte störs "...kommer dess självreglerande mekanismer att se till att alla som vill arbeta kommer att vara anställda och därigenom säkra sin egen välfärd" (Esping-Andersen 1990:42, min översättning).

---

⁹ Esping-Andersen (1990) talar ibland om välfärdsregimer och ibland om välfärdsstater och distinktionen är inte alla gånger tydlig. Jag tillåter mig därför att använda dessa synonymt.

I ett annat kluster finner vi de välfärdsstater som Esping-Andersen kategoriserar som konservativa. Med sin grund i en korporativistisk tradition är familjen och den närmsta omgivningen central för välfärdsstater inom detta kluster. Den manliga en-försörjarmodellen är tongivande och kvinnors arbetsmarknadsdeltagande därför mer begränsad än inom den liberala välfärdsregimen. Detta också som en följd av statens begränsade utbud av barn- och äldreomsorgsservice. Även här är välfärdsersättningar i första hand behovsprövade men är jämfört med den liberala regimen mer generösa. Tonvikten på korporativism har sina rötter i traditionella kristna värden och familjevärden och kännetecknar länder som Italien och Tyskland, idealtyper inom klustret (Esping-Andersen 1990:26-27,41). Det korporativistiska inslaget märks inte minst genom olika tredje parter involvering i och ansvar för socialförsäkringarna (Esping-Andersen 1990:37).

Starkt rotad i en socialdemokratisk idétradition återfinns slutligen ett kluster av välfärdsregimer som bygger på universella sociala rättigheter som även inkluderar medelklassen. Välfärdsstater i detta regimkluster har en utpräglad betoning på omfördelningspolitik där jämlikhet mellan grupper eftersträvas främst genom att minska ojämlikheten. (Makt)betoningen¹⁰ inom klustret ligger på staten som även är den ytterst ansvarige för individens välfärd. En viktig utgångspunkt för politiken är full sysselsättning och statens roll i sammanhanget är att besörja med sociala skyddsnät och således se till att individen inte är utlämnad när denne inte helt eller delvis kan delta på arbetsmarknaden. Idealtypen för detta regim-kluster är Sverige (Esping-Andersen 1990:26-29).

Genom att kategorisera välfärdsstater klargörs olika välfärdspolitiska inriktningar och därför även ansvarsfördelningen mellan stat, marknad och individ. På så sätt kan Esping-Andersens indelning fungera illustrativt dels för att den identifierar centrala aktörer men också för att visa på relationen mellan olika försörjningsarenor samt

---

¹⁰ Även om det inte framgår explicit är min tolkning att maktfördelningen mellan de tre olika aktörerna: stat, marknad och familj är en central utgångspunkt för Esping-Andersens (1990) teori.

förskjutningar mellan dessa. Till modellens förtjänster hör även den historiska länk som görs i analysen av samtida välfärdsstater samtidigt som den jämförande dimensionen fungerar som ett förtydligande av de olikheter som råder dem emellan. Men indelningen av välfärdsregimer i tre idealtyper har också ifrågasatts (t.ex. Johansson 2008:155-177). Dels har metoden som ligger till grund för kategoriseringen av länderna kritiserats (se Bamba 2007:1100-1101) och flera forskare har även betonat att modellen förtjänar ytterligare välfärdsregimer, exempelvis en sydeuropeisk (Ferrera 1996). Teorin har även kritiserats för att vara könsblind då indelningen inte tar hänsyn till kvinnors position och roll i välfärdsstaten samt att den negligerar kön som en socialt stratifierande kategori (se Sainsbury 1996, Jessop 2003). Även om kritiken är befogad så har teorin haft betydande påverkan på efterföljande välfärdsforskning och används som referenspunkt för forskning på området (Johansson 2008:139-140). Det är viktigt att komma ihåg att Esping-Andersen i sin teori syftar på just idealtyper vars ändamål är att illustrera skillnader mellan olika välfärdsstater och således att illustrera stats-karaktäristiska snarare än verkliga stater.

Med det sagt är just indelningen i specifika välfärdsregimer även en av svagheterna med modellen eftersom det statiska element som detta bär med sig förbiser att fånga in förändringar och förskjutningar *inom* välfärdsstater. Begreppet de-kommodifiering kan i sammanhanget också vara problematiskt. Visserligen kan en välfärdsstat erbjuda socialförsäkringssystem som gör individen mindre marknadsberoende men samtidigt fångar inte de-kommodifiering som begrepp de ansvarsförskjutningar som pågår från välfärdsstat till individ via socialförsäkringssystemen. Förskjutningar som förutom att innebära en reducering av systemens utbetalningsnivåer och omfattning på ett mer subtilt sätt förändrar villkoren och kraven för att få ta del av dem. I sammanhanget utgör de resultat som presenteras i avhandlingen centrala bidrag.

En fråga om maktresurser

Att välfärdsstater har utvecklat olika socialförsäkringssystem i omfördelningssyfte har också att göra med arbetarklassens politiska mobilisering, något som varit tongivande för utvecklingen i Sverige såväl som i en rad andra nordiska länder (Korpi 1981:20-21). Det är därför även relevant att lyfta fram de möjligheter till politisk mobilisering bland samhällsklasser som står till buds i välfärdsstater (Korpi 1981:17,196). Det politiska inflytande som arbetarklassen får genom mobilisering via till exempel fackföreningar påverkar således också nivåerna och omfattningen av välfärdsprogrammen där en hög mobilisering leder till en omfattande välfärdsnivå (Rothstein, Samanni, Teorell 2012:3, Esping-Andersen 1990:3). Således kännetecknas stater med hög klassmobilisering som det svenska, i ett jämförande perspektiv av förmånliga och generella socialförsäkringssystem vid arbetsmarknadsfrånvaro. Förutsättningar för framväxten av dessa även så kallade inkluderande välfärdsstater, har också att göra med beskaffenheten av regeringar som föregått utvecklingen (Rothstein, Samanni, Teorell 2012:6) och som i Sveriges fall uppstod ur den klasskoalition som bildades mellan socialdemokratin och det dåvarande bondepartiet under 1930-talet (Esping-Andersen 1990:29-37).

En viktig ingrediens för kompromissen mellan arbete och kapital är just framväxten av generella och skattefinansierade socialförsäkringssystem, system som inneburit att individen blivit mindre beroende av marknadslösningar. Detta har i Sveriges fall även visat sig resultera i gynnsamma förutsättningar för strukturförändringar och flexibilitet men framförallt har systemet bidragit till en låg andel arbetsmarknadskonflikter samtidigt som de skyddat individen från ekonomisk och social utslagning (Korpi 2006:164-165). Avgörande för framväxten av välfärdssystemen så som vi känner dem i en svensk kontext är även den tillit som individen har dels till välfärdsstatens förmåga till omfördelning av "common goods" och att skydda individen mot risker eftersom det inte är självklart att det ska ske genom välfärdsstatens institutioner. En förutsättning för varför detta var möjligt i Sverige har att göra med att medborgaren närde "...tillförlitlighet, kompetens och tilltro till myndigheterna." (Rothstein, Samanni, Teorell 2012:6, min översättning).

Den svenska modellen vilar i själva verket på två modeller och ett vanligt förekommande sätt att beskriva den är genom att sammanföra dessa två centrala modeller: En för välfärd och en för arbetsmarknad. Medan välfärdsmodellen bygger på en välutbyggd offentlig sektor med uppgift att administrera centrala socialförsäkringssystem och erbjuda välfärdstjänster, kännetecknas den svenska arbetsmarknadsmodellen av samförstånd med rötter i en förhandlingstradition som utförs på central nivå (se t.ex. Esser & Sjöberg 2014, Lundh 2002:137-211). Indelningen är fruktbar såtillvida att vi med den kan förklara utvecklingen på makronivå och se förskjutningar som uppstår mellan dessa två system. Samtidigt finns det påtagliga risker med att ett ensidigt fokus på makronivå innebärande att vi förbiser andra centrala aktörers roll och/eller hur förskjutningar formuleras och omsätts, exempelvis genom en växande institutionalisering av individens ansvar vid arbetsmarknadsfrånvaro vilket artikel I och III visar på. En ambition med avhandlingen har därför varit att knyta samman mikro- med makronivå och således tydliggöra institutionaliseringen av det individuella ansvaret i välfärdsmodellen och arbetsmarknadsmodellen samt visa på hur detta går till.

Sammanfattningsvis ser vi att den svenska modellens kännetecken är det sätt som maktkoncentrationen balanseras mellan kapital och arbete, något som även påverkar uppfattningar om arbetsmarknadsfrånvaro i välfärdsstaten och som så småningom ledde till generösa och generella välfärdssystem (Esping-Andersen 1990:29-37). Graden av de-kommodifiering påverkas dels av vilket utrymme för fackföreningsmobilisering som finns inom välfärdsstater och dels av beskaffenheten av de regeringar som föregått utvecklingen.

I strävandet efter att förstå och förklara vilka idémässiga grunder som ansvarsförskjutningar i uppfattningar om arbetsmarknadsfrånvaro bygger på kan studier om välfärdsstater tjäna som analytisk ram i det att de specificerar aktörer för ansvarsfördelningen alltså stat, marknad och individ. Men det blir också tydligt att trots att aktörerna agerar på en arena som är stigberoende (eng. path dependent) innebär det inte att frågan om ansvar i föreställningar om arbetsmarknadsfrånvaro är vaccinerad mot förändringar och förskjutningar. Alltså kan välfärdsstaten som central aktör lika gärna

upprätthålla och även öka ojämlikheten mellan dem som arbetar och dem som inte gör det, även om inriktningen på välfärdspolitiken är att motverka densamma. Från tidigare forskning och avhandlingens empiriska bidrag ser vi dessutom tendenser till vad som skulle kunna klassas som *re-kommodifikation* eller åter-kommodifiering (jmf. Greer 2016, se även Standing 2013) av individens ansvar genom förändringar i institutionella betingelser avseende arbetsmarknadsfrånvaro. Men vad som kanske är mer avgörande är att utvecklingen även kan sägas avspegla ett grundläggande skifte i föreställningar om *arbete* som rättighet eller skyldighet.

Arbete som grund för välfärd

Arbetsmarknadsfrånvaro som begreppet innebär att frånvaron av förvärvsarbete lyfts i förgrunden. För att utröna vilka idémässiga grunder som ansvarsförskjutningar i föreställningar om arbetsmarknadsfrånvaro i välfärdsstaten bygger på krävs att även klarlägga hur arbete som samhällsverksamhet kan förstås. Därigenom tydliggöra på vilka grunder analysen av relationen mellan arbetsmarknadsfrånvaro och välfärdsstat bör vila. Detta relationella förhållningssätt bygger på grundantagandet att vi genom en närmare analys av vilken roll arbete fyller i och för välfärdsstaten bättre kan förstå betydelsen av frånvaron av detsamma och därigenom hämta analytiska verktyg till att förstå och förklara konsekvenser av ansvarsförskjutningarna för individ och samhälle.

Arbete – en konstituerande verksamhet

Karlsson (2013:48) finner att ett gemensamt kännetecken för en rad samhällsvetenskapliga definitioner av begreppet arbete är att de kretsar kring *aktivitet*. I detta kapitel kommer jag emellertid att utgå från arbete som en *verksamhet*. Ur mitt perspektiv finns det nämligen en central distinktion mellan aktivitet och verksamhet där aktivitet är knutet till ett konkret ”görande” medan verksamhet även inkluderar ett ”varande”. Begreppet verksamhet rymmer därför även dimensionen ”funktion” och uppfattningar om arbetets funktion i och för välfärdsstaten är centrala för att också förstå föreställningar om arbetsmarknadsfrånvaro. Att uppfattningar om arbetsmarknadsfrånvaro i välfärdsstaten bäst förstås genom att undersöka den funktion arbete fyller i och för samhället blir särskilt tydligt när vi analyserar hur arbetsmoralen har institutionaliserats i välfärdsstaten, något som diskuterats tidigare i avhandlingen. Som begrepp kopplar verksamhet också tydligare till dimensionen *roll* och därigenom till den sociala kontext som utgör grunden för en relationell ingång till frågan. Vårt varande, vår blotta existens eller att vi *är* innebär ett görande för oss och/eller andra. Därmed är vårt varande förbundet med görande, vårt eget eller någon annans, och vår existens gör genom detta anspråk på någon form av verksamhet. Arbete som

verksamhet i välfärdsstaten kan således även sägas fylla en integrerande funktion mellan individ och samhälle och är därför en verksamhet som djupast sett är av konstituerande karaktär.

Arbete är även ett fundament för välfärdsstater.¹¹ Genom arbete skapas utrymme för det ekonomiska överskott som utgör själva grunden för välfärdsstaters och individers ekonomi. Ett överskott som sträcker sig till att även fungera som bas för vår ekonomiska existens under perioder när vi av olika skäl inte förvärvsarbetar. I dessa avseenden är välfärdsstaten och dess institutioner villkorade arbetets överskott. Samma ekonomiska överskott utgör emellertid även en grogrund för ojämlikhet mellan individer och grupper (Molander 2015: 57-60). I syfte att minska ekonomiska och sociala klyftor mellan samhällsmedborgarna kan välfärdsstater, som jag visat i förra kapitlet, i större eller mindre utsträckning ingripa mot den ojämlikhet som uppstår till följd av arbete. Oftast genom upprättandet av olika transfereringssystem mellan stat och individ. Arbete som verksamhet övergår här till att bli mer än summan av ett ekonomiskt överskott; det omvandlas till en verksamhet som binder samman individ med individ och individ med samhälle, en social verksamhet som länkar samman individ och kollektiv.

Ett avgörande villkor för detta skeende är att vi hyser tillit till varandra och till de institutioner som omger oss. När summan av våra ansträngningar lyfts ur eller blir urbäddade (jmf Polanyi 2012) sin lokala kontext krävs nämligen tillit av det slaget som "...förutsätter att man ger sig hän åt en förpliktelse eller ett åtagande." (Giddens 2002:29, 28-30) som ju arbete kan anses vara. Tilliten är personlig men kan även behöva anta en mer institutionell karaktär och således bli en fråga om trovärdighet (Levi 1998:80). Tilliten omsätts här till vad som skulle kunna ses som ett socialt kontrakt mellan individ och välfärdsstat, ett kontrakt för vilket arbete är grundande och arbete kan i sammanhanget ses som en *konstituerande verksamhet* mellan

---

¹¹ Notera att jag inte gör en annars etablerad distinktion mellan betalt och obetalt arbete vad avser arbetets *betydelse* för välfärdsstater eftersom jag anser att båda är avgörande för välfärdsstaters existens. Men eftersom avhandlingen avser att belysa relationen mellan förvärvs- eller lönearbete och välfärdsstat är det främst förvärvs- eller lönearbete som äsyftas när jag använder begreppet "arbete".

välfärdsstat och individ. Det konstituerande som arbete ger upphov till skall förstås som att individen genom arbete får tillträde till institutioner och centrala samhällsfunktioner som sträcker sig utöver de egna ansträngningarna. Samtidigt får välfärdsstaten del av det överskott som de individuella ansträngningarna eller arbetet genererar.

Att arbete fyller en integrerande funktion mellan individ och samhälle identifierades bland annat av Jahoda, Lazarsfeld & Zeisel (2014) i deras studie av arbetslöshet i staden Marienthal, Österrike på 1930-talet. Förutom förlusten av ekonomisk trygghet visade studien att arbetslöshet även innebar en förlust av en rad meningsskapande funktioner. Utmärkande för dessa var deras latenta karaktär och de omfattades av sådant som struktur och sammanhang, status, identitet samt att dela en gemensam riktning för sin verksamhet (Jahoda, Lazarsfeld & Zeisel 2014: 81-118, Bergman 2014: 182-185). Det meningsskapande som arbete här ger upphov till ligger i att individen och hennes verksamhet blir en del av en större helhet (Jahoda 1981, se även Allvin 1997:181). Detta bör dock inte förväxlas med att förvärvsarbete i sig ger upphov till centrala meningsskapande funktioner, så behöver inte alls vara fallet, utan forskarna fann att det just var *frånvaron* av arbete som i studien gav upphov till en känsla av monoton och stagnation (Jahoda, Lazarsfeld & Zeisel 2014:81). I förlängningen alltså en förlust av den integrerande funktion som arbete *kan* fylla i människors liv. Arbete kan enligt detta förstås som: "...den mekanism som förenar den enskilda och socialt definierade individen med det övergripande och funktionellt definierade samhällssystemet. Arbete förenar här, så att säga, det partikulära med det generella." (Allvin 1997:181). I linje med detta har utgångspunkten för avhandlingen varit att ansvarsförskjutningar i föreställningar kring arbetsmarknadsfrånvaro samt konsekvenserna av dessa ytterst bör studeras i förhållande till den position som arbete som *verksamhet* har i välfärdsstaten, såväl samhällsekonomiskt som socialt, något som undersöks närmare i nästa avsnitt.

Marknadisering av arbete och uppkomsten av arbetslöshet

Arbete har alltid funnits. Före industrialiseringen dock i en mer utpräglad lokal kontext. Det handlade om att skaffa livsförnödenheter och produktionen präglades av "...ett samspel mellan människa och natur" (Polanyi 2012:177). Ekonomin var inbäddad i samhället och således även i sociala relationer (Polanyi 2012:74-88). Närhet, tillhörighet och en form av organisk solidaritet (jmf Durkheim 1984:149-174) kännetecknar denna form av arbete eller produktion som knöt individ till grupp och samhälle. Under 1850-talets industrialisering blir individen i större utsträckning beroende av att sälja sitt kunnande och sin tid i utbyte mot kapital och arbetskraft som fenomen uppstår. Arendt (2013:127) räknar introduceringen av begreppet "arbetskraft" som Marx främsta bidrag till teorin om arbete eftersom det just är "kraftöverskottet" som kapitalgenereringen vilar på och alltså inte arbete i sig. "Det produktiva arbetet utgör egentligen, om man bortser från dess bestämda nyttokaraktär, endast förbrukning av mänsklig arbetskraft" (Marx 1974:39). Marx var kritisk till utvecklingen bland annat eftersom möjligheterna till livnäring för de flesta reducerades till enbart lönearbete. Med hänvisning till bristen på alternativa sätt att tjäna till livets uppehälle kan lönearbete därför likställas med det som Karlsson (2013:121) benämner "strukturellt tvång".¹² Avsaknaden av alternativa sätt att försörja sig utgör även grogrund till att arbetslöshet uppstår som ett fenomen. Det är ett resultat av att samhället behöver ett arbetskraftsöverskott i form av en reserv. Ur Marx perspektiv spelade detta arbetskraftsöverskott en central roll för att upprätthålla makten över produktionen, arbetaren och således över ekonomin (Marx 1974:555-566). En utveckling som enligt Marx även ledde till att arbete i allt större utsträckning värderades i ekonomiska termer eller med andra ord, att människors värde mäts utifrån den utsträckning de bidrar till nytta och alltså till det bruksvärde som skapas genom arbetskraft (Marx 1974:32-36, 182-189).

---

¹² Weber beskriver utvecklingen som "...den rationella kapitalistiska organisationen av (formellt sett) fritt arbete" (Weber 1978:11). En utveckling av arbete som en informell till en allt mer formaliserad och tydligare institutionaliserad verksamhet, något som han även anser leder till att vi utvecklar en utpräglad rationell förståelse av samhällets funktion.

När arbete på detta sätt via marknadsmekanismer lyfts ur eller med Polanyis begrepp blir urbäddad, ändras även en rad andra särdrag som tidigare kännetecknade arbete som en konstituerande verksamhet. Polanyi (2012:268-280) talar exempelvis om hur ”splittrande spänningar” uppstår till följd av att ekonomin blir *urbäddad* under de liberala tendenser som rådde under 1800-talets andra hälft. Individen blir här beroende av ekonomins sfär samt underlagd de konjunkturer som följer denna. Utveckling kan med Esping-Andersens terminologi sägas innebära ett ökat marknadsberoende i.e. kommodifiering av individen. För att motverka konsekvenser som utslitning av arbetaren och överutnyttjande av naturtillgångar som Polanyi (2012:102-108) såg som konsekvenser med utvecklingen, förespråkade han reglering av samhällsekonomin. Upprättandet av socialförsäkringssystem vid arbetsmarknadsfrånvaro såsom de institutionaliserats genom välfärdsstaten kan i förlängningen ses som centrala *åter-inbäddningsmekanismer*. Ett sätt att stabilisera den osäkerhet som marknadsberoendet innebär för individen. Välfärdsstaten och dess institutioner ersätter här det sociala kontrakt som tidigare utgjordes av kollektivet och kraven på individens arbetsdeltagande förändras och formaliseras. En institutionalisering av arbete som påverkar själva grunden för våra föreställningar om arbete men som även formar våra uppfattningar om arbetsmarknadsfrånvaro.

Även om utformningen och omfattningen av arbete som verksamhet kan te sig olika så är utgångspunkten densamma: att det i mångt och mycket utgör själva basen för vårt tillträde till och vår position i samhället. Som verksamhet binder arbete alltså samman dessa två arenor: det individuella med det generella eller samhällsliga. Som medlemmar av ett samhällssystem kan vi ses ha ett ansvar för att delta i verksamheten men också en rättighet att få tillträde till såväl de arenor där verksamheten försiggår som till det överskott som den lämnar efter sig. Arbete är därför som jag slog fast inledningsvis att betrakta som kittet som knyter samman individ och hennes verksamhet med social kontext eller samhälle. Arbete som konstituerande verksamhet bereder individen en funktion i ett socialt sammanhang vare sig denna funktion bygger på faktisk eller potentiell verksamhet. Ömsesidighet kännetecknar därför arbete som

konstituerande verksamhet där en grundläggande uppsättning rör utbytet mellan människor: att min verksamhet, tillgång eller produkt kommer till nytta för någon (nu eller i framtiden) i utbyte mot vilket jag får ta del av någon annans verksamhet, tillgång eller produkt.

Arbete som konstituerande verksamhet i välfärdsstaten skall dock inte förstås som en statisk företeelse och innebörden tillika omfattningen av den funktion som arbete fyller varierar och förändras som avhandlingen har visat kontinuerligt. Arbete är även underlagt efterfrågan på arbetskraft, en efterfrågan som kan upphöra relativt plötsligt. Särskilt i en tid av utbredd rationaliseringstendens som är utmärkande för vår tid (Allvin 1997:136-141). Arbetslösheten uppstår här som en följd av arbetslivets omstrukturering och omväxling. Centralt i sammanhanget är, som slagits fast tidigare, att det rör sig om brist på anställningar, inte brist på arbete eller sysslor som sådan. Och samtidigt som arbetslösheten beskrivs som problematisk kan den även sägas fylla en central samhällsfunktion. Exempelvis bidrar arbetskraftsreserven dels till att hålla lönerna nere men utgör också en viktig bas för att underbygga arbetsviljan i samhället (Davidsson 2015:67). På samma sätt som tendenser till tvång alltid har präglat arbete så har dessa tendenser i större eller mindre utsträckning även präglat de logiker som legat till grund för hanteringen av arbetsmarknadsfrånvaro som politiskt problem. Visserligen finns det (för vissa) även dimensioner av arbete som kan upplevas som frigörande men att utesluta element av tvång eller en form av disciplinerande dimension vad gäller arbete är inte trovärdigt. Som konstituerande verksamhet kan arbete därför även förstås som den helhet som binder samman två motstridiga domäner av arbete: en disciplinerande och en frigörande (emancipatorisk). Detsamma gäller för arbetsmarknadsfrånvaro: det är ett tillstånd som *kan* präglas av såväl disciplinering som frigörelse beroende på individens sociala och ekonomiska grundförutsättningar men även beroende på graden av stöd från välfärdsstaten.

Beroende på hur arbete som konstituerande verksamhet definieras av välfärdsstat (och individ) och alltså vilka grundläggande rätt- och skyldigheter som anses utgöra fundamentet för det sociala kontraktet som arbete utgör mellan individ och samhälle, så påverkar detta

betoningen på arbete som just en rättighet eller skyldighet. På vilket sätt dessa faktorer även får betydelse för föreställningar om arbetsmarknadsfrånvaro i välfärdsstaten har problematiserats i kapitlet. Denna analys kan tjäna som grund till att förklara hur förskjutningarna kan tänkas påverka de logiker som ligger till grund för hur frånvaron hanteras. I förlängningen kan indelningen tjäna som analytiskt verktyg för att förklara och förstå vilka idémässiga grunder som ansvarsförskjutningar i föreställningar om arbetsmarknadsfrånvaro bygger på. I synnerhet vad gäller vilka tänkbara avtryck som ansvarsförskjutningen får på våra uppfattningar om arbetets funktion i välfärdsstaten.

4. Metod och material

Syftet med avhandlingen är att förstå och förklara vilka idémässiga grunder som ansvarsförskjutningen i föreställningar om arbetsmarknadsfrånvaro i den svenska välfärdsstaten bygger på samt visa på konsekvenserna av dessa för individ och samhälle. Detta undersöks i avhandlingen genom fyra frågeställningar. Hur förändringarna motiveras undersöks mer ingående i artikel I. Vilka konsekvenserna blir för individ och yrkesutövare är i fokus för artikel II respektive III. Vilka alternativa föreställningar och praktiker som är tänkbara undersöks i artikel IV och vilka avtryck ansvarsförskjutningen av arbetsmarknadsfrånvaro kan tänkas få för våra uppfattningar om arbetets funktion i välfärdsstaten diskuteras övergripande i kappan.

I detta kapitel redogör jag för val av metod, insamling och sammanställning av empiri samt analys som legat till grund för datainsamling av avhandlingens kvalitativa delar. Detta omfattar artikel I, III och IV. Artikel II bygger på datainsamling som jag inte ansvarat för och kommer således inte omfattas av beskrivningarna här nedan. Kapitlet inleds med en genomgång av de vetenskapsteoretiska grundantaganden som präglat forskningsprocessen. Sedan följer ett avsnitt om urval och presentation av data följt av ett avsnitt som behandlar intervjuer och memos som har varit centrala för datainsamlingen i artiklarna III och IV. Kapitlet avslutas med en kritisk diskursanalytisk ansats som använts vid sammanställningen av data i artikel I.

En tolkande ansats

Avhandlingen bygger på ett arbetsvetenskapligt perspektiv där betoningen har varit att arbete ska förstås som en social verksamhet som länkar individ med samhället och vice versa. Studierna som avhandlingen omfattar tar således avstamp i en förståelse av sociala förhållanden så som de manifesteras i strukturer, diskurser och praktiker. Detta bygger på uppfattningen att sociala förhållanden i större eller mindre utsträckning är historiskt och kulturellt konstruerade och således även kan vara föremål för omfattande

förändringar (Alvesson & Sköldberg 2008:288-289). Det är ett grundantagande som fordrar ett kritiskt och tolkande förhållningssätt till verkligheten vilket har varit en central utgångspunkt för avhandlingen.

Kritisk teori kan definieras som ”...en tolkande ansats kombinerad med ett utpräglat intresse för kritiskt ifrågasättande av den realiserade sociala verkligheten.” (Alvesson & Sköldberg 2008: 287). Centralt för paradigmet är att avslöja makten och således uppfattningar omkring hegemoni som antas påverka sociala relationer (Howell 2013:80-83). Hegemoni syftar inte till maktutövning genom tvång utan genom godkännande och fäster vikt vid det sociala samspel och de strukturer eller institutioner som möjliggör och upprätthåller dominans. Att identifiera dessa dominerande idéer blir centralt för att kunna förklara och förstå vilka idémässiga grunder som ansvarsförskjutningen i föreställningar om arbetsmarknadsfrånvaro bygger på och de ontologiska utgångspunkter som de representerar.

Denna makroinriktning har tjänat som ingång till den centrala frågan som handlar om att avslöja dominansförhållanden mellan individer, grupper och institutioner, och har varit tongivande för hur jag har närmat mig fältet. Eftersom avhandlingen behandlar frågor som står under politisk dominans har det varit viktigt att identifiera ideologiska faktorer som står i förgrunden och att kritiskt ifrågasätta tänkbara dominansförhållanden som de bidrar till, något som blir möjligt genom det förhållningssätt som finns representerat inom kritisk teori.¹³ Ambitionen är att kritiskt reflektera över en tillsynes självklar verklighet och ifrågasätta för givet tagna sociala förhållanden som naturliga. Ontologiskt är kritisk teori knutet till realismen genom

---

¹³ Med utgångspunkt i fenomenologin och som en reaktion mot positivismens strävan efter objektivitet bildades kritisk teori, även kallad Frankfurtskolan som en egen vetenskaps-teoretisk inriktning vid universitetet i Frankfurt under 1920-talet. Det kritiska förhållningssättet till rådande institutioner bör ses i relation till tidsandan som rådde under 1920- och 30-talets depression och massarbetslöshet. Tidig kritisk teori med Marx Horkheimer och Theodor W. Adorno i spetsen hämtar inspiration från bl.a. Karl Marx lära och psykoanalysen. Den senare generationen kritiska teoretiker hämtar inspiration främst från Jürgen Habermas (se Alvesson & Sköldberg 2008:287-304).

föreställningen om att verkligheten skapas genom våra uppfattningar av den samt att den är lokalt konstruerad (Howell 2013:82). Kritisk teori stannar dock inte vid ett kritiskt ifrågasättande av denna ingång utan en viktig orientering inom paradigmet är också att förändra samhället. Annorlunda uttryckt handlar "det kritiska" också om att frigöra individen från de omständigheter som begränsar henne (Howell 2013:83-86). Med det sagt blir det tydligt att kritisk teori innehåller en normativ dimension, eller som Howell (2013:81) uttrycker det: "Kritisk teori handlar om hopp i en cynisk värld."

För att minimera risken för att fastna i dominanssystem bör forskaren inta ett reflexivt förhållningssätt och således är självmedvetenhet en väsentlig epistemologisk position inom kritisk teori. Eftersom det studerade och den som studerar är socialt sammanvävda i gemensamma sociala kontexter förordas ett reflekterande över subjektiva föreställningar och uppfattningar. Becker (2008:23) vidhåller att en grundläggande aktivitet för samhällsstudier är att generera och förfina våra föreställningar om det vi undersöker. Som forskare har vi såväl substantiella föreställningar och vardagsföreställningar att förhålla oss till men även det som Becker (2008:28), med referens till Blumer (1969), benämner vetenskapliga föreställningar. Tillsammans påverkar dessa forskningsinriktningen och utgör grunden för både vilka idéer som vi inleder med och vilka frågor vi väljer att ställa, således även vilka förklaringar eller svar som vi rimligen landar i (Becker 2008: 21-29). När vi studerar sociala förhållanden så som de är representerade i strukturer, diskurser och praktiker står vi inför epistemologiska utmaningar där vi är såväl deltagare som tolkare av den miljö vi studerar. Rent ontologiskt kan man därför undra: kan vi påstå att vi studerar något som vi samtidigt är en del av? Inom kritisk teori antas denna process vila på det dialektiska förhållande som råder mellan det observerade och den som observerar och utgör snarare en styrka än ett hinder (Howell 2013:80-81). Frågan handlar därför snarare om att överbrygga dessa epistemologiska utmaningar, något som kapitlet syftar till att redogöra för.

Metodologiskt bygger kritisk teori på tanken om att frigöra forskningen från positivismens strama ramar som genom sitt snäva

fokus på absolut objektivitet anses begränsa forskaren (Howell 2013:73-78). Ambitionen om objektivitet är enligt den kritiska teorin en lönlös strävan eftersom den sociala världen bygger på och påverkas av ideologiska influenser och värderingar. Desto viktigare är det att göra (ofta) implicita värderingar explicita före och under forskningsprocessen. I synnerhet eftersom samhällsvetenskapliga studier ofta rör sig kring och mellan relationer (Danermark, Ekström, Jakobsen & Karlsson 2003:120-125). Interaktion mellan forskaren och det som studeras är därför oundvikligt. Det centrala är därför snarare att förhålla sig till och förklara interaktionen än att bortförklara den.

Ett rättesnöre i sammanhanget har för mig varit det som Alvesson & Sköldberg (2008) föreslår: att inte låsa sig allt för fast till problemställningen. Centralt är att ifrågasätta "initiala idéer" och successivt snäva ner syftet med studien (Alvesson 2011:58). Detta eftersom problemställningen i sig är impregnerad av den kulturella, sociala och historiska kontext som den formats i. En studie av exempelvis arbetslöshet kommer därför att vara präglad av det sammanhang som fenomenet skapats i och som sådan föremål för en begränsad uppsättning perspektiv. En studie av fenomenet kan därför komma att reproducera redan etablerade perspektiv på arbetslöshet istället för att bidra med nya. Detta har även att göra med att de teorier vi utgår ifrån eller använder för att förklara är strukturerade kring begrepp. Begreppen samt relationen mellan begreppen är inte neutrala eller nödvändigtvis sanna utan består av en uppsättning representationer för en positionering. Becker (2008) förespråkar därför att man utvecklar begrepp i dialog med empirin eller "Låt fallet definiera begreppen", som han uttrycker det (Becker 2008:135). Detta underlättar även processen att upptäcka och bevara de fall som inte passar in, något som har fungerat som ett riktmärke för mitt förhållningssätt till empirin. Denna mer induktiva ingång innebär dock inte att de mer deduktiva inslagen försvinner men bidrar samtidigt till att ge rikare beskrivningar av verkligheten och som sådan förfina de teorier som vi använder för att skapa mening av den.

Urval och presentation av data

Min ambition med datainsamling och analys har alltså inte varit att återge *en* sanning om verkligheten utan att uppnå en djupare förståelse för hur verkligheten konstrueras socialt samt hur detta i sin tur påverkar aktörers liv och uppfattningar. För att få tillgång till detta har jag använt mig av kritisk diskursanalys och kvalitativa intervjuer som grund för insamling av data. Data som avhandlingen bygger på är insamlad och sammanställd under olika faser mellan 2011-2016. Sammantaget omfattar dessa olika empiriska nedslag som presenteras i fyra artiklar. För artikel I, III respektive IV, ansvarade jag för hela processen från studiedesign och urval till datainsamling och analys. Artikel II som undersöker konsekvenserna för individer bygger på registerdata insamlat, sammanställt och analyserat genom projektet: *Personer med maximal tid i sjukförsäkring* som finansierats av Forskningsrådet för hälsa, arbetsliv och välfärd (FORTE). Projektet gav mig en unik möjlighet att få tillgång till data som jag inom ramen för min egen studiedesign inte annars hade fått och som konkretiserar konsekvenser av policyförändringar av det slag som är synnerligen relevant för mitt syfte. Det är dock viktigt att poängtera att jag i detta fall *inte* ansvarade för insamling och körning av data varför redogörelsen nedan syftar till att förklara insamling, urval och sammanställning av avhandlingens kvalitativa delar. Totalt bygger dessa på 24 djupintervjuer samt dokumentanalys av Prop. 2006/07:1 Finansplan, samt Utgiftsområde 13 och Prop. 2015/16:1 Finansplan, samt Utgiftsområde 14. Nedan följer en mer detaljerad redogörelse över urval, datainsamling och analys.

När det gäller urvalet har en central premis varit att motivera och förklara det som Becker (2008:104-106) uttalar i termer av "varför dem?" Vidare uppmuntrar han till att även inkludera fall som kan tänkas utmana förväntade resultat. Denna insikt gav upphov till ett urval som präglades av att få en bred representation vad gäller val av respondenter för studien som undersöker konsekvenserna för yrkesutövare (artikel III) och som bygger på kvalitativa djupintervjuer. Detta för att öka sannolikheten för att få tillgång till en så stor variation som möjligt vad gäller berättelser och öka nyanserna i dessa. På så sätt har det funnits en strategisk tanke bakom mitt urval. Å andra sidan har urvalet även kännetecknats av ett visst mått

av pragmatism eller bekvämlighet eftersom tillträde till miljöer och personer har haft betydelse för vilka som har deltagit. När det gäller urvalet av respondenter till intervjuerna som ligger till grund för artikel IV fanns det dock en utpräglad strategisk tanke bakom. Eftersom studiens syfte var att belysa tillblivelsen av en ny modell för att organisera arbetslöshetskassa och arbetsförmedling efterfrågade jag kunskaper som enbart ett fåtal individer besitter. Det var därför av största vikt att jag fick kontakt med just dessa. Intervjuerna liknar därför det som brukar kallas för expertintervjuer där respondenterna har en mycket unik och specifik kunskap (se Bogner, Littig & Menz 2009).

Vad som även har varit vägledande för urvalet av respondenter är kriterierna tillgänglighet, kognition och motivation (May 2001:156-157). Avgörande för urvalet har således varit att respondenterna dels har haft tillgång till den information som krävs för att kunna svara på frågorna, dels att respondenterna förstått syftet med sin medverkan och slutligen att respondenterna känt sig motiverade att delta. Alvesson (2011:58-61) betonar vikten av att beakta representativitet och således i urvalet eftersträva en bredd vad gäller val av respondenter. Ytterligare att tänka på är kvalitetsurval med vilket Alvesson (2011) menar byggs upp av de personer vilka personer som har tillgång till just den typen av information som är särskilt relevant för studien. Dessa två råd har vägts in i urvalet gällande de två intervjustudierna.

Texterna som var föremål för analysen av förändringar i uppfattningar omkring arbetsmarknadsfrånvaro (artikel I) har producerats utan min inblandning och hade så att säga existerat oberoende av min studie. Urvalet har därför mer handlat om vilka texter som kunde besvara avhandlingens frågeställningar och därmed bidra till att uppfylla dess syfte. Relativt tidigt i avhandlingsprocessen började jag studera policydokument. Inledningsvis som ett komplement till intervjuer och för att få en rikare kunskap omkring vilka ideologiska grunder som låg bakom förändringarna i socialförsäkringssystemen. Hur policys manifesterades och med vilka argument de drevs fram, var inledningsvis av intresse. Anledningen till mitt intresse var att de idémässiga grunder som motiverade

förändringarna i Sverige när Alliansen tillträdde under 2006 stod i stor kontrast till data som jag hade samlat in från Färöarna och som mynnade ut i artikel IV. Till en början handlade läsningen av policydokument om att bekanta mig med bakgrunden till regelförändringarna och få en djupare förståelse av kontexten. Men ganska tidigt blev det uppenbart att denna inledningsvis odefinierade "textanalys" i själva verket utgjorde ett studieobjekt i sig och borde ingå som en egen avgränsad studie eftersom en tydlig ambition i mitt syfte var att undersöka eventuella ideologiska skiften. Således utgjorde materialet som kom att ligga till grund för artikel IV en mottendens i sammanhanget. Samtidigt var urvalet av texter från början inte så genomtänkt eller ens särskilt systematiskt något vilket är något som fordras för en sammanhållen egen studie. Denna insikt ledde därför till en urvalsprocess som baserades på ett konkret och avgränsat syfte, som sammanföll med perioden då vi fick en ny regering år 2014 bestående av en koalition mellan Socialdemokraterna och Miljöpartiet. Den jämförande dimensionen mellan två regeringars arbetslinjer var alltså ett urval som tillkom eftersom möjligheten gavs. Valet av dessa två perioder byggde även på en strävan efter att ge den jämförande dimensionen rättvisa och därför basera urvalet på samma fas vid regeringsmakten för de båda regeringarna, i det här fallet den inledande. Eftersom politiska dokument har en tendens att vara starkt retoriskt vinklade valde jag propositioner som knyter samman politiska ambitioner med ekonomiska.

Intervjuer och memos

Alvesson & Sköldberg (2008:127-157) placerar Grundad teori i kategorin *empirinära kvalitativ metod*. Det empirinära har i mitt angreppssätt visat sig främst genom att jag har fört kontinuerlig dialog med data såväl under datainsamlingen som under analysen, men samtidigt är det viktigt att påpeka att de olika delstudierna har haft avgränsade syften som operationaliserats ner till konkreta områden (teman) i intervjuguiden. Därmed har empiriinsamlingen inte haft prägeln av ett helt öppet syfte och frågeställningar som eftersträvas inom Grundad teori. I och med den uppenbara risken att genom studien hamna i en sorts "naiv empirism" eller självklarheter

som Alvesson & Sköldbberg (2008:137) varnar för har det empirinära angreppssättet därför inte varit alltigenom induktivt. Således har jag innan problemformuleringen haft viss orientering om fältet som inneburit att jag har haft kännedom om och självfallet påverkats av vad och hur tidigare forskning på området bedrivits och därigenom har jag även närmat mig fältet genom en deduktiv inriktning. Under forskningsprocessen har jag fört anteckningar i form av memos för mig själv i syfte att förtydliga oklarheter eller indikera riktningar som behövde följas upp. På så sätt länkades min egen förförståelse, tidigare forskning och teori ihop med empirin i en utökad förståelse för ämnet.

Valet av en kvalitativ ingång kändes självklar utifrån syftet med delstudie III och IV att just få en djupare förståelse för respondenternas upplevelser och uppfattningar. Valet föll på en tematiskt öppen intervjuform som möjliggjorde att nyanser i berättelserna, som ju mycket grundade sig på tillbakablickar, inte försvann (Aspers 2011:144-150). Utifrån temana som jag fann relevanta för syftet formulerade jag semistrukturerade intervjuguidar med öppna frågor. Denna form skapade förutsättningar för en flexibilitet i samtalet och som underlättade möjligheten att utgå från respondenternas egen livsvärld, erfarenheter och begrepp (Kvale & Brinkman 2013:139-146). De olika temana i intervjuguiderna innebar samtidigt att intervjuerna fick en viss struktur, något som fungerade som ett stöd för mig när respondenterna ibland under samtalet gjorde avstickare.

Centralt för intervjun och dess utfall är även den relation som uppstår mellan respondent och forskare och i förlängningen finns det en rad etiska frågor som är värda att ha i beaktande enligt Kvale och Brinkman (2013:77-93). Ett sådant är att de uppgifter som lämnas ut under intervjun behandlas på ett konfidentiellt sätt. Ett annat centralt område att beakta är eventuella konsekvenser som deltagande kan få för de medverkande. En intervjusituation innebär mer än att svara på ett antal frågor. Intervjun är också en relationsskapande process som onekligen inte kommer att lämna deltagarna oberörda (Alvesson 2011:165-168; Kvale & Brinkman 2013:144). De människor som jag intervjuat har många gånger ägnat merparten, och i vissa fall hela sitt

yrkeshet, åt det arbete som intervjun syftar att få insikt om. Det är rimligt att anta att arbetet och professionen upptar en stor del av deras liv och identitet. Uppfattningar som jag genom mina frågor och min roll som forskare är med och påverkar. Å andra sidan är det just denna yrkeserfarenhet och professionella trygghet som gör att det har funnits en viss distans till frågorna som ställts och vad jag uppfattat som en trygghet i deras roll som respondenter. Denna roll kan vi kalla integritet, och har på ett aktivt sätt bidragit till byggandet av berättelser. En annan etisk fråga handlar om tillträde till fältet där samtycke alltid är centralt att säkerställa (Kvale & Brinkman 2013:87-92). I fallet med arbetsförmedlarna förmedlades kontakten med respondenterna via platschefen och där jag särskilt betonade betydelsen av att arbetsförmedlarna förstod vad deras deltagande innebar samt att det var frivilligt. På samma sätt betonade jag deras rätt att när som helst avbryta sin medverkan.

Intervjuerna spelades in och har transkriberats i sin helhet vilket självfallet resulterade i väldigt mycket text. Intervjuerna varierade i längd från en timme till strax över två timmar och tidvis har det varit en utmaning att hålla reda på all denna empiri. Att sortera, inte tappa viktiga nyanser, och strukturera är på många sätt en svår och tidsödande uppgift. Redan under transkriberingen inleds egentligen en form av analys även om detta inte nödvändigtvis sker på ett utpräglat strikt och systematiskt sätt. Omvandlingen av tal till skrift är inte heller helt oproblematisk. Transkriberingen innebär att centrala aspekter ur samtalet går förlorade eftersom muntlig dialog skiljer sig från den skriftliga. Det sociala samspelet så som det gestaltas genom exempelvis ironi, konnotationer och kroppsspråk försvinner således i transkriberingen (Kvale & Brinkman 2013:193-194). För att i den mån det är möjligt kompensera för detta förde jag under datasamlingen även anteckningar och skrev med viss regelbundenhet memos för att på så sätt fånga in sammanhang, situationer och observationer som jag identifierade under eller i nära anslutning till intervjuerna. Denna form för memo-skrivande påminner lite om arbetssättet med fältanteckningar som förespråkas inom etnografisk metod (Aspers 2011). Det sätt som jag har använt memoskrivande har dock inte följt något särskild tradition eller avsiktlig metodologisk struktur utan har snarare applicerats på ett sätt som upplevts som meningsfullt för

stunden. Nedan illustreras ett exempel på det jag kallar intervju-memo, bestående av en reflektion som gjordes under och strax efter en intervju och fungerade som en beskrivning av en intervjusituation. Reflektionen gjordes i samband med en intervju och antecknades inledningsvis slarvigt strax efter intervjun. Med stöd av den sista inspelade delen av intervjun antecknade jag sedan mer noggrant mina reflektioner i ett intervjumemo.

Exempel på intervjumemo:

Det är verkligen inte optimalt att hålla på såhär länge, tänker jag och försöker runda av samtalet som nu närmar sig två timmar! Tiden har bara flugit iväg och respondenten har tagit mig på en detaljerad resa genom hennes yrkesliv. Det slår mig där hon sitter framför mig att hon verkligen brinner för sitt jobb! Det är liksom så mycket mer än bara ett arbete, en sysselsättning. Det hon har berättat så öppenhjärtigt om är egentligen något högst personligt - som en integrerad del av henne själv. Och även om hon, inom inte allt för många år ska gå i pension, kan hon inte sluta engagera sig på så många olika plan och med en sådan intensitet. Det är kanske därför som just det här samtalet känns så speciellt, så... jag hittar inte ordet just nu.

Hon avbryter sig själv, kanske för att hon upptäcker att jag sitter i andra tankar och det är oklart för mig om hon talat till punkt, när hon säger:

-”Ja, du... här sitter jag och svamlar. Vet du, att jag kan prata om det här i evigheter.” (skrattar)

-”Nej, inte alls. Det är jättespännande att höra om dina erfarenheter och jag känner att jag fått så otroligt mycket ur det här samtalet... det har verkligen, verkligen varit roligt. Jag tycker vi har varit igenom... eller egentligen har jag inga mer frågor (skrattar). Men innan... eller jag undrar om det finns något vi inte har berört som du tycker är viktigt att berätta om? Något som du kanske tänkte innan intervjun, att det här kommer hon säkert fråga om men som jag inte har gjort... för i så fall tänker jag att det säkert är något väldigt viktigt?”

-”Nej, nej... jag hade inte riktigt tänkt... jag menar jag har haft så fullt upp här inför... så jag, jag har inte riktigt hunnit fundera så mycket på... eller inför att du skulle komma hit. Vi har ju varit genom så mycket och jag har pratat om allt möjligt... så jag vet inte om du fått nått vettigt av det?”

Jag försäkrar henne om att det har jag gjort och tackar så mycket för att hon ställde upp på intervjun och stänger av inspelningen.

När vi reser oss och jag gör mig redo för att gå ut utbrister hon plötsligt:

-”Jag måste bara få ge dig en kram. Du är så himla go!”

Och vi kramas.

Intimt, tänker jag på vägen därifrån. Intimt var ordet jag inte hittade.

Aspers (2011:121-122) liknar den första upplevelsen som uppstår när man träder in i en miljö som omvälvande. En chock som inträffar vid inträde till fältet och som inte går att återuppleva. En engångshändelse av intryck. Detta hopkok av intryck kan samtidigt ge en rikare insikt om helheten och bidra till en djupare förståelse för dem man studerar, deras verklighet och den miljö de befinner sig i. Miljöer påverkar också våra uppfattningar om det vi studerar och således påverkar de forskningsprocessen. Men miljöer är också viktiga källor till information genom det sätt som de omger och därigenom sätter ramar för personer, deras handlingsutrymme och deras vardag. Områden som vi är där för att lära oss mer om. Nedan återges ett exempel på en miljöbeskrivning som i det specifika fallet är en reflektion som tillkommit före en intervju.

Exempel på miljömemo:

Det är ett mindre kontor jag besöker i dag. Något undangömt eller snarare integrerat i en annan byggnad. Mycket anspråkslöst på utsidan, ganska tråkigt faktisk. Lokalen är nästan tom när jag kommer så tidigt på förmiddagen. Endast två "kunder", två män är där. Med tanke på utseende och deras staplande svenska säkert nyanlända, tänker jag. Lokalen har nyligen renoverats. Den är ljus och fräsch med mycket glaspardier där det tidigare troligtvis har varit väggar. Kodlös på de inglasade båsarna krockar lite med försöken till öppenhet genom glas, säkerhetsskäl? De höj- och sänkbara borden är nya och datorskärmarna tunna och generösa i storleken. Delar av inventariet avslöjar dock rester från forna tider. En besöksstol i klassisk 1990-tals blå röjer försöken på en total "make over" och enstaka överdimensionerade krukväxter verkar också ha trotsat renoveringen.

Jag är något tidig till den inbokade intervjun med en medarbetare på Arbetsförmedlingen så jag passar på att studera olika broschyrer som står i ett tjugigt snurrställ på golvet. En färgglad och solig reklam visar att man kan jobba utomlands. De breda leendena och EU flaggan mot en molnfri himmel verkar vilja illustrera att det är roligt... enkelt, liksom. Plötsligt märker jag någon i ögonvrån. Det är en medarbetare som undrar om jag vill ha hjälp med något. I Direktservice, som det visst heter, måste man tydligen ha namnskyltar och jag ser att det inte är medarbetaren som jag har kommit för att träffa. Jag känner mig lite påkommen: Tror han verkligen att jag är en sån? Jag menar, ser jag ut som en arbetslös? Jag avvisar hövligt hans erbjudande och han återvänder till sin station.

Bearbetning av intervjumaterial

Analysen inleddes med att reducera datamaterialet utan att för den skull tappa sammanhanget som det framträtt ur. Det innebär att datamaterialet kondenserades ner till för syftet relevanta koderna och ska inte förstås som att data kvantifierades (Miles & Huberman 1994:11). Arbetet med att reducera data genom kodning är egentligen en pågående process. Det är inte ovanligt att man återgår till tidigare intervjuer och ”kodar om” efter vart som nya intervjuer kodats. Det innebär att redan kodat material kan framträda i ljuset av nya mönster och generera nya idéer utvecklas (Miles & Huberman 1994:12).

Kodning har fungerat som ett sätt att sortera och därmed även analysera intervjumaterialet. Kodningen innebär att vissa faktorer hamnar i förgrunden medan andra blir sekundära och fungerar därför som ett sätt att sortera empirin (Miles & Huberman 1994:10-12). Becker (2008:85-87) beskriver detta som ett viktigt steg i en urvalsprocess, en nödvändighet som grundar sig på insikten att vi inte kan ta med allt. Selektionen underlättar för forskaren att skapa struktur i materialet men får även till följd att vissa detaljer glider i bakgrunden till förmån för mer övergripande tendenser. Det innebär också att såväl mönster som kontraster i data blir tydligare.

Till själva kodningen har jag hämtat inspiration av tillvägagångssättet som förespråkas inom Grounded Theory utan att för den delen göra anspråk på att ha anammat metoden fullt ut. Jag använde mig av ”marginalmetoden” där jag rad för rad gick igenom transkriberingarna och antecknade nyckelbegrepp som jag tolkade som relevanta för materialet (jmf. Miles & Huberman 1994:66-69). Inledningsvis rörde detta sig om en så kallad öppen kodning (jmf. Glaser 1978:56-61). Kodning på denna nivå handlar om att identifiera alla tänkbara meningsskapande delar även sådant som kan tänkas vara irrelevant för stunden och syftar till att ”...generera par av kategorier och de egenskaper som passar, fungerar och är relevanta för att integreras till en teori.”(Glaser 1978:56 min översättning). Några centrala frågor att ställa sig i samband med den öppna kodningsprocessen är exempelvis vad empirin egentligen är en studie

av, vilka kategorier som indikerar en händelse samt vad som händer i data (Glaser 1978:57).

Nedanstående är exempel på hur jag har kodat en intervjusekvens. Koderna står inom parentes. Respondenten som arbetar som arbetsförmedlare har tidigare talat om ökade krav på att matcha inskrivna på Arbetsförmedlingen. I takt med att allt fler individer som inte upplevs som särskilt anställningsbara förväntas skriva in sig på arbetsförmedlingen och i kombination med ökade krav från arbetsmarknaden skapar detta försvårande omständigheter i uppdraget. Omständigheter som likväl måste hanteras.

Exempel på kodning:

I: Men om du jämför med när du började, hur upplever du att kraven ser ut från arbetsmarknaden i dag?

R: Kraven är generellt sätt högre (ökade krav, förändring). Nu finns det en arbetslöshet som trots allt är under 7 % i landet, tror jag. Det är inte så mycket vanligt folk (sociala faktorer), om man får säga så, inskrivna utan det är kanske... om man säger dom fyra grupperna: låg utbildning, hög ålder, funktionshinder, utländsk bakgrund... (bristande anställningsbarhet) och så kan man kanske titta på kombinationer men det är dom som har det svårast (social skiktning, diskriminering). Jag tror tom att det är en så bra arbetsmarknad i dag så att dom som är 55+ har lite lättare än dom brukar. Och invandrarna hade vi inte förr i samma utsträckning (förändring).

I: Men vad är det mer specifikt som arbetsmarknaden kräver i dag jämfört med hur det var förr?

R: Ja, alltså kraven... dom ökar, det får man väl ändå säga (ökade krav, förändring). Jobben kräver hög kompetens. Gymnasium för det som räckte med grundskola och det som förr krävdes gymnasium kanske krävs högskola i dag. (formella krav)

I: Så du upplever att det finns fler krav på utbildning....?

R: Ja. Och sen så får det inte finnas mycket skavanker på dig... heller (sociala faktorer). Jag tror... nu jobbar inte jag med det direkt så, men att vi kodar (R syftar till: att sätta medicinska koder) folk mer i dag än vad vi gjorde förr (lösning: medikalisering av arbetslöshet?). Man, man... nej, alltså man försöker inte hitta fel på folk, (synliggöra) det ska jag inte säga men man behöver inte vara så jävla udda i dag för att vara utanför och jag tror att det är färre arbetsgivare som känner ansvar. Det är lite hårdare samhälle (bristande ansvar). Så jag tror att vi funktionshinderkodar fler människor i dag än vad vi gjorde (lösning)... alltså hade vi fått in samma människa för 20 år sedan så hade vi inte gjort så (förändring).

I: Jag förstår... så du menar att det blir enklare... att ni får ut dom... den här gruppen med...?

R: Man vill ju ge människor så mycket möjligheter (hjälpa) att få komma ut i ett arbete och funktionshinderkodar vi ja, då har vi möjligheter att prata bidrag, trygghetsanställningar, arbetstekniska hjälpmedel....(effekten -> synliggöra). Så att det tror jag att vi gör mer än för 20 år sedan (förändring).

Den inledande kodningen och de begrepp som den ger upphov till är kontinuerligt uppe för omvärdering och fungerar också som ett underlag till att förbättra och förfina kommande intervjuer. I takt med att centrala kategorier utkristalliseras har kodningen övergått till att vara mer selektiv och som därigenom tagit tolkningsprocessen till en annan nivå. Kodningsprocessen har således varvats mellan att vara öppen respektive selektiv beroende på var i processen jag befunnit mig och har därför inte följt en strikt kronologisk linje som beskrivningen här ovan ger sken av. I ljuset av en ny insikt eller ett nytt begrepp som uppstått till följd av den selektiva kodningen har jag därför tidvis återgått till ursprungsdata för att se om jag hittat stöd för nya förståelser. En annan central del av analysen har därför varit att anteckna genom att skriva memo som i detta fall har syftat till att ställa centrala frågor till data. Även detta är exempel på hur en inledningsvis öppen kodning övergår till att bli mer selektiv.

Det är genom memo-skrivande som vi ställer frågor, och ser antydningar till samband i data. Layder (1998:59) slår fast: "Memos är ett sätt att utforska och reda ut om och hur specifika koder, begrepp och kategorier verkligen illustreras (indikeras) genom data – i detta fall som extrakt från intervjuer." (min översättning). Inspirerad även av Glaser (1978:83-92, se även Miles & Huberman 1994:72-76) har jag därför använt memo-skrivande som ett sätt att reflektera över data och datainsamling. Jag har dock använt memo-skrivande i en vidare bemärkelse än den som beskrivs i Glasers (1978) bok där memos främst betonas som en process knuten till kodning av data. Dels har jag som beskrivits tidigare använt memo-skrivande på det sätt som kan liknas vid fältanteckningar, dels som ett sätt att reflektera över intervjusituationen. Jag har även sammanfattat reflektioner över data i memos eller det som jag kallar analysmemo. Det som jag kategoriserar som analysmemo har fungerat som ett sätt för mig att "tala med data".

Exempel på analysmemo:

Det är väldigt mycket snack om att "man måste vara rätt". Vad menar dom med det och vad innebär det? Betyder det att vissa är fel och hur är man då? Hur yttrar det sig det här "fel", alltså vilka egenskaper hos individen är kopplade till det och hur upptäckts det? Framförallt: vad göra med det? Måste fråga mer om det här.

Detta förhållningssätt möjliggör för forskaren att se nya riktningar innan man blir för selektiv och riktar uppmärksamhet mot vissa specifika områden. Man skulle kunna säga att jag öppnar upp istället för att stänga ner. Men det innebär också att jag redan efter första intervjutranskriberingen identifierar en bred referensram av olika centrala begrepp som kunde tänkas indikera en företeelse och som jag sedan riktade uppmärksamhet mot att studera närmare.

Slutligen har jag på det sätt som förespråkas inom Grundad teori gjort försök till teoretiskt memos. Med referens till Glaser och Strauss (1967) tipsar Seidman (1998:111) om att skriva memos när man identifierat en passage som trots att den tycks central inte stämmer med någon kategori. Nedan visas ett exempel på hur jag genererat det teoretiska begreppet: *synlighetseffekt* genom kodning och kategorisering av data och som knyter an till exemplet från kodningen ovan. Inledningsvis hade jag svårt att kategorisera denna egenskap till något konkret begrepp. Lösningen blev att generera ett eget som förklarade egenskapen och de mekanismer som föranlett den.

Exempel på teoretiskt memo:

Problemet med ökade krav och bristande ansvarstagande från arbetsgivarens sida innebär att en växande andel arbetslösa upplevs som inte särskilt anställningsbara. I kombination med att Arbetsförmedlingens uppdrag har förändrats: att allt fler individer som tidigare fanns hos andra myndigheter numera finns inskrivna hos Arbetsförmedlingen blir detta en påtaglig utmaning. Lösningen på problemet med att få ut dessa eller matcha dem blir att sätta medicinska koder och därigenom ändå lyckas med uppdraget. Effekten blir alltså att synliggöra individuella brister som därigenom ger öppningar till en subventionerad arbetsmarknad. Förfarandet innebär att en synlighetseffekt uppstår.

Analysen mynnade slutligen ut i ett antal kategorier som grupperades och sorterades under övergripande teman som alla på något sätt var kopplade till kategorierna och som i såväl artikel III som IV belyser en utveckling. Begreppen som kategorierna bygger på är i viss mån

teoretiska men har utvecklats i ständig dialog med empirin (Becker 2008:135-137). Detta pendlande mellan teori och empiri innebär att jag växlat mellan en induktiv och deduktiv ansats. Seidman (1998:109-110) varnar för att en strikt kategorisering av data kan leda till ett sökande efter samband och likheter i materialet, som i sin tur kan innebära att svaren blir styrda i den riktning eller mot de kategorierna som intervjuaren inledningsvis hade tänkt sig. Risker för att gå miste om viktiga aspekter eller centrala nyanser är uppenbar och därför är rekontextualisering ett viktigt angreppssätt. Genom att rekontextualisera våra föreställningar om ett visst fenomen gör vi nya beskrivningar av dem och därigenom vidgar vi våra kunskaper om dem. Detta kallas även abduktion. Abduktion som slutledning innebär att flytta sig från en föreställning om ett fenomen till en annan *möjlig* förklaring och därigenom uppnå en djupare förståelse av fenomenet (Danemark, Ekström, Jakobsen & Karlsson 2003:54-56,159) och sammanfattar hur jag har byggt mina slutsatser på intervjumaterialet. Nedan följer en redogörelse för tillvägagångssättet för den del av avhandlingen som bygger på en kritisk diskursanalys.

Kritisk diskursanalys - tillvägagångssätt

Resultaten som presenteras i avhandlingens artikel I bygger på en analys av policydokumenten: Prop. 2006/07:1 Finansplan, samt Utgiftsområde 13 och Prop. 2015/16:1 Finansplan, och Utgiftsområde 14. Inspirationen för hur jag har närmat mig dokumenten har jag hämtat från den kritiska diskursanalysen så som det är formulerat främst hos Fairclough (1992 & 1989). Som analysmodell syftar kritisk diskursanalys till att avslöja det sätt som makt, dominans och ojämlikhet skapas och återskapas i och genom text i sociala sammanhang. Här syns också angreppssättets tydliga rötter till Frankfurtskolans kritiska teori (Van Dijk 2012:352). Som jag redogjorde för inledningsvis i metodkapitlet är ett genomgående drag för den kritiska teorin ett förnekande av vetenskapen som värdefri. Vetenskap och diskurser är med andra ord präglade av den sociala kontext de är en del av. Avhandlingens bidrag till arbetsvetenskap som forskningsfält har också betydelse för mitt metodval. Inte så sällan beskrivs arbetsvetenskap som en tvärvetenskaplig disciplin som i mitt fall hämtar teoretisk inspiration från bland annat

sociologin som statsvetenskapen. Just den tvärvetenskapliga inriktningen anser Fairclough (1992:225-226) kritisk diskursanalys vara i synnerhet tillämpbar för.

Det finns många sätt att definiera begreppet diskurs (se Fairclough 1992, Winther Jørgensens & Philips 2000, Wodak & Meyer 2009). Som grund för min studie har jag valt att utgå från Winther Jørgensens & Philips (2000:7) definition av begreppet diskurs som ”ett bestämt sätt att tala om och förstå världen (eller ett utsnitt av världen).” Notera att ordet *bestämt* är särskilt relevant i sammanhanget då det syftar till att några utvalda faktorer och fenomen präglar diskurser samt att dessa ges utrymme och legitimitet till förmån för andra. Jag kommer beskriva innebörden av detta mer utförligt senare i texten. Det viktiga nu är att klargöra att denna hegemoniska ställning, som vissa föreställningar ges, är faktorer som går att identifiera via en kritisk diskursanalys där eventuella mönster identifieras eller där strukturer synliggörs genom en analys av språket.

Inbäddat i begreppet *diskurs* finner vi alltså uppfattningar om språket som strukturerat i olika mönster. Diskursanalys kan användas som ett verktyg till att analysera dessa mönster och på så sätt identifiera olika diskurser, t.ex. en managementdiskurs, ekonomisk diskurs etc. Den bygger på uppfattningen att vårt sätt att se och beskriva omvärlden inte på ett neutralt och objektiva sätt avspeglar världen utan i själva verket spelar en aktiv roll i skapandet och förändringen av den (Winther Jørgensen & Philips 2000:12-14). Diskursanalys som angreppssätt är således inte enbart en metod utan representerar en ”... en teoretisk och metodisk helhet – en paketslösning” (Winther Jørgensen & Philips 2000:10) innehållande såväl ontologiska och epistemologiska antaganden som metodologiska riktlinjer.

Genom att introducera begreppet diskurs ringar Fairclough in språket som socialt konstruerat och det sätt det kan sägas representera en social praktik. Följaktligen finns en dialektisk relation mellan en diskursiv händelse och de situationer, institutioner och sociala strukturer som omger den i vilken den diskursiva händelsen skapas och skapar omgivningen (Fairclough 2009:162-166). Diskurser är

således konstituerade av det sociala samtidigt som de konstituerar det sociala (Bergström & Boréus, 2005:17-18 & Winther Jørgensen & Phillips, 2000:67). Och språket återger så att säga inte bara verkligheten utan är i sig med och konstruerar verkligheten. När diskursen på detta sätt tillägnas konstituerande egenskaper i och över sociala praktiker lyfts självklart frågor om makt och hur diskurser kan användas som verktyg i syfte att förhindra eller begränsa alternativa sätt att tänka eller tala. Det kritiska i Faircloughs (1992:86-96) diskursanalys består i att granska hur maktförhållanden och vissas intressen tillvaratas genom att specifika uppfattningar om världen sprids och befästs genom till exempel ideologier.

Kärndefinitionen av ideologi är enligt Wodak & Meyer (2009:8) ”... en sammanhängande och relativt stabil uppsättning övertygelser och värden ...”. Fairclough (1989) tar detta ett steg längre och anser att ideologi bör ses i ljuset av den makt och dominans som den representerar. Ideologi och makt är därför nära sammanvävda genom s.k. dominansrelationer. Ideologi finns representerad i självklara konventioner och vardagsuppfattningar och fungerar här som ett verktyg för dominansrelationer (Fairclough 1989). Konventioner som ideologin bidrar till att upprätthålla och ge legitimitet till genom diskurser gör också att dominansrelationer inte ifrågasätts och därigenom upprätthåller en hegemonisk ställning gentemot andra, varför ifrågasätta det självklara, det naturliga, så att säga. Detta är dock inte ett stabilt tillstånd utan det råder en pågående kamp mellan olika diskursers företräde till en hegemonisk ställning (Fairclough 1992:91-96).

Språket är i sammanhanget en kommunikativ händelse innehållande tre centrala dimensioner: Text, diskursiv praktik och social praktik. För analysen har jag funnit dessa av Fairclough framtagna dimensioner användbara att orientera mig kring och har applicerat dem som ett analytiskt ramverk som jag rört mig inom. Frågor jag har ställt är därför: Hur är texten konstruerad rent språkligt? Vilka andra texter och diskurser (intertextualitet och interdiskursivitet) bygger den på, samt vilka kringliggande diskurser eller vilken social praktik är diskurserna knutna till? (Winther Jørgensen & Philips 2000:85-91). I praktiken har dessa analysmoment varit överlappande, något

Fairclough (1992:231) också problematiserar. Till exempel har forskaren ofta någon kunskap omkring den sociala praktik i vilken diskursen befinner sig i samt vilka diskurser som är mer framträdande än andra. Men medan textanalysen visar på formella och återkommande karaktäristika i texten rent lingvistiskt är syftet med analysen av den diskursiva praktiken att visa på hur texten bygger vidare på redan existerande diskurser och hur språket används som ett medel för att antingen befästa eller bryta dessa.

Transivitet undersöks genom att man tittar närmare på ”hur händelser och processer förbinds (eller inte förbinds) mellan subjekt och objekt (Winther Jørgensen & Philips 2000:87). De säger något om författarens auktoritet men också om relationen mellan subjekt och objekt samt hur denna framställs. I analysen av texterna har jag därför valt att undersöka de passager som på något sätt kan sägas beröra relationen mellan regering och den arbetslöse eller arbetssökande. Det är en form av innehållsanalys där jag har identifierat återkommande ord som nyckelbegrepp. I synnerhet har fokus varit att identifiera språkbruket som används *om* arbetslöshet i allmänhet och arbetssökande i synnerhet. En undersökning av användandet av pronomen ”vi” har i sammanhanget varit relevant. Fairclough (1992:152-153) anser att pronomen som ”vi” antingen kan syfta på den grupp som författaren av texten representerar och i det här fallet tänkas stå i kontrast till ”dem” i egenskap av arbetslösa. Essentiellt inom den kritiska diskursanalysen är just att vi skapar mening genom språket. Därför har ett annat fokus för analysen av policydokumenten varit att leta efter subjektiva beskrivningar. Fairclough (2009:167-171) presenterar några analytiska steg som inspirerat mig i detta. Inledningsvis bestod det av att identifiera s.k. ”social wrongs” som t.ex. *arbetslöshet*, *sjukfrånvaro* etc. och efterföljande att urskilja hur dessa presenteras som icke önskvärda. Eftersom ”social wrongs” bidrar till upprätthållandet av den sociala ordningen och som sådan är nödvändiga var ytterligare ett steg i denna del av analysen att identifiera relevansen av dem *för* den sociala ordningen. Ur detta uppstod exempelvis den del av resultatet som visar hur arbetsmarknadsfrånvaro diskursivt framställs som ett hot mot den generella välfärden och som presenteras i artikeln. Centralt för artikel I är en analys av hur konstruktionen av

arbetsmarknadsfrånvaro som politiskt problem skapas och angreppssättet tydliggjorde hur och i vilka sammanhang som arbetslösa eller sjukskrivna omtalades som "de andra" något som i sin tur lättare motiverade förändringar i arbetsmarknadspolitiken.

En annan central del av analysen som berör språkliga karakteristika har varit att undersöka graden av modalitet bakom olika påståenden i policydokumenten. Hjälppverb indikerar graden av modalitet (Winther Jørgensen & Philips 2000:87-88). Hjälppverb som jag har undersökt närmare är huvudsakligen: *måste*, *bör*, *är* och *skall*. Hjälppverb som *måste* och *skall* utvisar en hög grad av modalitet i olika påståenden medan *bör* är exempel på en lägre grad av modalitet.

Exempel på hög grad av modalitet:

"Sverige ska vara ett land där alla är med och bidrar." (Prop. 2015/16:1, Finansplan, s. 23).

"Arbetslinjen skall tydliggöras i arbetslöshetsförsäkringen." (Prop. 2006/07:1, Finansplan, s. 19).

Fairclough (1992:194-197) betonar även vikten av att genom kritisk diskursanalys avslöja sådant som inte framgår tydligt lingvistiskt och därför kan framstå implicit i dokumenten. Att identifiera metaforer är i förlängningen en väsentlig del av analysen eftersom dessa just kan sägas representera ett specifikt sätt att se på världen, något jag med hänvisning till Winther Jørgensen & Philips (2000) tidigare har tagit fasta på som centralt för diskurser. Samtidigt innebär detta specifika sätt att se och beskriva världen att metaforer även fungerar som ett verktyg till att sortera bort alternativa sätt att se saker och ting.

Exempel på metafor:

"Det finns dock en grupp bland unga arbetslösa som *befinner sig långt från* arbetsmarknaden och har svårigheter *att hitta vägar in* till arbetslivet." (Prop. 2015/16:1, Utgiftsområde 14, s. 17-18).

"Trots en stark konjunkturutveckling har arbetslösheten och *utanförskapet varit fortsatt högt*." Prop. 2006/07:1, Utgiftsområde 13, s. 52).

I exemplen ovan handlar det om metaforer *ute* eller *inne*. En metafor som är retoriskt effektiv eftersom den är ömsesidig uteslutande. Det går inte att vara både och. Metaforen bygger även på det självklara

grundantagande att ingen vill vara *ute, långt från*, ha *svårt att hitta vägar in* eller vara i *utanförskap*, något som metaforerna i exemplen illustrerar. Att tala om arbetslöshet i termer av metaforer som *ute* underbygger därför argumentationen kopplad till nödvändigheten av åtgärder som syftar till att få *in* den arbetslöse.

Analysen har även haft ett fokus på en jämförande dimension eftersom syftet har varit att undersöka två arbetslinjer så som de manifesterar sig hos två olika regeringar. Detta för att se vilka ideologiska skillnader som finns, men även för att avslöja möjliga likheter och därigenom visa på eventuella hegemoniska diskurser som kan tänkas överbrygga politiskt skilda positioner så som de är formulerade i respektive arbetslinje. I likhet med intervjuerna har ett fokus för analysen av policytexterna varit att undersöka förändring, i det här fallet på ett diskursivt plan mellan skilda arbetslinjer. Hur det talas om arbetslöshet och arbetslösa har därför varit en återkommande referenspunkt att ta fasta på och kontextualisera genom jämförelse till tidigare forskning. I förlängningen är intertextualitet eller det sätt som diskurser bygger på andra diskurser, som jag berört tidigare, en central del av diskursanalysen. Det exemplifieras i utdraget här nedan i form av en marknadsskursor.

”Resursutnyttjandet steg i den svenska ekonomin 2014. Det finns dock fortfarande lediga resurser på arbetsmarknaden.” (Prop. 2015/16:1 Finansplan).

”Den nya regeringen avser att effektivisera arbetsmarknadspolitiken och omfördela resurser till mer efterfrågestimulerande insatser.” (Prop. 2006/07:1, Utgiftsområde 13, s 79).

Kritisk diskursanalys är en omfattande process och lämpar sig bäst för detaljerade analyser av ett mindre antal diskurser något som i förlängningen ställer krav på *hur* urvalet genomförs och med vilka beaktanden detta har skett. Enligt Fairclough (1992:230) bör man basera urvalet på ”en preliminär undersökning av corpus” (min översättning) genom att till exempel använda tidigare forskning eller (expert)intervjuer som ett sätt att bekanta sig med den bredare sociala praktiken i vilken diskursen ingår. Ytterligare kan ett relevant urvalskriterium vara att välja ut material som representerar någon form av uppenbar brytpunkt (Fairclough 1992:230). Genom att jag har varit inläst på fältet i avseende ansvarsförskjutningar knutna till

arbetsmarknadsfrånvaro så har jag haft kännedom om den bredare sociala praktik som texterna varit en del av. Detta kan anses vara en svaghet med metoden eftersom det finns en risk att fokus riktas ensidigt mot sådant som bekräftar tidigare forskningen. Samtidigt är det en styrka att kunna kontrollera om de diskurser som andra funnit även finns representerade i mitt material. I kombination med den jämförande dimensionen mellan två arbetslinjer blev det tydligt hur vissa diskurser intar en hegemonisk ställning i den svenska arbetslinjen.

Den kvalitativa datainsamlingen behandlar sammantaget frågor som rör det sociala livet så som det manifesteras i strukturer, diskurser och praktiker. Subjektiva upplevelser och beskrivningar har varit i fokus, något som i kombination med en jämförande ansats har syftat till att visa på nyanser och omfattning. I motsats till ett positivistiskt angreppssätt där regularitet är en central utgångspunkt har avhandlingens studium av det sociala livet istället karakteriserats av ett sökande efter irregulariteter. Detta innebär dock inte att avhandlingen inte kan sägas visa på mönster eller ställa hypotetiska frågor. Snarare är det så att dessa utfall och mönster inte låter sig fångas på samma sätt.

Sammanfattning av artiklarna

Publikation 1

Labour market absence in the welfare state

– *Critical perspectives on ideological shifts in contemporary Swedish work strategy*¹⁴

Bakgrund

Under senare år har såväl sjukförsäkringen och arbetslöshetsförsäkringen varit föremål för förändringar som haft som följd att utbetalningsnivåerna inom socialförsäkringssystemen har sänkts och kraven för att kvalificera sig skärpts. Dessa förändringar har varit del av en politisk strategi som syftar till att öka utflödet från socialförsäkringssystem till den reguljära arbetsmarknaden. Tidigare forskning har visat på att detta skifte vad gäller riktningen på arbetslinjen inneburit att betoning på aktivering och krav på motprestation vid arbetslöshet ökat. Parallellt har användningen av ekonomiska sanktioner mot individen vid misskötsamhet blivit mer tongivande inom den svenska arbetslinjen.

En konsekvens av utvecklingen är att den ekonomiska klyftan mellan de som arbetar och de som helt eller delvis står utanför arbetsmarknaden har ökat, något som indikerar en förskjutning i relationen mellan välfärdsstat och arbetslöshet. Eftersom arbetslinjer har politiska förtecken knyts förändringar i dem ofta till olika partipolitiska idéer. Samtidigt missar ett sådant fokus eventuella övergripande ideologiska förskjutningar inom den svenska arbetslinje som kan tänkas vara generella och således oberoende politisk riktning.

Syfte

Genom att jämföra vilka lösningar på arbetslöshet som förespråkas i två ideologiskt opponerande arbetslinjer är syftet med artikeln att identifiera vilka uppfattningar omkring arbetslöshet de representerar och hur dessa är inbäddade diskurser omkring individuellt ansvar.

---

¹⁴ Artikelutkast som är tilltänkt tidskriften *Economic and Industrial Democracy*.

Material och metod

Studien bygger på en kvalitativ jämförande innehållsanalys av policydokument från två ideologiskt motsatta regeringars arbetslinjer så som de gav sig till uttryck i respektive regerings budgetproposition. Urvalet består dels den dåvarande alliansregeringens budgetproposition från 2006 och dels den röd-gröna minoritets-regeringens budgetproposition från 2015. Förhållningssättet som presenteras inom kritisk diskursanalys har fungerat som en ram för hur jag har närmat mig dokumenten. Det innebär att utgångspunkten varit att språket inte enbart är ett verktyg i återspeglandet av verkligheten utan att det även bidrar till att konstruera verkligheten. Utgångspunkten för den jämförande analysen har varit hur olika politiska ideologiska inriktningar positionerar sig diskursivt i förhållande till arbetslöshet, individ och ansvar. I analysen har fokus varit på att leta efter likheter, skillnader men även efter sådant som saknas och således efter diskurser som rimligen borde finnas närvarande i materialet. Dessa sistnämnda har identifierats framförallt genom tidigare forskning och teori varför analysen av materialet har präglats av en induktiv såväl som en deduktiv ingång.

Resultat

Resultatet visar på en rad likheter mellan argumentationslinjerna som dominerar de två politiskt opponerande arbetslinjerna. På ett övergripande plan handlar detta dels om att arbetslösheten anses vara för hög och detta trots ekonomiskt gynnsamma tider men närvarande finns även föreställningar om arbetslöshet som ett hot för välfärden. I förlängningen presenteras ambitioner för att minska arbetslösheten som en av de mest avgörande insatserna för att säkerställa välfärden. I sammanhanget blir bekämpningen av arbetslöshet svaret på en rad välfärdsutmaningar och på ett diskursivt plan villkoras välfärden arbetsmarknadsdeltagande. Samtidigt som arbetslöshet betonas som ett problem och en utmaning för välfärden saknar de båda arbetslinjer ett mer noggrant problematiserande av konsekvenserna av arbetsmarknadsfrånvaro för individen. Ett annat resultat som framträder ur analysen är att arbetslösheten är för hög utan att detta specificeras närmare. Vidare återfinns också inom båda arbetslinjerna en lösningsorientering som kännetecknas av en överbetoning på

Arbetsförmedlingens roll i att komma till rätta med de problem som arbetslösheten anses utgöra. De makroekonomiska faktorer och fluktuationer som orsakar arbetslösheten ges således mycket litet utrymme till förmån för individ- och organisationsorienterad lösningar. Men resultaten visar även på en förskjutning mot en ökad marknadslogik eller marknadisering av arbetslösheten som trots samma ursprung, dock tar sig något varierande till uttryck hos de två olika regeringarna.

Bidrag

Artikeln bidrar till perspektiv på arbetslinjer som mer konvergerande än divergerande trots ideologiskt skilda avsändare. I samtida arbetslinjer finns en stark betoning på beskrivningar kring arbetslöshet som ett individuellt problem samtidigt som dess strukturella orsaker tonas ner. Betoningen på aktör istället för struktur är överhängande samtidigt som Arbetsförmedlingens matchningsinsatser ges överdriven betydelse. Artikeln efterfrågar även tydlighet kring arbetsgivarnas roll i den svenska arbetslinjen och ställer sig frågande till att arbetsmarknadens krav i fråga om anställningsbarhet inte ifrågasätts.

Publikation 2

*A follow-up of the introduction of a maximum entitlement period for receiving sickness benefits in Sweden: a nationwide register-based prospective cohort study*¹⁵

Bakgrund

Socialförsäkringssystemen har under senare år varit föremål för omfattande förändringar i Sverige. Förändringar i sjukförsäkringen är ett exempel på detta och kan till stor del sammanfattas som en uppstramning av de ekonomiska utflöden eller ersättningsnivåerna till dem som sjukskrivits samt att kraven för att bli sjukskriven skärpts. På samma gång har även betoningen på individens återgång till arbetslivet fått ökad betydelse. I syfte att effektivisera sjukskrivningsprocessen och öka återgången till den reguljära arbetsmarknaden beslutade dåvarande regering att genomföra en rad uppstramningar i sjukförsäkringssystemet gällande från och med 1 juli 2008.

En av dessa förändringar var att införa den så kallade *Rehabiliteringskedjan* med tydligare gränser för hur länge sjukpenning betalas ut (Prop. 2007/08:136). Förändringen innebar att sjukpenningen begränsas till att i normalfallen gälla högst 364 dagar (under en 450 dagar period) med möjlighet till att i undantagsfall erhålla förlängd sjukpenning och då i högst 914 dagar (364 normaldagar + 550 i förlängd sjukpenning). Möjlighet att återigen ansöka om sjukersättning fanns först efter det att individen varit utförsäkrad i 90 dagar. Före 2008 fanns ingen bortre gräns för sjukpenning och likaså fanns möjlighet till att erhålla förtidspension under en obegränsad period. Siffror från Arbetsförmedlingen och Försäkringskassan (2011) visar att ca 17 800 individer vid årsskiftet 2009/2010 hade nyttjat sina förlängda sjukpenningdagar. Två tredjedelar av dessa var kvinnor. För hela 2010 var motsvarande siffra 53 708 individer totalt.

---

¹⁵ Artikeln är inskickad till tidskriften *Scandinavian Journal of Public Health*. Den är författad tillsammans med: Marjan Vaez, Ola Leijon, Anders Wikman, Ulrik Lidwall, Michael Wiberg, Kristina Alexanderson & Lena Gonäs.

Syfte

Syftet med artikeln är att undersöka vilken huvudsaklig inkomstkälla som kvinnor och män hade efter det att de blivit utförsäkrade samt vilka sociodemografiska faktorer som kännetecknade gruppen utförsäkrade.

Material och metod

Materialet som artikeln bygger på har samlats in genom FAS projektet *Utförsäkrad – vad hände sedan?* Populationen i studien baseras på en kohort av samtliga individer folkbokförda i Sverige (N = 5 309 759) i åldersspannet 20-63 år under 2009. Information omkring sociodemografisk bakgrund hämtades från SCBs LISA-register (Longitudinell Integrationsdatabas för Sjukförsäkring- och Arbetsmarknadsstudier). Data för antalet registrerad sjukfrånvaro med sjukpenning för perioden 2006-2010 samt data om maximal sjukpenning under perioden 1 januari – 1 juli 2010 delgavs genom Försäkringskassans register. Perioden 1 januari – 1 juli 2010 fastställdes med hänvisning till att förändringarna i sjukförsäkrings-systemet började gälla 1 juli 2008 och således var det först efter 1 januari 2010 som de första utförsäkringarna inträffade. Samtliga individers registrerade dagar med sjukpenning eller sjukpension följdes upp för perioden 1 juli 2008 – 1 juli 2010. Ur detta identifierades tre grupper:

- a) Personer med ingen registrerad dag med sjukpenning under 1 juli 2008 – 1 juli 2010.
- b) Personer med registrerade sjukpenningens dagar dock utan att de uppnått maximal tid under 1 juli 2008 – 1 juli 2010
- c) Personer som uppnått maximal tid för dagar med sjukpenning under 1 juli 2008 – 1 juli 2010 och således utförsäkrade i 90 dagar

Den andra delen av analysen syftade till att identifiera huvudsaklig inkomstkälla under 2011 för grupperna som presenterats ovan. Med huvudsaklig inkomstkälla menas för den som svarar för minst 50 procent av individens försörjning.

Resultat

Studien visar att 0,7 procent av individerna i kohorten blev utförsäkrade under perioden 1 januari – 1 juli 2010. En större andel av dessa var kvinnor. Individerna i gruppen hade även innan de utförsäkrades haft längre perioder med sjukpenning som huvudsaklig inkomstkälla. Utmärkande för de utförsäkrade var även att de var överrepresenterade vad gäller sociodemografiska faktorer som att de var ensamstående, hade låg utbildningsbakgrund samt att de återfanns i yrkesgrupper med låga kvalifikationskrav. Detta gällde oberoende av kön.

Resultaten visar också att återgången till arbete var svag. För endast 15 procent av kvinnorna och 11 procent av männen kom den huvudsakliga försörjningen från yrkesarbete. För sambos med barn eller för de vars yrken krävde högre utbildning gällde att sannolikheten att den huvudsakliga försörjningen kom från yrkesarbete var högre än för ensamstående och för de som tidigare haft yrken med låga formella kvalifikationskrav. På samma sätt visade resultaten att män födda utanför EU löpte större risk för att bli utförsäkrad när det justerats för faktorer som ålder och utbildning.

Att 15 procent av kvinnorna och 11 procent av männen som utförsäkrats hade deras huvudsakliga inkomst från yrkesarbete kan tyckas lite i jämförelse med att 20 procent fick arbetslöshetsersättning och mer än hälften hade återgått till sjukförsäkringen efter det att de utförsäkrats och i förläggningen visar resultaten på svårigheter för gruppen utförsäkrad att komma tillbaka till arbetsmarknaden, något som artikeln även finner stöd för från andra studier. Detta kan dels tolkas som att gruppen är inlåst i utanförskap men bör även ses i relation till att gruppen som studeras har minst 2,5 års sjukskrivning bakom sig. Slutsatsen är således snarare att för grupper med omfattande sjukskrivning i bagaget är sannolikheten att återgå till arbete begränsad.

Bidrag

Studien som artikeln bygger på är vad vi vet den första av sitt slag och bidragen av resultaten relevanta så till måtto att de visar på effekter av förändringar i regelverk för individ och grupper. Syftet med

förändringarna i sjukförsäkringssystemet var att öka återgången till den reguljära arbetsmarknaden, något som i fallet med de utförsäkrade visade sig gälla för en begränsad del av gruppen. För merparten blev resultatet istället återgång till sjukförsäkringssystemet efter 90 dagars utan ersättning eller till arbetslöshet. Resultaten visar således att tidigare perioder av långtidssjukfrånvaro gör återgången till arbete svår. Anledningar till varför det förhåller sig så har inte varit föremål för granskning i studien men tänkbara förklaringar kan vara att arbetsgivare hyser ett viss mått av skepsis mot individer som har varit sjukskrivna under längre tid och således att därför finns stigman kopplade till sjukfrånvaro i detta avseende.

Publikation 3

*Paradigmskifte inom den svenska arbetslinjen
- effekter för arbetsförmedlarnas yrkesutövning och yrkesroll¹⁶*

Bakgrund

Artikeln belyser förändringar i yrkesutövande bland anställda på Arbetsförmedlingen. Förändringar som kan härledas till ideologiska förskjutningar inom den svenska arbetslinjen och som kännetecknas av att strukturella förklaringsfaktorer kring arbetslöshet allt mer ersätts av individriktade förklaringar. Detta sker i kombination med åtstramningar i olika transfereringssystem mellan stat och individ och genom ett allt tydligare fokus på aktivering. Förändringarna avspeglar en förskjutning vad gäller relationen mellan välfärdsstat och i förlängningen en förskjutning som berör frågor om balansen mellan skyldighet och rättighet samt välfärdsstatens kontra individens ansvar. Sammantaget utgör dessa faktorer som påverkar arbetsförmedlarna i deras yrkesutövande och yrkesroll.

Syfte

Genom att analysera hur arbetsförmedlarna förhåller sig till förändringar i regelverk samt hur de omsätter dessa till en yrkespraktik, konkretiserar artikeln konsekvenserna av politisk reglering för yrkesutövande och yrkesroll samt problematiserar vilka effekterna blir för balansgången mellan (politisk)ideologi och profession.

Material och metod

Datainsamlingen bygger på 14 kvalitativa djupintervjuer med anställda på Arbetsförmedlingen genomförda under 2015-2016. Urvalet omfattar anställda vid 5 olika kontor där ett urvalskriterium var anställda med lång erfarenhet som arbetsförmedlare (minst 20 år). En tematisk öppen intervjuguide utgjorde strukturen på intervjuerna. Genom analysen reducerades materialet med betoning på att inte tappa sammanhangen det framträtt ur. Det innebär att materialet kondenserades ner till för syftet relevanta koder.

---

¹⁶ Artikeln publicerades i tidskriften *Arbetsmarknad & Arbetsliv* 2017(23)4, 27-43.

Kodningsprocessen var inledningsvis öppen och övergick sedan till en mer selektiv sådan. Analysen mynnade ut i ett antal kategorier och begrepp som i viss mån var teoretiskt förankrade men i och med att de utvecklades i ständig dialog med empirin jag varvat mellan ett induktiv och deduktiv ansats. Genomgående för resultaten i artikeln står relationen mellan en professionell dimension (praktik) och en ideologisk dimension (regelverk) och det sätt som de är verksamma som styrningsrationaliteter för arbetsförmedlarnas yrkesutövande.

Resultat

Artikeln identifierar tre riktningar som förskjutningarna i arbetsförmedlarnas yrkesutövande yttrar sig: från *aktör till administratör*, från *tillit till kontroll* och från *stöd till styrning*. Sammantaget för dessa gäller att arbetsförmedlarna upplever att autonomi i yrkesutövandet har minskat. Det regelverk som tidigare skapade förutsättningar för ett aktivt yrkesutövande och en yrkesroll som kännetecknades av aktörskap, har förskjutits mot ett yrkesutövande som kan beskrivas som mer auktoritärt och med en känsla av att vara mer styrd och alienerad i sin yrkesroll. Genom att mekanismer för kontroll och sanktion av den arbetslöse tydligare integrerats i den institutionella praxis som arbetsförmedlarna verkar i, styrs den arbetslöses handlingar men även arbetsförmedlarnas praxis i önskvärd riktning. Att följa processer och procedurer har således blivit allt mer avgörande för yrkesutövande och digitaliseringen fungerar i sammanhanget som ett styrningsverktyg som underlättar förandet av lydiga samt fogliga arbetssökande samtidigt som det underlättar för arbetsförmedlarna att följa regelverket i yrkesutövandet. Tillsammans med uppfattningar om den anställbara individen utgör dessa exempel på centrala styrningsrationaliteter och arbetsförmedlarna blir centrala verktyg i sammanhanget även om detta på inga sätt sker friktionsfritt eller utan kritisk reflektion från arbetsförmedlarnas sida. Skärningspunkten mellan å ena sidan en ideologisk logik så som den yttrar sig genom regelverk och å andra sidan en professionell logik som visar sig i yrkesutövande och yrkesrollen är således centrala i materialet. Resultatet visar på tidvis bristande koherens mellan dessa två logiker och att arbetsförmedlarnas i de fall då de upplever bristande koherensen mellan ideologi och profession tänjer på regelpraxis för

att minimera eventuella negativa konsekvenser av regelverket på den arbetssökande individen. På så sätt fungerar arbetsförmedlarna både som mellanliggande främjare och buffert för konsekvenserna av ideologiska förskjutningar i den svenska arbetslinjen.

Bidrag

Artikeln visar att balansen mellan politiskt regelverk och yrkesutövande är central för yrkesutövande och yrkesrollen som arbetsförmedlare. Dessa två återfinns representerade i form av olika styrningsrationaliteter som är inbäddade i organisationen och relationen mellan dessa två påverkar yrkesutövande och yrkesrollen. Genom förskjutningar mot en tydligare topp- och detaljstyrning kombinerat med ett minskat inflytande för professionen har yrkesutövande antagit en mer *auktoritär* karaktär, något som innebär att man i yrkesrollen upplever sig allt mer *alienerad*. Artikeln visar hur omsättandet av arbetslinjen bidrar till att maktrelationerna förskjuts samt vilka konsekvenserna blir för yrkesutövande och yrkesroll.

Publikation 4

Joint responsibility at its peak – searching for a new Nordic unemployment model¹⁷

Bakgrund

Artikeln belyser uppfattningar om arbetslöshet i välfärdsstaten genom att jämföra utformningen av arbetslöshetsförsäkringen på Färöarna med förändringar i arbetslöshetsförsäkring och fackligt inflytande i övriga Norden. Med en låg grad av lagstadgad arbetsmarknadsreglering spelar fackföreningarna i Sverige och övriga Norden en central roll för villkor i och utanför arbete. Utformningen av arbetslöshetsförsäkringen i Norden är i sammanhanget inget undantag och har sin upprinnelse i det som kallas Ghent systemet vars kännetecken är att de är offentligt finansierade men fackligt administrerade. I tillägg den statliga finansieringen betalar medlemmar en mindre medlemsavgift. För de arbetstagare som inte är medlemmar i en a-kassa gäller att de erhåller ersättning från en allmän a-kassa som dock ligger under nivån i de fackligt administrerade a-kassorna. Ghent systemen uppges ofta som en viktig förklaring till den höga fackliga anslutningsgraden och den starka position som utmärker fackföreningarna i de nordiska länderna.

Artikeln refererar till tidigare forskning som har visat att det nordiska Ghent systemen har försvagats såtillvida att fackföreningarna och a-kassornas medlemsantal under senare år har minskat. Forskning visar också att tappet i medlemsantal inte är jämt fördelat utan är mer koncentrerat till vissa grupper och då överhängande till grupper för vilken arbetslöshetsrisken är mer påtaglig. Artikeln tar utgångspunkt i dessa tendenser och problematiserar utvecklingen med avseende på de risker som finns när en del av trepartssystemet, som utmärker de nordiska ländernas arbetsmarknadsmodeller i allmänhet och den svenska modellen i synnerhet, försvagas. Det färöiska fallet utgör i sammanhanget ett intressant exempel på en motvikt till den tendens som återfinns i övriga Norden.

---

¹⁷ Artikeln publicerades i tidskriften *Nordic Journal of Working Life Studies* 2012, 2(4): 171-187.

Syfte

Att belysa framväxten av den färöiska arbetslöshetsförsäkring med fokus på hur beslutsfattande äger rum samt i vilken utsträckning systemet är underlagt politiskt inflytande.

Material och metod

Materialet bygger på 10 expertintervjuer genomförda under 2011. Urvalet av respondenter bestod av politiker, arbetslivsrepresentanter och tjänstemän på arbetsförmedlingen. Intervjuerna med politikerna syftade främst till att redogöra för beskrivningar kring det politiska läget och få en bakgrund till de politiska förhandlingar som föregick systemets upprinnelse. Eftersom arbetslöshetssystemets beslutande organ utgörs av en styrelse med representanter från arbetsmarknadens parter var ett urvalskriterium att arbetslivsrepresentanterna tillika var ledamöter i styrelsen för arbetslöshetssystemet. Ytterligare att dessa var jämt fördelade mellan arbetsgivarsidan och arbetstagersidan samt representerade såväl offentlig som privat sektor. Slutligen genomfördes intervjuer med tjänstemän som hade i uppgift att omsätta och administrera styrelsens beslut. För att komplettera intervjuerna gjordes en del faktagranskning samt textanalyser av relevanta policydokument.

Resultat

Det färöiska arbetslöshetssystemet är ett integrerat system med flera funktioner och på en rad olika områden helt unikt. Det styrande organet utgörs av en styrelse bestående av arbetsmarknadsrepresentanter som beslutar om procentuella inbetalnings- såväl som utbetalningsnivåer i den obligatoriska a-kassan. Styrelsen fungera även som ett bollplank för Arbetsförmedlingens ledning men är också med påverkar beslut om investeringar vad gäller exempelvis arbetsmarknadspolitiska insatser. Med representanter från arbetsmarknadens parter, har styrelsen således omfattande autonomi att besluta kring frågor som i en jämförande nordisk kontext hamnar under det arbetsmarknadspolitiska området.

Orsaker till denna unika struktur går att finna i den låga graden av politisk tillit som rådde under perioden kring 1992 när systemet

etablerades. Som en följd av detta har det politiska inflytandet satts inom parantes till förmån för den etablerade förhandlingstradition som kännetecknar den nordiska modellen. Resultaten visar också att styrelsens ledamöter i deras förhandlingsstrategi ser till att komma överens för att just undvika politisk inblandning i det system som arbetsmarknadens parter upplever som deras eget. Således är motsättningarna mellan å ena sidan representanterna för arbetstagarna och å andra sidan arbetsgivarna inte påtagliga. Artikeln pekar också på att uppfattningar kring arbetslöshet som fenomen i exemplet från Färöarna i huvudsak ses som ett problem skapat av arbetsmarknaden och således bör lösas av arbetsmarknadens parter. Individens ansvar för sin situation är således inte explicit och det gäller att muta arbetskraften så den övervintrar i väntan på bättre tider. Även detta resultat står stark kontrast till hur utvecklingen varit i bland annat Sverige där arbetslöshet som individens ansvar allt mer kommit att dominera arbetsmarknadspolitik. Arbete i välfärdsstaten ses i det färöiska exemplet därför tydligare som en rättighet.

Bidrag

Artikeln är vad jag vet den första att beskriva det färöiska arbetslöshetssystemet och är som sådan ett viktigt komplement till diskussionen om Ghent systemens framtid samt om ansvarsfördelning mellan arbetsmarknadens aktörer. Artikeln visar på framväxten av ett integrerat system med multipla och centrala funktioner knutna till arbetslöshet, vilka förtjänster men även problem detta kan innebära. Sättet som systemet styrs såväl stärker som ger legitimitet till förhandlingstraditionen som kännetecknar den nordiska modellen. Arbetslöshetssystemet innebär att arbetsmarknadens parter blir centrala aktörer, något som kan tänkas i synnerhet gynna förtroendet för fackföreningarna. Detta står i stor kontrast till det medlemstapp som en rad fackföreningar har upplevt i andra nordiska länder och som snarare inneburit en försvagning av facklig representation i den nordiska modellen och som sådan en utmaning av den svenska modellen. Sist men inte minst visar resultaten att det finns en betoning på att arbetsmarknaden bär ansvaret för arbetslösheten och att det därför är en svårighet som det i första hand åligger arbetsmarknadens parter att åtgärda.

6. Diskussion

”Det finns väldigt mycket betoning på just arbete men man glömmer att det finns annat också att göra i livet.” (Arbetsförmedlare)

I förordet till den svenska upplagan av Hanna Arendts *Människans villkor* (2013) påpekar Israel det ovanliga i Arendts skiljelinje mellan arbetet och tillverkning. Han noterar att även om uppdelningen finns kvar i en del andra språk så har den språkliga distinktionen mellan verksamheterna försvunnit i svenskan (Israel 2013:17).¹⁸ Distinktionen är dock central och det är således beklagligt att den har kommit bort ur vardagligt tal. Den säger nämligen något centralt om en utveckling som inneburit att arbete som verksamhet reducerats till en fråga om att tillverka åt andra genom att sälja sin arbetskraft. En fråga som ytterst handlar om att ha en position, en anställning på den arena vi kallar arbetsmarknad.

Med avstamp i fyra empiriska nedslag har syftet med avhandlingen varit att förstå och förklara vilka idémässiga grunder som ansvarsförskjutningar i föreställningen om arbetsmarknadsfrånvaro i välfärdsstaten bygger på samt visa på konsekvenserna härav för individ och samhälle. En frågeställning som har undersökts är hur ansvarsförskjutningarna motiveras. Från avhandlingens publikation I ser vi att det finns en betoning på individens eget ansvar för arbetsmarknadsfrånvaron i den svenska arbetslinjen. Kombinerat med att arbetsmarknadsfrånvaro beskrivs som en fråga om individens bristande dispositioner snarare än brister på eller med arbetsmarknaden och/eller arbetsmarknadspolitiken manifesterar sig här en logik som bygger på en individualisering av ansvar. Resultatet ligger i linje med tidigare forskning som visat på minskat stöd och ökade krav på individer som är arbetsmarknadsfrånvarande. I förlängningen är frågan vilka konsekvenserna blir av ansvarsförskjutningarna för individen och studien som ligger till grund för artikel II utgör ett konkret exempel i sammanhanget. Genom införandet av en bortre tidsgräns i sjukförsäkringen under 2008

---

¹⁸ Israel jämför med engelskans *work & labour* och franskans *travailler & ouvrier* (Israel 2013:17).

betonades individens återgång till arbetsmarknaden som ett sätt att stärka arbetslinjen. Men av de totalt 17 800 individer som utförsäkrades återgick enbart 14 procent till den reguljära arbetsmarknaden i en omfattning som motsvarar 50 procent eller mer. Mer än hälften av de utförsäkrade återgick istället till sjukförsäkringssystemet samtidigt som 20 procent hamnade i arbetslöshet. I förlängningen problematiseras i artikel III konsekvenserna av ansvarsförskjutningarna för yrkesutövare på Arbetsförmedlingen. Artikeln avspeglar hur ansvarsförskjutningarna omvandlas i yrkesutövandet och yrkesrollen så till vida att arbetsförmedlarna måste arbeta med att internalisera ökade krav på en aktiv och anställningsbar arbetssökande. Ett arbete som försvåras av vad som beskrivs som en allt mer kräsen arbetsmarknad och ett yrkesutövande som allt mer präglas av funktioner som syftar till att kontrollera och styra den arbetssökande mot självservice.

Ansvarsförskjutningarna som beskrivs i dessa tre av avhandlingens fyra empiriska bidrag går dels att härleda till det historiska arv som socialförsäkringssystemen bygger på och i förlängningen arbetslinjen som socialpolitisk idé. Det innebär att vi ser avlagringar från såväl forna tiders fattigvård som arbetsmoral representerade som idémässig grund i dagens arbetslinje (Junestav 2004, se även Davidsson 2015). Den analytiska ingången till frågan har här varit att institutioner är stigberoende (Rothstein 1998). Idéer kring arbetsmarknadsfrånvaro som fenomen präglas därför av den institutionella kontext de utvecklats ur, något som även bidrar till att forma välfärdssystemen knutna till arbetsmarknadsfrånvaro både i avseende innehåll och omfattning. Men det innebär inte att institutioner och idéer är underlagda stagnation eller är vaccinerade mot förändring. Snarare att förändringar bör analyseras i relation till de historiska skeenden som föregått dem. Avhandlingen tar här utgångspunkt i förskjutningar som har sin grund i det som i tidigare forskning har identifierats som en rörelse med rötter i de neoliberala influenser som kännetecknar västvärlden sedan 1980-talet. I takt med att en rad välfärdsstater under denna period upplevde en växande arbetslöshet blir lösningen för många länder att skära i välfärdssatsningar, något som i en svensk kontext i synnerhet blev tydligt i början på 1990-talet (Larsson, Letell & Thörn 2012). Den

idémässiga grunden bygger här på uppfattningar om en ny och helt annorlunda arbetsmarknad som präglas av utmaningar som aldrig tidigare skådats. Utmaningar som motiverade behovet av nerdragningar i stödet vid arbetsmarknadsfrånvaro med en ökad grad av individuellt ansvar till följd. Tittar vi emellertid på orsaker till arbetslösheten så är dessa oftast antingen ett resultat av en lågkonjunktur eller beroende på strukturella förändringar (Rothstein 1998). Orsaker som dessa är dock komplicerade politiska områden och framförallt kanske svåra att redovisa konkreta effekter av inom en given mandatperiod. Arbetsmarknadsfrånvaro som däremot beror på "personliga dispositioner" eller bristande anställningsbarhet (jmf Garsten & Jacobsson 2004) är enklare att hantera och framförallt att politiskt skjuta ifrån sig. Således utgör diskursen om anställningsbarhet en central mekanism i den idémässiga bas som ligger till grund för ansvarsförskjutningarna i föreställningar om arbetsmarknadsfrånvaro. I kombination med neddragningar i det ekonomiska och sociala stöd som utgår vid arbetsmarknadsfrånvaro kan kostnaderna för denna minskas och en effektivisering av arbetsmarknadspolitiken genomförs. En effektivisering som åtminstone kortsiktigt är lätt att mäta. Men det innebär också att fokus skiftar från brist på arbete och arbetsförmåga till brist på anställningsbarhet och arbetsmoral. Genom att på detta sätt villkora välfärden skapas förutsättningar för en ansvarsförskjutning från välfärdsstat till individ där arbetsmoralen och arbetsmarknadspolitiken fungerar som centrala komponenter som underlättar institutionell förändring.

Den etablerade arbetsmoralen som präglat den svenska arbetslinjen (Junestav 2004) gör dessutom transformationen relativ friktionsfri och underlättar disciplineringen av individen i rollen som aktiv arbetsmarknadsfrånvarande som måste foga sig efter de allt mer strikta villkor som ställs i utbyte mot stöd. Arbetsmarknadsfrånvaron villkorar med andra ord inte välfärd lika förutsättningslöst som tidigare utan välfärden är villkorad individens disposition i sin situation som arbetsmarknadsfrånvarande. Graden av anpassning och aktivitet hos den arbetsmarknadsfrånvarande är här avgörande för utbudet av det stöd som välfärdsstaten erbjuder och betydelsen av den individuella ansträngningen har således ökat. I förlängningen är

detta ytterligare ett av avhandlingens centrala bidrag: att den visar på hur dessa idémässiga grunder institutionaliserar det individuella ansvaret.

Att orsaker bakom och lösningar till arbetsmarknadsfrånvaro allt mer förskjuts till individen är problematiskt av flera anledningar. Dels på grund av att arbetslöshet som vi känner den till största delen är strukturell (jmf Janoski, Luuk & Oliver 2014; Rothstein 1998) och i dessa fall ligger utanför individens handlingsdomän, något som även problematiseras i avhandlingens empiriska bidrag (artikel II, III & IV). Men det är även problematiskt av det skälet att arbetsmarknadsrisker inte är jämnt fördelade mellan individer på arbetsmarknaden. Denna arbetsmarknadens sociala stratifiering har länge varit känd och väl utforskad (se t.ex. Doeringer & Piore 1971; Peck 1996). Sociala mönster ses här som mekanismer som på olika sätt bidrar till ojämlika möjligheter för individer och grupper i deras arbete. Mekanismer som också spelar in för risken att hamna utanför arbetsmarknaden och för individens chanser att ta sig ur frånvaron. I kombination med att utjämningsystem och omfördelningspolitik under senare år bromsats i sin utveckling mot ökad utjämning har detta sammantaget inneburit att individens situation i och utanför arbete i allt större utsträckning förskjutits mot ett ökat marknadsberoende. I förlängningen kan denna prekära situation öka riskerna för framväxten av en ny social klass, ett *prekariat* (Standing 2013:15-46). En social klass som bland annat förenas genom ogynnsamma förutsättningar vad gäller olika trygghetsdimensioner (Standing 2013:22-25, 45-47).

Även om framtidens arbetsmarknad är svår att förutspå finns det tendenser som indikerar att ett fokus på effektivitet och kostnadsminimering kommer att fortsätta vara framträdande kännetecken i dagens arbetsliv. Arbete i framtiden kommer enligt detta med alla säkerhet vara mer krävande, mindre stabilt och utföras under allt mer otrygga villkor (Standing 2013:231-234). Dessa framtidsutsikter bäddar för ett ökat behov av välutbyggda trygghetssystem som kan täcka upp för de risker och den otrygghet som det prekära arbetslivet bär med sig. Men med ett ökat marknadsberoende till följd av ansvarsförskjutningar förskjuts även ansvarsfördelningen mellan

försörjningsarenorna: stat, familj och marknad och således även Sveriges position på kartan över välfärdsregimer (jmf Esping-Andersen 1990). En konsekvens som skulle kunna beskrivas som en re-kommodifiering (Greer 2016; Standing 2013:52-52) av individen och som får tjäna som illustration för ytterligare ett av avhandlingens bidrag.

Bakgrunden till ansvarsförskjutningar i uppfattningar om arbetsmarknadsfrånvaro i välfärdsstaten går även att finna i att föreställningar om arbete i välfärdsstaten har kommit att präglas av en allt mer rationell förståelse av arbetets funktion. Artikel IV utgör i sammanhanget ett intressant exempel på en mottendens avseende idémässiga grunder och uppfattningar om ansvar vid arbetsmarknadsfrånvaro och svarar därför på frågeställningen om vilka alternativa uppfattningar och praktiker som är tänkbara i sammanhanget. I en nordisk utblick från Färöarna redogörs här för en ansvarsförskjutning som gått i motsatt riktning vad gäller arbetslöshet. Från ett påtagligt individuellt problem till en utpräglad angelägenhet för arbetsmarknadens parter att lösa. Uppfattningar kring arbetslöshet som fenomen ses här i huvudsak som ett problem skapat av arbetsmarknaden och bör som sådant lösas av arbetsmarknadens parter. Ett generöst stöd vid arbetsmarknadsfrånvaro uppfattas inte som ett utpräglat hot mot arbetsmoralen utan snarare som ett strategiskt verktyg i syfte att omskola arbetskraften och/eller stimulera den att övervintra i väntan på bättre tider. De alternativa föreställningar och praktiker som presenteras i artikeln måste självfallet förstås i förhållande till några centrala institutionella förhållanden. Närmare bestämt den låga graden av politisk tillit som innebär att frågor om a-kassa, arbetsförmedling och aktiveringspolitik lyfts ur en politisk kontext och istället överförs till arbetsmarknadens parter att råda över. Men överföringen av ansvar antogs i studien säkerställa den kontinuitet och stabilitet som både individ och arbetsmarknad behöver. Arbetsmarknadspolitikens sågs i förlängningen som en allt för central för att underställas ideologiska och politiska nycker.

Att det ekonomiska och sociala stödet vid arbetsmarknadsfrånvaro inte ökar märkbart under högkonjunktur ger också indikationer på en

ansvarsförskjutning som bygger på en idémissig grund som är ideologiskt och inte ekonomiskt betingad. Samtidigt försvaras försämringar i socialförsäkringssystemen ofta just i ekonomiska termer och motiveras då som nödvändiga. En sådan idémissig grund som tidigare forskning identifierat är förskjutningen från welfare to workfare (Jessop 2003). Genom en betoning på ett allt mer intensivt aktiveringskrav i utbyte mot ersättning förskjuts betoningen från stöd mot krav och avhandlingens bidrag har varit dels att visa på hur denna utveckling förstärkts men också hur den tar sig nya uttryck genom förändringar i socialförsäkringssystemen. Förändringarna kan sammanfattas som att välfärden som finns att tillgå vid arbetsmarknadsfrånvaro har blivit mer villkorad. Detta är problematiskt inte bara i avseende att det stöd som erbjuds blir allt mer villkorat utan mer kanske i att uppfattningar kring rättigheter och skyldigheter knutna till arbetsmarknadsfrånvaron rubbas. Sammantaget kan förskjutningarna i föreställningar om arbetsmarknadsfrånvaro alltså beskrivas som en dubbel rörelse där den ena representerar konkreta regelförändringar, som inte nödvändigtvis behöver vara långvariga, medan den andra rörelsen representerar idémissiga förändringar och således mer grundläggande uppfattningar om individens rättigheter och skyldigheter.

Det sistnämnda är i synnerhet relevant för analysen som ligger till grund för den sista av mina frågeställningar nämligen vilka avtryck ansvarsförskjutningen av arbetsmarknadsfrånvaro får på våra uppfattningar om arbetets funktion i välfärdsstaten. I förlängningen handlar det om våra uppfattningar om arbete som rättighet eller skyldighet. För frågan är om ansvarsförskjutningarna i själva verket avslöjar en ny syn på arbete i välfärdsstaten. Utgångspunkten för avhandlingen har varit att arbete är en konstituerande verksamhet i välfärdsstaten med vilket jag menar att välfärdsstaten inte kan fungera utan arbete. Arbete är därför att betrakta som en grundläggande verksamhet för välfärdsstater, därav dess konstituerande karaktär. Arbete som konstituerande verksamhet har existerat i alla tider och har fungerat som bas för materiellt utbyte mellan människor på olika sociala arenor. Välfärdsstaten däremot är blott en av många tänkbara politiska och sociala institutioner som dock har sitt ursprung i och förutsätter en institutionalisering av

arbete. Men konsekvenserna av ansvarsförskjutningarna som avhandlingen problematiserar är att betrakta som en re-kommodifiering av arbete i välfärdsstaten och i förlängningen en förskjutning av arbete från en frivillig sfär till nödvändighetens sfär. Det innebär att fundamentet för arbete som en konstituerande verksamhet ändras i grunden och analysen av ansvarsförskjutningar i föreställningar om arbetsmarknadsfrånvaro kan således även sägas avspegla förändringar i synen på arbetets funktion i välfärdsstaten.

Genom att arbete som konstituerande verksamhet på detta sätt förskjuts till den disciplinerande domänen blir arbete mer tydligt underlagt ett tvång. Välfärdsstaten kan i sammanhanget fungera som främjare av arbete som disciplinerande verksamhet genom att dra sig tillbaka eller minska sina åtaganden så som de finns representerade i olika välfärdsinstitutioner. Detta skulle i så fall innebära en förskjutning mot arbete i nödvändighetens sfär och i förlängningen en betoning på skyldigheten att arbeta, varigenom arbete omdefinieras som konstituerande verksamhet till att ytterst vara en verksamhet inom den disciplinerande domänen. I förlängningen sammanfattar det ytterligare ett av avhandlingens bidrag: den visar hur olika idémässiga grunder bidrar till en ansvarsförskjutning i föreställningar om arbetsmarknadsfrånvaro i välfärdsstaten och därigenom till transformationen från arbete som en frigörande verksamhet till en mer utpräglad disciplinerande verksamhet. Individualiseringen av ansvar är en central mekanism i sammanhanget och underlättar transformationen. Detta sista också på grund av att individualiseringen rubbar det sociala kontrakt som utmärker arbetets konstituerande funktion i välfärdsstaten: att fungera som länk mellan individ och samhälle och således binda samman det partikulära med det generella.

Summary

This thesis takes its point of departure in the changes to which various welfare systems in Sweden have been subject to in recent years. Changes that manifest themselves in decreasing welfare state responsibility for individuals, who are unable, completely or partially, to participate in the labour market. By investigating shifts in responsibility from welfare state towards the individual in the case of labour market absence, the dissertation aims to explain on what logic the shifts are based, as well as to analyse the consequences thereof for individuals and society. The following questions are investigated in more detail:

How are the shifts in responsibility motivated?

What are the consequences for individuals and professionals?

What alternative directions are plausible?

What imprints does the shift in responsibility have on our perceptions about the role of work in a contemporary welfare state?

Method and material

The questions posed above are subject to deeper analysis in the thesis' empirical contribution. These are presented in more detail in four separate articles in the final part of the thesis (see Publication I, II, III and IV). To understand on what logic the shifts in responsibility are based, including how changes in labour market policy are motivated, article I examines ideological elements in different work strategies in contemporary Sweden. In article II, the consequences of ideological shifts are investigated in terms of recent changes in the conditions for maintaining sickness benefits. Understanding how these ideological shifts are put into practice at Public Employment Offices, as well as their consequences, is problematized in article III. Finally, article IV describes a counter-tendency in terms of the shifts in responsibility by presenting a study of a new Nordic unemployment insurance model. The data from which the results are drawn are based on three different data collection methods, namely, text analysis, qualitative interviews and quantitative register data analysis.

Theoretical framework and contextualisation

To make sense of the ideas behind the shift in responsibility in terms of labour market absence, the thesis begins with an examination of the evolution of contemporary working strategy in the Swedish welfare state. The thesis here draws upon earlier research on how various working strategies have been dominating in the welfare state. In this institutional setting, the notion of work ethics plays a central role, and it serves as an example of how ideas about work as a norm have been institutionalised and of how this same norm is used to justify tightening in social insurance systems linked to labour market participation. This opens up a discussion about increasingly conditional welfare systems linked to labour market participation, hence increasing the economic and social gap between individuals within as opposed to outside the labour market. Parallel to this development, the thesis presents new research showing tendencies towards growing demands on and control of individuals that live on welfare schemes due to labour market absence. In all, these changes indicate ideological shifts between welfare state responsibilities and individual responsibility, and they are supported by the empirical findings presented in the thesis.

The changes in perceptions of labour market absence are also influenced by a neoliberal discourse in which labour market absence is presented as one of the greatest welfare challenges. Arguments like these are central in the process of facilitating the redirection of the active labour market policy towards a policy of activation, hence a shift from welfare to workfare. Furthermore, by emphasising a lack of employability instead of employment, the shift from state responsibility to individual also becomes immediate. These institutional conditions are central to making sense of the shift towards an increasingly conditional welfare system linked to labour market absence and to understanding both how they are translated and how they are transformed into socially accepted normative conditions.

Theoretically, the thesis also draws upon perspectives on welfare state characteristics and the role that the institutionalisation of work plays

in the foundation of the welfare state. This entails a discussion of what ideas about work as a commodity they represent, including how these ideas give rise to various social security systems, hence de-commodify individuals'. At the same time, how various welfare programmes are believed to affect the work orientation of the individual and thus which perceptions of citizens' rights and obligations they may say to represent. Depending on how work is defined, i.e. as a right or a duty, and therefore what fundamental rights and obligations are considered the basis of the social contract around which work is constituted, it affects the extent of the welfare system linked to labour market absence. Hence, the analysis of shifts in responsibility related to labour market absence may also say to represent shifts in perceptions about work in the welfare state.

Conclusion

By analysing how changes in social security systems are motivated, how they are implemented and what consequences they entail for the individual, this dissertation shows how ideological shifts within the Swedish work strategy are put into practice. The findings presented stress that the responsibility for exiting unemployment and/or sick leave has become increasingly a matter for the individual to handle on their own. This is done mainly by lowering the degree of economic and social support to individuals whilst being labour market absent, but also by neglecting investment in long-term efforts aiming to tackle the challenges of labour market absence. Instead, the political strategy is characterised by reducing labour market absence through increasing the supervision and control of individuals living on welfare allowance. The essence of this logic can be summarised by the idea that the individual must be disciplined, activated and, above all, compliant. Combined with a threat of economic sanctions, the individual is steered towards a flexible unemployed individual with the "right" attitude, consequently more easily matching today's pickier labour market. Where work in Sweden previously was a matter of the individual's right, focus has shifted towards the obligation—in a more unconditional manner—to stand at the disposal of labour market needs and adjust to the demands placed there. This means that the essence of work in the Swedish welfare state has ultimately been transferred towards a more distinct disciplinary domain.

Referenslista

Allvin, M (1997). *Det individualiserade arbetet. Om modernitetens skilda praktiker*. Eslöv: Brutus Östling Bokförlag Symposium

Alvesson, M & Skoldberg, K (2008). *Tolkning och reflektion. Vetenskapsfilosofi och kvalitativ metod*. (Andra upplagan). Lund: Studentlitteratur

Alvesson, M (2011). *Intervjuer – genomförande, tolkning och reflexivitet*. Malmö: Liber

Arendt, H (2013). *Människans villkor. Vita activa*. Göteborg: Daidalos. (2:a upplagan)

Aspers, P (2011). *Etnografiska metoder: Att förstå och förklara samtiden*. (Andra upplagan). Malmö: Liber

Bambra, C (2007). Going beyond The three worlds of welfare capitalism: regime theory and public health research. *J Epidemiol Community Health*, 2007(61):1098-1102

Bauman, Z (2014). *Arbete, konsumtion och den nya fattigdomen*. Göteborg: Daidalos. 2:a upplagan

Beck, U (2000). *The Brave New World of Work*. Cambridge: Polity Press

Becker, H S (2008). *Tricks of the Trade. Yrkesknep för samhällsvetare*. Malmö: Liber

Bengtsson, M & Berglund, T (2012). Den stora omvandlingen – svensk arbetsmarknadspolitik under tre decennier. *Arbetsmarknad & Arbetsliv*, 18(3):21-33.

Bergman, P (2014) "En klassiker som fyllt 80 år" I: Jahoda, M, Lazarsfeld, P F & Zeisel, H. *De arbetslösa i Marienthal*. Lund: Arkiv förlag. (173-188)

Bergström, G & Boréus, K (2005). "Samhällsvetenskaplig text – och diskursanalys" I: Bergström, G & Boréus, K (red). *Textens mening och makt. Metodbok i samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys*. (Tredje upplagan). Lund: Studentlitteratur. (9-41)

Björnberg, U (2012). "Social Policy Reforms in Sweden". I: Larsson, B, Letell, M & Thörn, H (eds). *Transformations of The Swedish Welfare State. From Social Engineering to Governance?* Houndsmills, Basingstoke: Palgrave Macmillan

- Bogner, A, Littig, B & Menz W (2009): "Expert Interviews – An introduction to a New Methodological Debate" I: Bogner, A, Littig, B & Menz W (eds). *Interviewing Experts*. London: Palgrave Macmillan
- Calmfors, L, Forslund, A & Hemström, M (2002). *Vad vet vi om den svenska arbetsmarknadspolitikens sysselsättningseffekter*. Uppsala: IFAU Rapport 2002:8
- Clarke, J (2004). *Changin Welfare Changing States. New directions in Social Policy*. London: Sage Publications
- Dahl, T (2012). Joint Responsibility at its Peak. Searching for a new Nordic Unemployment Model. *Nordic Journal of Working Life Studies*, 2(4):171-187
- Danemark, B, Ekström, M, Jakobsen, L & Karlsson, J Ch. (2003). *Att förklara samhället*. (Andra upplagan). Studentlitteratur, Lund
- Davidsson, T (2015). *Understödet rationalitet. En genealogisk studie av arbetslinjen under kapitalismen*. Malmö: Égalité
- Doeringer P B & Piore M J (1971). *Internal Markets and Manpower Analysis*. Lexington, Mass.: Heath Lexington
- Durkheim, E (1982). *The Rules of Sociological Method and Selected Texts on Sociology and its Method*. New York: The Macmillan Press Ltd
- Durkheim, E (1984). *The Division of Labour in Society*. Basingstoke: Macmillan Press LTD
- Ekberg, K (2011). Arbetsförmåga och anställningsbarhet i teori och praktik. *Socialmedicinsk tidskrift*, 88(5):399-407
- Eriksson, S, Hensvik, L & Skans, O N (2017). *Den svenska arbetsmarknaden och dess utmaningar*. IFAU Rapport 2017:5
- Eriksson-Zetterquist, U (2009). *Institutionell teori. Idéer, moden, förändring*. Malmö: Liber
- Esping-Andersen, G (1990). *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity Press
- Esping-Andersen, G (2002): "Towards the Good Society, Once Again?" I: Esping-Andersen, G (ed). *Why we need a New Welfare State*. Oxford: Oxford University Press.(1-25)
- Esser, I & Sjöberg, O (2014). "Arbetsmarknadsmodeller" I: Azarian, R, Daud, A & Larsson, B (red). *Ekonomisk sociologi – en introduktion*. Stockholm: Liber, (150-174)

- Fairclough, N (1989) *Language and Power*. Longman, London
- Fairclough, N (1992) *Discourse and Social Power*. Polity Press, Cambridge
- Fairclough, N (2009) "A Dialectical-relational approach to critical discourse analysis in social research." In: Wodak, R & Meyer, M (eds). *Methods of Critical Discourse Analysis*. (Second edition). London: Sage. (162-186)
- Fejes, A (2016). "Vem ansvarar för den enskildes anställningsbarhet?" I: Sparhoff, G & Fejes, A (red). *Anställningsbarhet. Perspektiv från utbildning och arbetsliv*. Lund: Studentlitteratur. (77-89)
- Ferrarini, T, Nelson, K, Palme, J & Sjöberg, O (2012). *Sveriges socialförsäkringar i jämförande perspektiv. En institutionell analys av sjuk-, arbetsskade- och arbetslöshetsförsäkringarna I 18 OECD-länder 1930 till 2010*. Underlagsrapport till den parlamentariska socialförsäkringsutredningen (SOU S 2010:04). Uppsala Center for Labor Studies. Department of Economics. Working paper 2012:11
- Ferrera, M (1996). The "Southern model" of Welfare in Social Europe. *Journal of European Social Policy*. 6(1):17-38
- Fransson, A & Sundén, A (2005). Vad är arbetslinjen? Samtal om socialförsäkring Nr 4. Socialförsäkringsutredningen. Socialministeriet: Stockholm
- Furåker, B (2009). Arbetsmarknadens reträtt? Samtidsdiagnoser på villovägar. *Arbetsmarknad & Arbetsliv*, 15(3):11-26
- Furåker B & Blomsterberg M (2002). Attitudes towards the unemployed. An analysis of Swedish survey data. *International Journal of Social Welfare*, 12 (193-203)
- Furåker, B, Nergaard, K, Saloneimi, A (2014). Lock-in Patterns among Employees: A Nordic Comparison. *International Journal of Comparative Labour Law and Industrial Relations*. 30(4):435-458
- Gallie, D (2002). "The Quality of Working Life in Welfare Strategy" I: Esping-Andersen, G (ed). *Why we need a New Welfare State*. Oxford: Oxford University Press. (96-129)
- Gamble, A (2001). Neo-Liberalism. *Capital & Class*. 25(3):127-134
- Garsten, C & Jacobsen, K (2004). "Learning to be employable: An introduction" I: Garsten, C & Jacobsen, K (eds) *Learning to be employable. New Agendas on Work, Responsibility and Learning in a Globalizing World*. Basingstoke, Houndsmills: Palgrave Macmillan. (1-22)

- Garsten, C, Lindvert, J & Thedvall, R (2011) "Introduktion: Den nya arbetsmarknaden" I: Garsten, C, Lindvert, J & Thedvall, R (red). *Arbets marknad. Arbetsmarknadens nya organisering*. Malmö: Liber. (10-28)
- Giddens, A (2002). *Modernitet och självidentitet. Självet och samhället i den senmoderna epoken*. Göteborg: Daidalos
- Glaser, B G (1978). *Theoretical Sensitivity. Advances in the Methodology of Grounded Theory*. San Fransisco: University of California
- Grape, O (1998). *Bistånd och tvång i den svenska arbetslinjen*. Umeå: Umeå universitet, Samhällsvetenskapliga fakulteten
- Greer, I (2016). Welfare reform, precarity and the re-commodification of labour. *Work, employment and society*. 30(1):162-173
- Grönlund, A (2004). *Flexibilitetens gränser. Förändring och friktion i arbetsliv och familj*. Umeå: Boréa
- Hansen, C D, Andersen, J H & Mikkelsen, S (2013) Sygefravær – mediediskurser, politiske tiltag og risikofaktorer for sygefravær. Resultat fra ASUSI. *Tidsskrift for Arbejdsliv*, 15(2):26-42
- Hedlund, S (2007). *Institutionell teori. Ekonomiska aktörer, spelregler och samhällsnormer*. Lund: Studentlitteratur
- Hjalmarsson, M (2011). "Hemtjänstarbetet. En balans mellan lojaliteter" I: Garsten, C, Lindvert, J & Thedvall, R (red). *Arbets marknad. Arbetsmarknadens nya organisering*. Malmö, Liber. (172-192)
- Hobbins, J (2015). Unga långtidsarbetslösa och det individualiserade ansvaret. *Arbetsmarknad & Arbetsliv*, 21(2):58-72
- Hobbins, J (2016). *Samhälle, individ och ansvar. En studie om synen på arbetslöshet*. Karlstad: Karlstads University Studies
- Howell, K E (2013). *An Introduction to the Philosophy of Methodology*. London: Sage.
- Israel, J (2013). "Förord" I: Arendt, H. *Människans villkor. Vita activa*. Göteborg Daidalos. (7-24)
- Jahoda, M (1981). Work, employment and Unemployment. Values, Theories, and Approaches in Social Research. *American Psychologist*. 3(2):184-191
- Jahoda, M, Lazarsfeld, P F & Zeisel, H (2014). *De arbetslösa i Marienthal*. Lund: Arkiv förlag

- Janoski, T, Luuk, D & Oliver, C (2014). *The Causes of Structural Unemployment. Four Factors that Keep People from the Jobs They Deserve*. Cambridge: Polity Press
- Jessop, B (2002). *The future of the Capitalist State*. Cambridge: Polity Press
- Johansson, H (2008). *Socialpolitiska klassiker*. Malmö: Liber
- Johansson, H & Møller, I H (2009). "Vad menar vi med aktivering?" I: Johansson, H & Møller, I H (red). *Aktivering - arbetsmarknadspolitik och socialt arbete i förändring*. Malmö: Liber
- Junestav, M (2004). *Arbetslinjer i svensk socialpolitisk debatt och lagstiftning 1930-2001*. Doctoral thesis, Uppsala Studies in Economic History
- Junestav, M (2009). Språkbruk och institutionell förändring. *Arbetsmarknad & Arbetsliv*, 15(4)9-27
- Kalleberg, A L (2013). Globalization and Precarious Work. *Contemporary Sociology*, 42(5):700-706
- Karlsson, J Ch (2013). *Begreppet arbete. Definitioner, ideologier och sociala former*. Lund: Arkiv förlag (2:a upplagan)
- Karlsson, J Ch & Eriksson, B (2000). *Flexibla arbetsplatser och arbetsvillkor. En empirisk prövning av en teoretisk figur*. Lund: Arkiv förlag
- Kjellberg, A (2010a). *Vilka "hoppade av" a-kassan eller avstod från att gå med? En studie av a-kassornas medlemsras*. Research Reports; Vol. 2014:2 (ny upplaga). Department of Sociology, Lund University
- Kjellberg, A (2010b). *Växande avgiftsskillnader i a-kassan - och utvecklingen därefter*. Research Reports; Vol. 2014:1 (ny upplaga). Department of Sociology, Lund University
- Kjellberg, A (2011). The Decline in Swedish Union density since 2007. *Nordic Journal of Working Life Studies*. 1(1): 67-93
- Korpi, W (1978). *Arbetarklassen i välfärds kapitalismen: arbete, fackförening och politik i Sverige*. Stockholm: Prisma
- Korpi, W (1981). *Den demokratiska klasskampen: svensk politik i jämförande perspektiv*. Stockholm: Tiden

- Korpi, W (2006). Power Resources and Employer centred Approaches in Explanations of Welfare States and Varieties of Capitalism: Protagonists, Consenters and Antagonists. *World Politics*, 58(2):167-206
- Kvale, S & Brinkman, S (2013). *Den kvalitativa forskningsintervjun*. Lund: Studentlitteratur
- Larsson, B, Letell, M & Thörn, H (2012). "Approaching the Swedish Model" I: Larsson, B, Letell, M & Thörn, H (eds). *Transformations of The Swedish Welfare State. From Social Engineering to Governance?* Houndsmills, Basingstoke: Palgrave Macmillan (3-22)
- Layder, D (1998). *Sociological Practice. Linking Theory and Social Research*. London: SAGE Publications
- Levi, M (1998). "A State of Trust" I: Braithwaite, V & Levi, M (eds) *Trust and Governance*. New York: Russel Sage Foundation
- Lindberg, M (2013). "Inledning" I: Marx, K. *Kapitalet: första boken. Kapitalets produktionsprocess*. Lund: Arkiv förlag
- Lindvert, J (2006). *Ihålig arbetsmarknadspolitik. Organisering och legitimitet igår och idag*. Umeå: Boréa
- Lindqvist, R (1990). *Från folkrörelse till välfärdsbyråkrati. Det svenska sjukförsäkringssystemets utveckling 1900-1990*. Lund: Arkiv
- Lindqvist, R (2000). *Att sätta gränser. Organisationer och reformer i arbetsrehabilitering*. Umeå: Boréa
- Lundh, C (2002). *Spelets regler. Institutioner och lönebildning på den svenska arbetsmarknaden*. Stockholm: SNS Förlag.
- Mahoney, J & Thelen, K (2010). "Theory of Gradual Institutional Change." I Mahoney, J & Thelen, K (eds): *Explaining Institutional Change. Ambiguity, Agency and Power*. New York: Cambridge University Press. (1-37)
- Mannelqvist, R (2003). *Samband i Socialförsäkringen – En rättsvetenskaplig studie av sambandet mellan förmåner och avgifter i socialförsäkringen*. Upsala: Iustus förlag.
- Marshall, T H (1992). *Citizenship and Social Class*. London: Pluto Press
- Marx, K (1974). *Kapitalet. Första boken*. Lund: Bo Cavefors Bokförlag
- May, T (2001). *Samhällsvetenskaplig forskning*. Lund: Studentlitteratur.

McGovern, P, Hill, S, Mills, C & White, M (2007). *Market, Class and Employment*. Oxford: Oxford University Press

Melén, D (2009). Med arbetsförmåga, utan anställningsbarhet. *Socialmedicinsk tidskrift*, 86(3):229-237

Miles, M B & Huberman, A M (1994). *An Expanded Sourcebook. Qualitative Data Analysis*. (Second edition). California: SAGE Publications

Molander, P (2014). *Ojämlighetens anatomi*. Stockholm: Svante Weyler Bokförlag

Mörtvik, R & Rautio, K (2009). Jakten på super-arbetskraften III. TCO granskar, nr 8 2009

Nationalencyklopedin (2018-02-12)

<https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lång/arbetslinjen>

Nord, T (2017). Paradigmskifte inom den svenska arbetslinjen. Effekter för arbetsförmedlarnas yrkesutövning och yrkesroll. *Arbetsmarknad & Arbetsliv*, 23(4):27-43

North, D C (1990). *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*. Cambridge: Cambridge University Press

Olofsson, J (2011). *Socialpolitik. Varför, hur och till vilken nytta?* Falun: SNS Förlag. 3:e upplagan

Olofsson, J & Wadensjö, E (2005). *Arbetslöshet*. Falun: SNS förlag

Olofsson, J & Wadensjö, E (2009). *Arbetsmarknadspolitiken*. Falun: SNS förlag

Paulsen, R (2010). *Arbetssamhället. Hur arbete överlevde teknologin*. Malmö: Gleerups

Paulsen, R (2015). *Vi bara lyder: en berättelse om Arbetsförmedlingen*. Falun: Atlas

Peck, J (1996). *Work Place. The social regulation of labor markets*. The Guilford Press, New York

Polanyi, K (2012). *Den stora omdaning*. Lund: Arkiv förlag. 3:e upplagan

Prop. 2006/07:1, Finansplan och Utgiftsområde 13

Prop 2007/08:136 En reformerad sjukskrivningsprocess för ökad återgång i arbete.

Prop. 2015/16:1, Finansplan och Utgiftsområde 14

- Regeringsförklaringen 2006. (6 oktober) Hämtad 2018-02-22
<http://www.regeringen.se/49b6b2/contentassets/dd07b957646c429f9180294ac247bd71/regeringsforklaringen-6-oktober-2006>
- Rose, N (1999). *Powers of Freedom. Reframing Political Thought*. Cambridge: Cambridge University Press
- Rothstein, B (1998). *Just Institutions Matter. The Moral and Political Logic of the Universal Welfare State*. Cambridge: Cambridge University Press
- Rothstein, B (2010). *Vad bör staten göra? Om välfärdstatens moraliska och politiska logik*. (3:e upplaga). Stockholm: SNS förlag
- Rothstein, B, Samanni, M & Teorell, J (2012). Explaining the welfare state: power resources vs. The Quality of Government. *European Political Science Review*. 4(1):1-28
- Sainsbury, D (1996). *Gender, Equality and Welfare States*. Cambridge: Cambridge University Press
- Segendorf, Å O (2003). *Arbetsmarknadspolitiskt kalendarium II*. Uppsala: IFAU Rapport 2003:9
- Seidman, I (1998). *Interviewing as Qualitative Research. A Guide for Researchers in Education and the Social Sciences*. (Second edition). New York: Teachers Collage Press
- Serrano Pascual, A & Crespo Suárez, E (2007). The government of activation policies by EU institutions. *International Journal of Sociology and Social Policy*. 27(9/10): 376-386
- Shaapman, M & van het Kaar, R (2007). Social partners and social security systems. Dublin: European Foundation för the Improvement of Living and Working Conditions
- SOU 2006:86. *Mera försäkring och mera arbete*. Socialförsäkringsutredningen. Stockholm, Socialdepartementet
- Standing, G (2013). *Prekariatet – den nya farliga klassen*. Göteborg: Daidalos
- Ståhlberg, A-C (2014). *Socialförsäkringarna i Sverige*. (3:e upplagan). Lund: Studentlitteratur
- Sveriges radio (2005-07-05): "Reinfeldt: Det ska löna sig att jobba."
<http://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=83&artikel=652389> Hämtad 2017-08-25
- Thunqvist, D P (2015): "Émelie Durkheim" I: Gottzén, L Lögdlund, U (red). *Sociologins teoretiker*. Malmö: Gleerups. (41-57)

Thörn, H & Larsson, B (2012): "Conclusion" I: Larsson, B, Letell, M & Thörn, H (eds). *Transformations of The Swedish Welfare State. From Social Engineering to Governance?* Houndsmills, Basingstoke: Palgrave Macmillan (262-286)

Titmuss, R M (1974). *Social Policy. An introduction*. London: George Allen & Unwin

Vaez, M, Leijon, O, Wikman, A, Nord, T, Lidwall, U, Wiberg, M, Alexanderson K & Gonäs, L: A follow-up of the introduction of a maximum entitlement period for receiving sickness benefits in Sweden: a nationwide register-based prospective cohort study. Submitted in 2018 to *Scandinavian Journal of Public Health*

Van Dijk, T A (2012). "Critical Discourse Analysis" In: *The Handbook of Discourse Analysis*. Tannen, D, Hamilton H E & Sciffrin, D (eds). New Jersey: John Wiley & Sons. Second Edition. (352-371)

Walter, L (2011). "Arbetsförmedlingens dubbla funktion att stödja och kontrollera" I: Garsten, C, Lindvert, J & Thedvall, R (red). *Arbetsmarknad: Arbetsmarknadens nya organisering*. Malmö: Liber. (49-63)

Weber, M (1978). *Den protestantiska etiken och kapitalismens anda*. Lund: Argos

Weber, M (2012). *The Theory of Social and Economic Organisation*. Mansfield Centre CT: Martino Publishing

Winther Jørgensen, M & Phillips, L (2000). *Diskursanalys som teori och metod*. Lund: Studentlitteratur

Wodak, R & Meyer, M (2009). "Critical Discourse Analysis: History, Agenda, Theory and Methodology" In: Wodak, R & Meyer, M (eds). *Methods of Critical Discourse Analysis*. London: Sage. (second edition), (1-32)

Yandle, S (2003). "The UK Labour market" i: Alcock, P (ed). *Work to Welfare: How Men Become Detached From the Labour Market*. Cambridge: Cambridge University Press. (3-24)

Åmark, K (2005). *Hundra år av välfärdspolitik. Välfärdsstatens framväxt i Norge och Sverige*. Umeå: Boréa

Arbete som rättighet eller skyldighet

Att vi måste ”bekämpa arbetslösheten” och ”få bukt med sjukskrivningarna” hörs ofta i den politiska debatten. Forskningen som presenteras i denna avhandling framhåller emellertid att ansvaret för att ta sig ur arbetslöshet och sjukskrivning allt mer har förskjutits till individen att hantera på egen hand. Följden är att situationen för individer som står utanför arbetsmarknaden har blivit alltmer prekär samtidigt som vikten av individens egna förutsättningar att ta sig ur arbetsmarknadsfrånvaron fått ökad betydelse. Där arbete och försörjning tidigare var en tydligare rättighet för individen i välfärdsstaten har fokus förskjutits till att individen på ett mer villkorslöst sätt har en skyldighet att stå till arbetsmarknadens förfogande och anpassa sig till de krav som marknaden ställer. Arbetets funktion i dagens välfärdsstat antar därför tydligare formen av att ytterst vara en disciplinerande verksamhet.

Avhandlingen syftar till att förstå och förklara vilka idémässiga grunder som ansvarsförskjutningen i föreställningar om arbetsmarknadsfrånvaro bygger på samt visa på konsekvenserna härav för individ och samhälle.

ISBN 978-91-7063-840-4 (tryck)

ISBN 978-91-7063-935-7 (pdf)

ISSN 1403-8099

DOKTORSAVHANDLING | Karlstad University Studies | 2018:11
